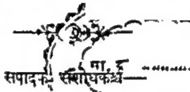
श्रीमदात्मानन्द-जैनग्रन्थरत्नमालायाः सप्तसप्ततितमं रत्नम् (७७)

शाकिनीमहत्तराधर्मसूनु-श्रीमद्-हरिभद्रसूरिसंदृब्धं

श्रावकधर्मविधिप्रकरणम्॥

श्रीमानदेवसूरिविवृतवृत्त्युपेतम्।

सम्पादकः संशोधकश्च—

प्रवर्त्तकश्रीमत्कान्तिविजयचरणकमलचञ्चरीकः

चतुरविजयो मुनिः।

प्रकाशयित्री—

भावनगरस्था श्री जैन-आत्मानन्दसभा।

भावपुर्यां आनन्द मुद्रणालये मुद्रितम्।

वीरसंवत् २४५० आत्मसंवत् २९

विक्रमसंवत् १९८० ईस्वीसन १९२४

मुद्रक—
आनंद प्रीन्टींग प्रेस—मेनेजर
गुलाबचंद लल्लुभाई शाह.
भावनगर.

प्रकाशक—
वल्लभदास त्रिभुवनदास
गांधी—से॰ श्री जैन आत्मा-
नन्द सभा—भावनगर

॥ न्यायाम्भोनिधि—श्रीमद्विजयानन्दसूरि ॥

जन्म १८९३ स्वर्ग ९ ॰

આ ન પ્રી ન્ગ પ્રેસ—ભાવનગર

प्रस्ताविक निवेदन

आ श्रावकधर्मविधि प्रकरण नामनो अति प्राचीन ग्रन्थ घणी प्रसिद्धिमा आव्यो होय एम जणातु नथी कारणके घणा हस्तलिखित प्राचीन पुस्तक भण्डारोनी तपासना परिणामे हु बेज पुस्तको मेळवी शक्यो छु जो आ ग्रन्थनो विशेष प्रचार थयो होत तो घणा आदर्शो मळी आवत आ अपूर्व ग्रन्थ नष्ट न थाय अने लोकोना उपयोगमा आवे तेवा हेतुथी आ लघु पण रहस्य-पूर्ण ग्रन्थने जनसमाज आगळ जाहेरमा मूकवा प्रयास कर्यो छे

आ प्रकरणनु जेवु नाम छे तेवुज तेमा वर्णन छे तेथीज आ प्रकरणनु जे नाम राखवामा आव्यु छे ते यथार्थ छे जो के आ प्रकरणमा जे विषयनु वर्णन छे तेज विषयनु वर्णन आ प्रक-रणना कर्त्ता याकिनीमहत्तरासूनु श्रीमद् हरिभद्रसूरिए आवश्यक-बृहद्वृत्तिआदिमा घणा विस्तारपूर्वक गुथेलु छे परतु तेवा अति-गहन ग्रथोनु अवगाहन नहि करी शकनार अल्पबुद्धिवाळा जिज्ञा-सुओ आवा विषयथी सर्वथा अज्ञात न रहे एवा उद्देशथी तेओना उपकार माटे आ प्रकरणनी रचना थइ होय तो ते संभावनीय छे

आ प्रकरणना कर्ता असाधारण विद्वान् अने सकलजिना-गमपारगामी होवाथी एमनी कृतिमा सहज गभीरता आवे ए स्वभाविक छे आ प्रकरणमा रहेला गभीर आशयोनु स्पष्टीकरण करवा माटे कोइक महर्षि महाशये आ प्रकरण उपर विस्तृत टीका

लखी हती एम आ प्रकरणनी [1]प्रशस्तिना आद्य काव्य उपरथी स्पष्ट जणाय छे. परंतु ते टीका सांप्रत कालमां कोइ पण ठेकाणेना पुस्तक भंडारमां दृष्टिगोचर थती नथी. ए विस्तृत टीकाना आधारे श्रीमान् [2]मानदेवसूरिए मार्गदर्शकरूप आ टीका रची छे ए प्रशस्ति उपरथी स्पष्ट थाय छे.

आ प्रकरण प्राकृत भाषामां एकसो वीस गाथामां गुंथेलुं छे. तेमां श्रावकधर्मना स्वरूपने देखाडवा रूप मुख्य विषयनुं अने बीजा केटलाएक मुख्य विषयना अंगभूत अवांतर विषयोनुं पण वर्णन छे.

आ प्रकरणनी अंतिम गाथामां—" भवविरहवीयभूओ " एवो पाठ होवाथी अने वृत्तिमां पण—" इह च ' विरह ' इति सितांवरश्रीहरिभद्राचार्यस्य कवेरंकः " एवो उल्लेख करवाथी तेमज विरहपदांकित सघळा ग्रंथो याकिनीमहत्तरासूनुश्रीहरिभद्रसूरिए करेला छे एम जिनेश्वरसूरि, अभयदेवसूरि, मुनिचंद्रसूरि विगेरे घणा प्रमाणिक आचार्योने पण अभीष्ट होवाथी प्रस्तुत प्रकरणना कर्ता श्रीमद् हरिभद्रसूरि निर्विवाद सिद्ध थाय छे.

---

१ " एव श्रीहरिभद्रसूरिरचिते तत्रेऽत्र वृत्ति मया प्राय पूर्वनिवद्धवृत्तिगतो
दिङ्मात्रलपामिमाम् । "

२ " इति विहितवतोच्चैर्वृत्तिमेता स्वशक्त्या,
यदभिमतसमीहापूरि पुण्यं मयाऽऽप्तम् ।
तदुदितशुभभक्त्या वर्ममेवंति भव्याः ।
विदधतु यतिभक्ताः साधुसन्मानदेवा. ॥ २ ॥ "

श्रीमद् हरिभद्रसूरिना समय निर्णयमाटे हालमा बे मत पडेला देखाय छे तेमा एक पक्ष प्रद्युम्नसूरि आदि घणा आचार्योना उल्लेखना आधारे श्रीमद्नो कालनिर्णय छट्ठी शताब्दी अने बीजो पक्ष प्राकृत " कुवलयमालाकथा " ना उल्लेखने आधारे आठमी शताब्दी सिद्ध करे छे माटे श्रीमद्ना समय निर्णयना विशेष जिज्ञासुओए मुद्रित धर्मसंग्रहणी उपर मुनिश्रीकल्याणविजयजीए लखेली विस्तृत प्रस्तावना अने श्रीयुत जिनविजयजी संपादित साहित्य संशोधकनो वर्ष १ अंक १ जोइ लेवो

आ प्रकरणना टीकाकार श्रीमान् मानदेवसूरिनो समय निर्णय करवो घणो मुश्केल छे कारणके एमना संबंधमा साक्षात् कोइ प्रबळ प्रमाण मने मळी शक्यु नथी तेमज लघुशांतिना कर्ता विगेरे अनेक मानदेवसूरि थया छे तेमाथी क्या मानदेवसूरिए आ टीका करी ? ए कहेवु प्रमाणना अभावे दुर्घट छे

पूज्यपाद श्रीमद् हंसविजयजी महाराजना स्वर्गवासी शिष्य मुनिश्रीदौलतविजयजीना सदुपदेशथी सौराष्ट्रदेशमा आवेला मागरोळ बंदरना रहेवासी हाल मुंबइ वसता उदाराशय शेठ प्रेमजी नागरदास, शेठ जमनादास मोरारजी अने शेठ फुलचंद वेलजीए आ प्रकरण छपाववामा जे आर्थिक सहाय करी छे ते माटे तेमना आ शुभ कार्यनी कोइ पण प्रशंसा कर्या विना रहेशे नहीं

आ सटीक प्रकरण तैयार करवामा बे पुस्तकोनी ज मदद मळी छे तेमा अ पुस्तक भांडारकर इन्स्टीटयुटनु छ्यु जे गूजरात

पुरातत्त्व संशोधक मंदिरना आचार्य श्रीयुत–जिनविजयजी मारफत अने वीजुं व पुस्तक पाटण सागरगच्छना पुस्तक उपरथी उतरावेलुं पूज्यपाद प्रवर्तक श्रीमत्कान्तिविजयजी महाराज पासेथी मळ्युं हतुं. आ वन्ने पुस्तको घणां अशुद्ध हतां. आ प्रकरणनुं संशोधन करवामां आगमप्रकरणादिसंशोधक श्रीमत् सागरानंद-सूरिजीए जे मदद करी छे. तेमना ते उपकारने हुं कदी भूली शकतो नथी.

उपर वतावेल वन्ने पुस्तकोना आधारे घणा प्रयत्नथी आ सटीक प्रकरण शोधीने तैयार कर्युं छे. तो पण अक्षरयोजकना दोषथी के दृष्टिदोषथी कोइ ठेकाणे अशुद्धि रहेवा पामी होय तो ते ठेकाणे वाचक महाशयो सुधारीने वांचशे एवी नम्र प्रार्थना करी विरमुं छुं.

लि. मुनि चतुरविजय.

श्रावकधर्मविधिप्रकरणगाथाकाराद्यनुक्रम. ।

श्रावकधर्मविधिप्रकरणवृत्त्यतर्गतपद्यानामकारादिक्रम ।

सटीकं—

श्रावकधर्मविधिप्रकरणम् ।

॥ अर्हम् ॥

॥ न्यायाम्भोनिधिश्रीमद्विजयानन्दसूरिभ्यो नम ॥

याकिनीमहत्तरासूनुश्रीहरिभद्रसूरिसदृब्ध

श्रावकधर्मविधिप्रकरणम् ।

(श्रीमानदेवसूरिविवृतवृत्त्युपेतम्)

द्विधा धर्मप्रणेतारं, नत्वा वीरं जिनेश्वरम् ।
वक्ष्ये श्रावकधर्माख्य–तन्त्रे वृत्तिं समासत ॥ १ ॥

अत्र चाचार्य शिष्टसमयप्रतिपालनाय विघ्नविनायकोपशान्तये प्रयोजनादिप्रतिपादनाय चेदं गाथासूत्रमुपन्यस्तवान्—

नमिऊण वद्धमाणं, सनिगधम्मं समासओ वोच्छं ।
सम्मत्ताईभावत्थ(संगयं) सावग सुत्तणीईए ॥ १ ॥

" नमिऊणं " त्यादि ॥ इह हि शिष्टा[1] कचिदिष्टे वस्तुनि प्रवर्तमाना सन्त इष्टदेवतानमस्कारपुरस्सरमेव प्रवर्तन्ते । तदुक्तम्— " प्रेक्षापूर्वकृता प्राय , प्रारम्भेषु चतुष्टयम् । वक्त युक्त विनेयाना, प्रवृत्त्युत्साहवर्धनम् ॥ ॥ मङ्गल शास्त्रसम्बन्ध , शरीर सप्रयोजनम् । चतुष्टयमभिप्रेत, प्रत्यूहापोहि मङ्गलम् ॥ २ ॥ " इत्यादि । अयमप्याचार्यो नहि न शिष्ट इत्यत शिष्टसमयप्रतिपालनाय । तथा श्रेयासि बहुविघ्नानि भवन्तीति । उक्त च—" श्रेयासि बहुविघ्नानि,

१ ' अत्राचार्य ' इति अ पुस्तके । २ 'प्रवृत्युत्साहविवर्धन" इति अ—पुस्तके ।

भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां, क्वापि यान्ति विनायकाः ॥ १ ॥ " इति । इदं च प्रकरणं सम्यग्दर्शनादिहेतुत्वान् श्रेयोभूतं वर्त्ततेऽतो विघ्नविनायकोपशान्तये, सिद्धा हीयम्, इष्टदेवतास्तुति-प्राप्तपुण्यप्रभावात् । तदुक्तम्—" तत्र प्रणामः प्रणति—प्रह्वता दे-वताः प्रति । मनोवाक्कायचेष्टानां, शिष्टैर्विषये गतिः ॥ १ ॥ पुंसस्तस्यां प्रवृत्तस्य, श्रेयसो जन्मकर्मणः । तेन न्यक्कृतसामर्थ्याः, क्षीयन्ते विघ्नहेतवः ॥ २ ॥ क्षीणेषु विघ्नबीजेषु, जायते निरुपद्रवा । श्रोतृव्याख्यातृविषय—व्यापारर्द्धिपरम्परा ॥ ३ ॥ " इति । तथा प्रयोजनादिरहिते प्रेक्षावन्तो न प्रवर्तन्ते, तदुक्तम्—" सर्वस्यैव हि शास्त्रस्य, कर्मणो वाऽपि कस्यचित् । यावत् प्रयोजनं नोक्तं, तावत्त-त् केन गृह्यताम् ? ॥ १ ॥ " तथा—" सिद्धार्थं सिद्धसंबन्धं, श्रोतुं श्रोता प्रवर्तते । शास्त्रादौ तेन वक्तव्यः, संबन्धः सप्रयोजनः ॥ १ ॥ " अतः प्रयोजनादिप्रतिपादनार्थं च । तत्र " नमिऊण वद्धमाणं " मित्यनेनेष्टदेवतानमस्कारमाह, अयमेव चोक्तन्यायाद्विघ्नो-पशमहेतुः । " सावगधम्म " मित्यादिना त्वभिधेयादित्रयम् । त-थाहि—' श्रावकधर्मं समासतो वक्ष्ये ' इति वदता साक्षात् श्रावकध-र्मोऽभिधेयतया निर्दिष्टः । सामर्थ्याच्च तत्परिज्ञानाद्यनन्तरादि प्रयोजनं साध्यसाधनादिलक्षणश्च संबन्ध इति समुदायार्थः । अवयवार्थः पुनर्व्याख्यालक्षणानुरोधाद् योजनीयः, तच्चेदम् (स चायम्)— " समुदितपदामादौ विद्वान् वेदेदिह संहितां, तदनु च पदं तस्यैवार्थं

---

१ विघ्नविनायकोपशान्तिरित्यर्थः । २ " प्रणति प्र—" अ । ३ " शिष्टैः विषये गतिः " इति अ—पुस्तके । ४ " पदेष्विह " इति ब ।

वदेदथ विग्रहम् । निपुणभणितिं तस्याऽऽक्षेप तथाऽस्य च निर्णय, बुधजनमता सूत्रव्याख्या भवेदिति षड्विधा ॥ १ ॥ " तथा—"निपुणधिषणाऽऽयुध्यान् शिष्यानपेक्ष्य तथेतरान्, बहुतिथपथानर्थान् सार्थान् प्रतीत्य तथा परान् । यदिह वचसा भावार्थस्य प्रशासनमञ्जसा, तदिति विदुषा व्याख्यालक्ष्म प्रतीतमत परम् ॥२॥" इत्यादि । इह च गमनिकामात्रफलत्वात् प्रस्तुतप्रारम्भस्यानन्तरव्याख्यालक्षणानुरोधेन भूम्ना भावार्थकथन क्रियते । शेषव्याख्यालक्षणयोजना तु स्वयमेव सूरिभिर्वर्णनीया ॥ तत्र " नमिऊण वद्धमाण " मिति " णमु प्रह्वत्वे शब्दे " इत्यस्य धातो " एककर्तृकयो पूर्वात् " इति क्त्वा प्रत्यये " क्त्वातुम (म) तूण–तुआणा " इति प्राकृतलक्षणेन क्त्वस्तूणादेशे " कगचजतदपयवा लोपाश्च यश्रुति " इति तलोपे "इश्च क्त्वातुमृतव्येषु" इतीकारेण 'नमिऊण' मिति भवति । नत्वा—प्रणिपत्य, कम् ? ' वर्धमान ' वर्तमानतीर्थाधिपतिम्, अत्रापि " सर्वत्र लवरा " इति रलोपे " नो णः " इति नस्य णत्वे चैव प्राकृतपाठ । क्त्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रियासापेक्षत्वादुत्तरक्रियामाह—" सावगधम्म समासओ वोच्छ " मिति श्रावका -वक्ष्यमाणशब्दार्थास्तेषा धर्म —नि श्रेयसनिबन्धन सम्यक्त्वादिपरिणाम म, यतो नि श्रेयससिद्धि इति वचनात् तद्धेतुश्च वाह्यचेष्टा कारणे कार्योपचारात् श्रावकधर्मस्तम्, ' समासत ' सक्षेपेणेत्यात्मन प्रस्तुतप्रवृत्ते प्रयोजनमाह । 'वक्ष्ये' अभिधास्ये, " वर्णोऽत श्च " इत्यादिना च प्राकृतलक्षणेन ' वोच्छ ' मिति भवति । एव

१ " णम " ब । २ प्रतिपत्त्य " ब ।

सर्वत्र प्राकृतलक्षणप्रसिद्धं स्वयमेव दृश्यम्, सर्वं हि नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयात्; विशेषप्रायं तु भणिष्यामः । किंविधं श्रावकधर्मम् ? इत्याह—" सम्मत्ताईभावत्थसंगयं " सम्यक्त्वम्—अभिधास्यमानस्वरूपम्, आदिशब्दादणुव्रतादिग्रहः, सम्यक्त्वादीनां भावार्थः—परमार्थः सम्यक्त्वादिभावार्थः, " ह्रस्वदीर्घौ मिथः " इति वचनात्पूर्वपदस्य दीर्घत्वम्, सम्यक्त्वादिभावार्थेन संगतं—युक्तं सम्यक्त्वादिभावार्थसंगतम् । ' सूत्रनीत्या ' आगमन्यायेन, अनेन तु सर्वज्ञागमानुवृत्त्या प्रकरणस्य प्रामाण्यमाह ॥ १ ॥

एवमाद्यगाथायां मङ्गलादिचतुष्टयमभिधाय श्रावकधर्मस्य प्रस्तुतत्वात् श्रावकपदस्यान्वर्थमाह—

परलोगहियं सम्मं, जो जिणवयणं सुणेइ उवउत्तो ।
अइतिव्वकम्मविगमा, सुक्कोसो सावगो एत्थ ॥ २ ॥

" परलोग " गाहा व्याख्या—जिनवचनं यः शृणोति स श्रावक इति योगः । तत्र " श्रु श्रवणे " अस्मात् लुणि प्रत्ययेऽकादेशे ऐच्यावादेशे च श्रावक इति भवति । ततश्च श्रवणक्रियायोगात् श्रावकः, एवं चातिप्रसङ्गः, प्रतिनियतश्च श्रावकव्यपदेशभागागमे रूढः, यदुक्तम्—" सम्मत्तम्मि उ लद्धे, पलिअपुहुत्तेण सावओ होज्जा " इत्यादि । ततो नियमयन्नाह—जिनवचनं यः शृणोति स श्रावक । जिनवचनस्वरूपमाह—' परलोगहिअं ' परलोकः—देवादिजन्म प्रधानजन्म वा तस्मै हितं—पथ्यं परलोकहितम्, जिनवचनश्रवणाद्धि परलोकोऽनुकूल एव भवति । सम्यगिति श्रवणे

१ " च नाति प्र० " अ । २ " श्रवणक्रिया० " ब ।

क्रियाविशेषणम् । 'सम्यग्' अवैपरीत्येन श्रवणविध्याराधनेन, न तु च्छलान्वेषणादिनेत्यर्थ । श्रवणविधिश्चायम्—" निद्दाविगहा-परिव–ज्जिएहिँ गुत्तेहिँ पञ्जलिउडेहिँ । भत्तिबहुमाणपुव्व, उवउत्तेहिँ सुणेयव्व ॥ १ ॥ " इत्यादि । तत्रैवाह—' उवउत्तो 'त्ति 'उपयुक्त' दत्तावधानोऽपरशुश्रूषापरिहारेण, तया हि तत्त्वपरिणतेरभावात् । तदुक्तम्—" विपरीता त्वितरा स्यान्, प्रायोऽनर्थाय देहिना सा तु । या सुमनृपकथानकशुश्रूषावत्स्थिता लोके ॥१॥ " एवविधश्रवणे हेतुमाह—' अइतिव्वकम्मविगमा ' इति अतितीव्रस्य–अत्युत्कटस्य कर्मण –ज्ञानावरणीयमिथ्यात्वादेर्विगमाद्–विनाशादतितीव्रकर्मविगमादिति । " ङसेर्डो डुहि लोप " इति ङसेर्लोपे " जस्शस्ङस्यासु " दीर्घत्वे चैव भवति । ततश्चातितीव्रकर्मविगमाद्धेतोर्य शृणोति स श्रावक, नहि तीव्रकर्मविगममन्तरेण सम्यक्छ्रवणमभव, परिणतेरभावात् । विशिष्टफल च श्रवणमभिप्रेतम्, तच्चैवमेव । तदुक्तम्—"कह सामाइयलाभो?, तस्सव्वविघाइदेसघाईऽ। देसविघाइफड्डग-अणतवड्ढीविसुद्धस्स ॥ १ ॥ एव ककारलभो, सेसाण वि एवमेव कमलभो । " इत्यादि । शेष तु दूरभव्यस्य श्रवणमप्यश्रवणकल्पम्, तदुक्तम्—" आद्य भावारोग्य, बीज चैषा परस्य तस्यैव । अधिकारिणो नियोगा–च्चरम इय पुद्गलावर्ते ॥ १ ॥ स भवति कालादेव, प्राधान्येन सुकृतादिभावेऽपि । ज्वरशमनौषधसमयव–दिति समयविदो विदुर्निपुणम् ॥ २ ॥ नागमवचन तद्वत्, सम्यक् परिणमति नियम एषोऽत्र । शमनीयमिवाभिनवे, ज्वरोदयेऽकाल इति कृत्वा

१ " पुत्तेहिँ " इति अ । २ ' तथा हि " ब । ३ ' –श्रवणहेतु–" ब ।

॥ ३ ॥" इत्यादि ॥ 'सः' इत्यादि। स इत्यनन्तरोद्दिष्टः 'उत्कृष्टः' प्रधानः, मुख्यश्रावकव्यपदेशनिवन्धनभाजनत्वात् तस्य। यद्वा 'शुक्लः' शुक्लपाक्षिकः 'सः' उक्तस्वरूपः श्रावकः 'अत्र' प्रस्तुते, न तु श्रवणक्रियासंवन्धमात्रेणेति गाथार्थः ॥ २ ॥

ननु किमिति सम्यक्त्ववर्णनिवन्धनकर्मह्रासवानेवात्र श्रावकोऽधिक्रियते नापरः ?, उच्यते—तस्यैव क्रियाफलयोगेन प्रस्तुतानुष्ठानाधिकारित्वादन्यस्य तत्करणे दोषसंभवादित्याह—

अहिगारिणा खु धम्मो, कायव्वो अणहिगारिणो दोसो।
आणाभंगाओ च्चिय, धम्मो आणाएँ पडिबद्धो ॥ ३ ॥

"अहिगारिणा" गाहा व्याख्या—अधिकरणमधिकारः—प्रस्तुतक्रियां प्रति योग्यत्वम्, स च प्रदर्शितकर्मह्रासलक्षणो वक्ष्यमाणार्थित्वादिचिह्नव्यङ्गयः, स विद्यते यस्यासावधिकारी, मत्वर्थीयेनविधानात्, तेनाधिकारिणा। 'खुः' इति निश्चयवितर्कसंभावनासु इति निश्चयादिवचनः खुर्निपातः। ततश्चाधिकारिणैव धर्मः कर्तव्यो नापरेण, अधिकारिण एव क्रियाफलयोगात्, इतरस्य चानर्थस्यापि संभवात्। एतदेवावधारणफलद्वारेणाऽऽविष्करोति—"अणहिगारिणो दोसो" त्ति। अधिकारी यो न भवति सोऽनधिकारी—प्रतिपादितप्रतीपः तस्य दोषः—अनर्थो धर्मकरण इति गम्यते, अनधिकारिणो हि विराधनानिवन्धनोऽनर्थ एव। अत एवोक्तम्—"अविधिकृताद्वरमकृतमेव"। तथा चागमः—"जह चेव उ मोक्खफला, आणा आराहिआ जिणिंदाणं। संसारदुक्खफलया, तह चेव विराहिआ होइ ॥१॥" तथा—"धर्मानुष्ठानवैतथ्यात्, प्रत्यपायो महान् भवेत्।

रौद्रदु खौघजनको, दुष्प्रयुक्तान्विषधात् ॥ १ ॥ " ननु यद्येव कथ चतुर्थभङ्गपतितरूपकोपमितचैत्यवन्दनाधिकारेऽभिहितम् ?— " एय पि जुज्जइ चिय, तयणारभा उ तप्फल व जओ । तप्पच्चवायभावो, वि हन्दि तत्तो न जुत्तो त्ति ॥ १ ॥ " इत्यादि । अत्र हि विधिहीनभावशून्यचैत्यवन्दनाया अपि लौकिकत्वेन लौकिकवन्दनाफलमुक्तमेव, अत्रोच्यते—नन्वत्राप्येकान्तानाराधनाद्वारेण विराधनाजनितानर्थफलाभाव एवोक्त , न हि किल चिकित्साक्रियाभासमात्रव्यापारपरोऽपि पुरुषोऽत्र तथाविधचिकित्सापक्रियाकृतमपकारमवाप्नोति । विराधनासद्भावे तु तन्निबन्धनोऽनर्थ' प्राप्तव्य एव तत्प्रवृत्तेन प्राणिना । आराधनापक्षेऽपि यद् दर्शनलाघवादिनिदानमसन्निधानमाधत्ते तन्निमित्त विशेषतोऽनर्थमवाप्नोत्येवासौ । तदुक्तम्— " सीयलविहारओ खलु, भगवतामायणानिओगेण । तत्तो भवो अणतो, किलेसबहुलो जओ भणिय ॥ १ ॥" इत्यादि, तत् स्थित मिदमनधिकारिण कारणे दोष इति । अत्रैव हेतुमाह—" आणा भगाओ चिय " इति । आज्ञा—सर्वज्ञवचन तस्या भङ्ग —उल्लङ्घन तत एव, " चिय चेय एवार्थे " इति एवकारार्थे चियनिपात , आज्ञाभङ्ग एवात्र दोषकारणम्, शेषस्याशुभभावादेरत्रैवान्तर्भूतत्वात् नापरमित्यवधारणार्थ । नन्वेतन्न कथ यदुताऽऽज्ञाभङ्गे दोषो धर्मस्तु न भवति ? इत्याह—"धम्मो आणाए पडिबद्धो" इति । "दुर्गति प्रसृतान् जन्तून्, यस्माद्धारयते तत । धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृत ॥१॥ " इति वचनात् ' धर्म ' उक्तस्वरूप

१ करा" अ ।

'आज्ञायां' उक्तस्वरूपायामेव, "टाङसिङस्ङीनामिदेदातः" इति ङेरेदादेशः। 'प्रतिबद्धः' संबद्धो व्यवस्थित इति यावत्। तथा चोक्तम्—"आणाए च्चिअ चरणं, तब्भंगे" गाहा॥ तथा—"जम्हा न धम्ममग्गे, मोत्तूणं आगमं इह पमाणं। विज्जइ छउमत्थाणं, तम्हा तत्थेव जइयव्वं ॥१॥" इत्यादि। इति गाथार्थः॥३॥

अधिकारिणमेव च्छद्मस्थज्ञानिलक्ष्यं साक्षादाह—

तत्थहिगारी अत्थी, समत्थओ जो ण सुत्तपडिकुट्ठो।
अत्थी उ जो विणीओ, समुवठिओ पुच्छमाणो य॥४॥

"तत्थहिगारी" व्याख्या—'तत्र' इति प्रस्तुते श्रावकधर्मे 'तत्र' एवंव्यवस्थिते वा सर्वत्रैव धर्मे 'अधिकारी' योग्यः क्रियाफलभागित्यर्थः। किंविध.? इत्याह—अर्थी समर्थको यो न सूत्रप्रतिकुष्टः। तत्रार्थः—प्रयोजनमभिधास्यमानालिङ्गगम्यं यस्यास्ति सोऽर्थी, पुरुषार्थेषु धर्मस्य प्राधान्यात् तत्राऽऽसेवनातत्पर इत्यर्थः, न तु पापलिङ्गधर्मपथ्यारुचिमान्। तथा समर्थ एव समर्थकः, यावादेराकृतिगणत्वात्स्वार्थिक कन्, "जातौ वा स्वार्थे केल्लोला"[1] इति वा प्राकृतः कप्रत्ययः। 'समर्थः' शक्तः, न त्वङ्गीकृतमपि धर्मं परेभ्यो भयात् त्यजति। तथा यो न सूत्रप्रतिकुष्टः, 'यः' इति उद्देशे, य एवंविधः सोऽधिकारीति योगः, सूत्रेण—आगमेन प्रतिकुष्टः—निवारितो नेति योग.; कथंचिदर्थित्वसामर्थ्ययुक्तोऽपि शास्त्रे निवारितोऽनधिकार्येवेत्यभिप्रायः। तथाऽन्यैरप्युक्तम्—"अर्थी समर्थः शास्त्रेणापर्युदस्तो धर्मेऽधिक्रियते" इति। एषां चार्थित्वादि-

---

१ "भीला" ब।

गुणानामेवमेव प्रवर्तकनिरूपणाप्रवृत्तेरित्थमुपन्यास । तथाहि—नानर्थिनि सामर्थ्यनिरूपणावसर, अर्थित्व एव तत्सम्भवात्। अत एव कैश्चिदुच्यते—" यो येन रक्तस्तमनुप्रवेष्टुमभ्याहतस्तस्य स एव पन्था । अर्थित्वसचोभजडेक्षणेन, नोद्वीक्षणीयस्त्वमरेश्वरोऽपि ॥ १ ॥ " न चासमर्थे शास्त्रपर्युपासपर्यालोचनावकाश, असामर्थ्येनैव शेषचिन्ताया निरवकाशत्वात्। एषामेवार्थ्यादिगुणाना कार्यलिङ्गगम्य स्वरूपमाह—' अत्थी उ जो ' इत्यादि, अर्थीति व्याख्येयनिर्देश, तुशब्द पुन शब्दार्थे। ततश्चायमर्थ —अर्थी पुन कथ लक्ष्य ? तत्राह—' यो विनीत समुपस्थित प्रच्छश्च ' तत्र विनीत —धर्मप्ररूपक प्रति प्रतिपत्तिरूपाभ्युत्थानादिविनय कुर्वन्नर्थीति लक्ष्यते, तथा सम्यग् उप—सामीप्येनोत्थित –धर्मश्रवणादौ व्यक्तीकृतमम्मुखीभाव, न तु प्रयोजनान्तरेरेव क्रोडीकृतत्वादसम्मुखीन, तथा प्रच्छश्च " प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् " इति धातो शतु " न्तमाणौ शतृशानचो " इति माणादेशे गाकृते पुच्छमाण इति स्यात् । शीलार्थो वा "शक्रियय शीलेषु" इति लट शानजादेशे । 'प्रच्छन्' ज्ञीप्सन, धर्मस्वरूपग्रहणनिध्यादिविमिति गम्यत । चशब्दस्तूक्तद्वारेण त्रिभिरपि लिङ्गै समुदितै प्रायोऽर्थित्व परिपूर्ण लक्ष्यत इत्याह । इति गाथार्थ ॥ ४ ॥

समर्थं व्याचष्टे—

होति समत्थो धम्म, कुणमाणो जो न बीहइ परेसिं ।
माइपिइसामिगुरुमा–इयाण धम्माणभिण्णाण ॥ ५ ॥

"होइ समत्थो" गाहा व्याख्या—'भवति' जायते 'समर्थ'

इति व्याख्येयम् । किंविधः ? इत्याह—धर्ममित्यादि । 'धर्मं' उक्तस्वरूपं चिकीर्षितं 'कुर्वाणः' इति वर्तमानसामीप्यनिर्देशात् करिष्यमाणः—धर्मं विधास्यमानो यः 'न बिभेति' नो त्रस्यति, "भियो भावीहौ" इति भियो बीहादेशः । 'परेभ्यः' आत्मव्यतिरिक्तेभ्यः, "कचिन् पञ्चम्याः" इति षष्ठीभावः । परानाह—'मातापितृस्वामिगुर्वादिभ्यः' मात्रादयः प्रतीताः, तेषां द्वन्द्वं कृत्वाऽऽदिशब्दस्य यथायोगं योगः । ततश्च मातापित्रादिभ्यो न बिभेति, अनेन च योनिसंबद्धा बन्धवो गृहीताः । तथा "स्वाम्यादिभ्यः" इत्यनेनापि रक्षकसहायादिरूपा राजामात्यमित्रादय उपात्ताः । तथा "गुर्वादिभ्यः" इत्यनेन चान्वयायागता अपरधर्मदातारः कुलोपाध्यायादयश्च[1] तदाश्रिताश्चोपात्ता द्रष्टव्याः । एभ्यश्च किंभूतेभ्यो भयं संभवति ? इत्याह—'धर्मानभिज्ञेभ्यः' अधिकृतधर्माकुशलेभ्यः, अधिकृतधर्मकुशलास्तु तदनुकूला एव भवेयुरित्यभिप्रायः । ततश्चैतेभ्यो यथोत्तरकालभाविभ्यो बहुतमादिभयनिबन्धनेभ्यश्च यो न बिभेति स भयत्रयमुक्तः समर्थोऽत्र द्रष्टव्यः । इति गाथार्थः ॥५॥

सूत्राप्रतिकुष्टमाह—

सुत्तापडिकुट्ठो जो, उत्तमधम्माण लोगविक्खाए ।
गिहिधम्मं बहु मण्णइ, इहपरलोए विहिपरो य ॥ ६ ॥
उचियं सेवइ वित्तिं, सा पुण नियकुलकमागया सुद्धा ।
माहणखत्तियवइसा—ण सुद्दसुद्दाण नियनियगा ॥ ७ ॥

"सुत्तापडिकुट्ठो" गाहा "उचिअं" गाहा व्याख्या—सू-

[1] "कुलोपाध्यायादयश्च" ब ।

त्राप्रतिकुष्ट इत्युक्तस्यार्थमाह—"जो उत्तमधम्माण" इत्यादि। य इत्युद्देश, यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धाद् य एवंविध स सूत्राप्रति कुष्ट इति योग। 'उत्तमधम्माण' इति उत्तमधर्मेभ्य, प्राग्वत् पञ्चम्या षष्ठी। 'लोकापेक्षया' लोकाश्रयेण, लोके हि—"ब्रह्मचारी गृहस्थश्च, वानप्रस्थो यतिस्तथा।" इत्याश्यो ये धर्मा रूढास्तेभ्य मकाराद् गृहिधर्ममिति सामान्यनिर्देशेऽपि प्रक्रमात्तदधिकृत श्रावकधर्म 'बहु मन्यते' ज्यायास प्रतिपद्यते, लोकधर्मापेक्षयैव श्रावकधर्म बहु मन्यते, न तु लोकोत्तरयतिधर्मापेक्षयापीत्यभिप्राय। इहपरलोक विधिपरश्च सूत्राप्रतिकुष्ट इति सम्बन्ध। तत्रेह—इत्यस्मिन् जन्मनि, परलोके—अन्यजन्मनि, पृथक् पदे समाहारद्वन्द्वात् सप्तम्येकवचनम्, विषयसप्तमी चेयम्, इहलोकविषये परलोकविषये इत्यर्थ। इहेति श्राव कधर्माधिकारनिरूपणावसरे वा परलोक विधिपर परलोकनिबन्ध नधर्मानुष्ठाने प्रकृतकल्याणसाधनपरायण इति भाव। 'च' समुच्चये ॥६॥ तथा 'उचिता' प्रकृतधर्माप्रतिकूला 'सेवते' आश्रयते 'वृत्तिं' वर्त नम्, लोकधर्मविरुद्धवृत्तिपरिहारेणोचितामेव वृत्तिं य सेवते स सू त्राप्रतिकुष्ट इत्यर्थ। वृत्तिमेवाह—'सा पुनर्निजकुलक्रमागता शुद्धा' सा तु वृत्तिर्निजकुलक्रमेण—स्वान्वयपरिपाट्याऽऽगता—प्राप्ता शुद्धा— तथाविधदोषरहिता, क्वचित् कुलक्रमागतामपि तथाविधामशुद्धां योनि- पोषणादिका वृत्तिमनुचितामाह। सा तु ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यानां शुद्ध- शूद्राणां च चतुर्णां वर्णानाम्, शुद्धविशेषणं शूद्राणां तथाविधधीवरा- दिव्यवच्छेदार्थम्। 'निजा निजा' आत्मीयाऽऽत्मीया, नीत्याया हि

---

१ 'इत्यत्र—' ख। २ "ब्रह्म का—' ख। ३ 'अविदय' ख।

रुक्तौ पूर्वस्य ह्रस्वत्वे के च प्राकृते 'नियनियगा' इति भवति। ततश्चैवंविधां वृत्तिं च यः शुद्धां सेवते स सूत्राप्रतिकुष्ट इत्यावेदितं भवति ॥ ७ ॥

तदेवं बहुमानविधिपरतोचितवृत्तिभिर्यथोपन्याससंभविनीभिः सूत्राप्रतिकुष्टत्वमवबोध्य सांप्रतं बहुमानित्वादिगमकानि प्रत्येकं पञ्च पञ्च लिङ्गानि जिज्ञापयिषुराचार्यः संबन्धमारचयन्निदमाह—

एए पुण विण्णेया, लिंगेहिंतो परोवयारीहिं।
ताइं तु पंच पंच य, तिण्हं पि हवंति एयाइं ॥ ८ ॥

"एए" गाहा व्याख्या—'एते' इति बहुमान्या (माना)-दयः, पुनःशब्दो भिन्नवाक्यतायाम्, 'विज्ञेयाः' ज्ञातव्याः 'लिङ्गेभ्यः' गमकचिह्नेभ्यः, "भ्यसश्च हितो सुंतो" इति भ्यसन्तमिदम्। 'परोपकारिभिः' परोपकाराय धर्मव्याख्यादानाद्युद्यतैराचार्यादिभिरित्यर्थः। 'प्रवर्तकादिभिः' इति क्वचित्पाठः, तत्रापि त एव प्रवर्तकाः, आदिशब्दाद्दायकशिक्षकादिपरिग्रहः। 'तानि तु' लिङ्गानि पञ्च पञ्च 'त्रयाणामपि' बहुमान्या(माना)दीनां 'भवन्ति' सन्ति 'एतानि' वक्ष्यमाणानि। इति गाथार्थः ॥ ८ ॥

तान्येवाह—

गिहिधम्मकहापीई, निंदाऽसवणं च तदणुकंपा य।
सविसेसजाणणिच्छा, चित्तनिवेसो तहिं चेव ॥ ९ ॥

"गिहिधम्म" गाहा व्याख्या—'गृहिधर्मकथाप्रीतिः'

---

१ "अवबोद्धव्य" ब।

प्रस्तुतश्रावकानुष्ठानकथने प्रेमेति परमार्थ, सा बहुमानजन्यत्वाद् बहुमानगमकं लिङ्गम्, एवं सर्वत्र योज्यम् । तथा 'निन्दाऽश्रवण' प्रक्रमात् श्रावकधर्मनिन्दाया अश्रवणम् । 'च' समुच्चये । 'तदनुकम्पा' निन्दाप्रवृत्तप्राणिकरुणा, साऽपि बहुमानकार्यमेव, तद्बहुमानाद्धि तन्निन्दोद्यतान् आपदास्पदं प्रतिपद्यमानोऽनुकम्पते, क्लिश्यमानानामनुकम्पास्पदत्वात्, न तु द्वेष्टि, पुरुषार्थानुपयोगात् । एवं बहुमानकार्यत्वमुत्तरयोरपि द्रष्टव्यम् । 'च' समुच्चये । तथा सविशेषा ज्ञानेच्छा–जिज्ञासा सविशेषज्ञानेच्छा, प्रस्तुतगतेति गम्यते । तथा 'चित्तनिवेशस्तत्रैव' इति चित्तस्य–अन्तःकरणस्य निवेशः–न्यासः 'तत्रैव' प्रस्तुतधर्म एव । इति गाथार्थः ॥ ९ ॥

विधिपरतालिङ्गान्याह—

गुरुविणओ तह काले, नियए चिइवंदणाइकरणं च ।
उचियासण जुत्तसरो, सज्झाए सययमुवओगो ॥१०॥

"गुरु" गाहा व्याख्या—गुरवः–मातादयः प्रस्तुतधर्मस्य दातारो वा तेषामुचितप्रतिपत्तिर्गुरुविनयः, स हि सर्वत्र धर्मश्रवणादौ क्रियमाणो विधिपरतां गमयति । तथा 'काले निजे चैत्यवन्दनादिकरणम्' तत्र चैत्यवन्दनाया निजः कालः सन्ध्यात्रयादिलक्षणः । यदुक्तं पूजानुषङ्गेण—"कालो इह विण्णेओ, समाओ तिण्णि ताव ओहेणं । वित्तिकिरियाऽविरुद्धो, अहवा जो जस्स जावइओ ॥१॥" 'चैत्यवन्दनादि' इत्यादिशब्दात् प्रस्तुतधर्मश्रवणग्रहणादेश्चोचिते काले करणं–विधानम् । 'च' प्राग्वत् । तथोचितासन

1 [1]ग्मं' ख ।

सर्वत्र धर्मश्रवणादौ, छन्दोभङ्गभयादुत्तरेण समस्तनिर्देशः । तथा 'युक्तस्वरः' उचितध्वनिः सर्वत्र चैत्यवन्दनादौ। तथा 'स्वाध्याये' सिद्धान्तप्रसिद्धे 'सततं' सर्वदा 'उपयोगः' उपयुक्तता, सर्वमेतदधिकृतेऽन्यत्र च क्रियमाणं विधिपरतां गमयतीतिविधिपरतालिङ्गत्वमस्य द्रष्टव्यम् । इति गाथार्थः ॥ १० ॥

उचितवृत्तिलिङ्गान्याह—

सव्वजणवल्लहत्तं, अगरहियं कम्म धीरया वसणे ।
जहसत्ती चागतवा, सुलद्धलक्खत्तणं धम्मे ॥ ११ ॥

"सव्वजण" गाहा व्याख्या—'सर्वजनवल्लभत्वं' सकललोकप्रियत्वम्, तद्धि समुचितवृत्तिवृत्त्यैव निर्वर्तयतीति उचितवृत्तेर्लिङ्गम् । तथा 'अगर्हितं' अनिन्दितं 'कर्म' जीविकालक्षणम्, "तत् संस्कृतात् सिद्धान् साध्यमानाच्च" इति वचनात्सिद्धावस्थाया विवक्षितत्वात् संस्कृतकृत एव सेर्लोपः, प्राकृते तु 'कम्मं' इति भाव्यम् । तथा 'धीरता' दैन्यानाश्रयणरूपा 'व्यसने' विपदि । तथा 'यथाशक्ति' शक्त्यनतिक्रमेण, प्राकृतत्वादसंख्यसमासेऽपि दीर्घः । 'त्यागतपसी' प्रतीते, "द्विवचनस्य बहुवचनं" इत्यौतो जसि 'चागतवा' इति भवति । तथा 'सुलब्धलक्ष्यत्वं' परमार्थलक्षकत्वं 'धर्मे' धर्मविषयम् । एतदप्यखिलमौचित्यवृत्तिनिमित्तमेव प्राय इति तल्लिङ्गत्वं सिद्धम् । इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

प्रकृतं निगमयन्नाह—

एएहि तदहिगारित्तणं धुवं लक्खणेहिँ नाऊणं ।
गिहिधम्मं गाहिज्जा, सिद्धंतविराहणा इहरा ॥ १२ ॥

" एए " गाहा व्याख्या—' एतै ' अनन्तरोद्दिष्टैरर्थित्वा दिभि 'तदधिकारित्व' प्रकृतश्रावकधर्मयोग्यत्व ' ध्रुव ' निश्चितम्, लक्ष्यते तैरिति लक्षणानि—लिङ्गानि तै ' ज्ञात्वा ' अवबुध्य ' गृहिधर्मे ' प्रकृत ग्राहयेत्, तद्ग्रहणायोपस्थितमिति गम्यते । ज्ञानार्थो वा गृह्णाति, तेन बोधयेदन्येवविधमेव, अन्यत्र दोषसभवात्। तमेवाह—' सिद्धान्तविराधना ' सर्वज्ञाज्ञाखण्डना, तथाहि तदाज्ञा—" आलोअणाए विणए" इत्यादि। ' इतरथा ' अन्यथा, पूर्वोदित निरूपणामन्तरेणापि तद्ग्राहणायामित्यर्थ । इति गाथार्थ ॥१२॥

तमेव ग्राहणीयतयोदित श्रावकधर्म सपिण्ड्याह—

सम्मत्तमूलिया ऊ, पचाणुव्वय गुणव्वया तिण्णि ।
चउसिक्खावयसहिओ, सावगधम्मो दुवालसहा ॥ १३ ॥

" सम्मत्त " गाहा व्याख्या—सम्यक्त्व मूल—प्रथम कारण येषा तानि सम्यक्त्वमूलानि, " कमलाकृतयो वा " इति पुँल्लिङ्गता । ' तु ' अवधारणे, सम्यक्त्वमूलान्येव, नहि सम्यक्त्वमन्तरेणाणुव्रतादिसभव । तदुक्तम्—" मूल द्वार प्रतिष्ठानमाधारो भाजन निधि । द्विपट्कस्यास्य धर्मस्य सम्यग्दर्शनमिष्यते ॥१॥ " पञ्चेति सख्या, अणूनि—लघूनि महाव्रतापेक्षया व्रतानि—प्रतीतान्य णुव्रतानि । तथा गुणव्रतानि त्रीणि, पुँल्लिङ्गता प्राग्वत् । चत्वारीति सख्या, शिक्षा—अभ्यास तत्प्रधानानि व्रतानि शिक्षाव्रतानि, पुन चतु शब्देन समास सज्ञात्वात् प्राकृतत्वाद्वा, तै सहित —युक्त

---

१ ग्रहधातुरित्यत्र, " इविस्तिव् स्वम्मार्थे " सि० ५–२–१३८ इति तिवप्रत्यय ' गृह्णाति ' इति। अनन्तर गिप्रत्यय सिद्धमिद रूपम्।

श्रावकधर्मोऽधिकृतः ' द्वादशधा ' द्वादशप्रकारो भवतीत्यध्याहारः । इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

सम्यक्त्वं तावदाह—

तत्थ तिहा सम्मत्तं, खइयं उवसामियं खओवसमं ।
मिच्छत्तपरिक्खएणं होइ तव्वज्जणं चेयं ॥ १४ ॥

" तत्थ " गाहा व्याख्या—' तत्र ' श्रावकधर्मे ' त्रिधा ' त्रिप्रकारं 'सम्यक्त्वं' शुभात्मपरिणामविशेषरूपम् । त्रैविध्यमाह— ' क्षायिकं ' क्षयनिष्पन्नम् , तथा ' औपशमिकं ' उपशमनिष्पन्नम् , तथा ' क्षायोपशमिकं ' क्षयोपशमाभ्यां निष्पन्नम् । तत्स्वरूपं सूत्रकृतैवैवमन्यत्रोक्तम्—" मिच्छत्तं जमुइएणं, तं खीणं अणुइयं च उवसंतं । मीसीभावपरिणयं, वेइज्जंतं खओवसमं ॥ १ ॥ उवसामगसेढिगयस्स होइ उवसामिअं तु सम्मत्तं । जो वा अकयतिपुंजी, अखविअमिच्छो लहइ सम्मं ॥ २ ॥ खीणम्मि उइएणम्मी, अणुइज्जंते अ सेसमिच्छत्ते । अंतोमुहुत्तमेत्तं, उवसमसम्मं लहइ जीवो ॥ ३ ॥ ऊसरदेसं दड्ढेल्लयं व विज्झाइ वणदवो पप्प । इअ मिच्छस्स अणुदए, उवसमसम्मं लहइ जीवो ॥ ४ ॥ खीणे दंसणमोहे तिविहम्मि वि भवनियाणभूयम्मि । निप्पच्चवायमऊलं, सम्मत्तं खाइयं होइ ॥ ५ ॥ " इह च प्राधान्यात् क्षायिकादिक्रमेणोपन्यास , अतः पश्चानुपूर्व्या गाथाभि· स्वरूपमेषां द्रष्टव्यम् । रोचकनिसर्गरुच्यादिरूपं तु तद्भेदान्तर्भाव्येवेति न पृथगुक्तम् , अत्र संक्षेपस्य प्रस्तुतत्वात् । तच्च तत्त्वार्थश्रद्धानशुद्धात्माध्यवसायस्वरूपमग्रतो वक्ष्यति । तच्च परोक्षज्ञानिनामुचितानुचितप्रवृत्तिनिवृत्तिव्यङ्ग्यम् , अ-

तस्तदभिधानमुखेन तत्रापि चानुचितनिवृत्तिपूर्वकत्वादुचितप्रवृत्तेरनु-चितनिवृत्तिद्वारेण तावत्तत्स्वरूपमाविश्चिकीर्षुराह—'मिच्छे' त्यादि। मिथ्यात्वम्—अभिधास्यमानस्वरूप तत्परित्यागेन—तत्परिहारेण भवति जायते। यद्यपि तत् परमार्थत कर्मग्रन्थिभिदात प्रादुरस्ति तथाऽपि तस्यामपि मिथ्यात्वपरिहारादय कारणीभवन्त्येवेत्येतद्भा-वाभिधानम्। 'तद्वर्जन' मिथ्यात्ववर्जनम्, च पुन शब्दार्थे, मिथ्यात्ववर्जन पुन 'एतद्' वक्ष्यमाणम्, 'एव' वा वक्ष्यमाण-प्रकारेण, प्राकृतत्वात् "कगच–"इत्यादिसूत्रेण वलोपे समान एव पाठ। इति गाथार्थ ॥ १४ ॥

तदेवाह—

न करेइ सय मिच्छ, न कारवेई करतमवि अएण।
नो अणुजाणइ मणसा, एव वायाएँ काएण ॥ १५ ॥

"न करे" इत्यादि व्याख्या—' न करोति स्वय ' न वि-धत्ते आत्मना ' मिच्या ' मिथ्यात्वम्, प्राकृतत्वादेवम्, ' न का-रयति ' न प्रयोजको भवति, मिथ्यात्वमित्यनुवर्तते, ' कुर्वन्तमप्य-न्य ' विदधतमप्यन्य ' न समनुजानाति ' नानुमन्यते ' मनसा ' मनोयोगेन।' एव ' ति कृतकारितानुमतिभि ' वाचा ' वाग्यो-गेन। ' कायेन ' काययोगेन, एवमित्यनुवर्तते। तेतश्च त्रिविधेनापि योगेन त्रिविधमपि कृतादिभेद मिथ्यात्व परिहरतीत्यावेदित भवति। मन:प्रभृतिभिश्च कृतादिरूपमुत्तरत्र स्वयमेवाभिधास्यतीति। इति गाथार्थ ॥ १५ ॥

---

१ तस्मन्द्रा " अ। २ " कत्तमचन अ। ३ अग्ध " अ।

मिथ्यात्वस्वरूपमाविष्कुर्वंस्तत्कार्यभूतां प्रवृत्तिमाह—

मिच्छत्तमणेगविहं, सुयाणुसारेण होइ विण्णेयं।
लोइयदेवेसु पसत्थमणवइकायवावारो ॥ १६ ॥

" मिच्छत्तं " गाहा व्याख्या—' मिथ्यात्वं ' विपर्यस्तात्माध्यवसायरूपम्, इह च यद्यपि जीवपरिणाम एव मिथ्यात्वं तथापि परिहारविषयीकृतामेव प्रवृत्तिं हेतुफलभावेन मिथ्यात्वमाह । ' अनेकविधं ' अनेकप्रकारम्, देवतादिप्रतिवस्तुविपर्ययसंभवात् । ' श्रुतानुसारेण ' आगमानुसारेण । आगमस्तु—" समणोवासओ पुव्वामेव मिच्छत्ताओ पडिक्कमइ सम्मत्तं उवसंपज्जइ । णो से कप्पइ अज्जप्पभिई अण्णतित्थिए वा अण्णतित्थिअदेवयाणि वा अण्णतित्थिअपरिग्गहिआणि अरहंतचेइयाणि वा वंदित्तए वा णमंसित्तए वा, पुव्विं अणालत्तेणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा, तेसिं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दाउं वा अणुप्पदाउं वा णऽण्णत्थ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं बलाभिओगेणं देवयाभिओगेणं गुरुनिग्गहेणं वित्तीकंतारेणं " । इत्यादि । तदेव लेशत आह—' लौकिकदेवेषु ' भवानीपतिश्रीपतिप्रजापतिशचीपतिरतिपतितथागतप्रभृतिषु, किम् ? ' प्रशस्तमनोवाक्कायव्यापारः ' प्रशस्तानां—मुक्तिनिमित्ताराध्यतासूचकानां मनोवाक्कायानां—योगानां संस्तुतिस्तुतिपूजाद्यैर्व्यापारः—व्यापृतत्वं प्रशस्तमनोवाक्कायव्यापार इति समासः । मिथ्यात्वं विज्ञेयमिति संबन्धः । इति गाथार्थः ॥१६॥

एवं च [1]यथाऽर्हति वन्दनादिप्रत्ययकायोत्सर्गादिना प्रवृत्तिः

1 " सर्वार्हति " ब ।

सम्यक्त्व एव लौकिकदेवेषु तत्प्रवृत्तिर्मिथ्यात्वम् । वन्दनादिस्वरूप त्वाह—

वदणमेय मल्लाइ पूयण वत्थमाइ सक्कारो ।
माणसपीई माणो, एमाई सुहुमभइगम्म ॥ १७ ॥

" वदण " गाहा व्याख्या—वन्दनम्, किम् ? ' एतत् ' अनन्तरोदिष्ट प्रशस्तमनोवागादि, " वदि अभिवादनस्तुत्यो " इति धातुपाठात् । ' माल्यादि ' पुष्पदामादि देवतागतम्, किम् ? पूजन—पूजाशब्दवाच्यम्, आदिशब्दात् धूपादिग्रह । ' वस्त्रादि ' वसनादि, तद्विषय 'सत्कार ' सत्करण सत्कार, माध्वर्थसत्शब्दपूर्वात्करोतेर्घञ् । मनसि भवा मानसी सा चासौ प्रीतिश्च मानसप्रीति, किम् ? ' मान ' सम्मानोऽत्राऽभिप्रेत । ' एवमादि ' एवविध वन्दनकरणश्रद्धादि ' सूक्ष्ममतिगम्य ' निपुणधिषणावधार्यम्, मिथ्यात्वमिति सम्बन्ध । इति गाथार्थ ॥ १७ ॥

एव लौकिकमिथ्यात्वमभिधाय लोकोत्तरमप्येतद्विभागेनाह—

लोगुत्तमदेवम्मि वि, लोइयदेवाण जाणि लिंगाणि ।
इच्छापरिग्गहाईणि तेसिमारोवण मिच्छा ॥ १८ ॥

" लोगुत्तम " गाहा व्याख्या—' लोकोत्तमदेवे ' अर्हति ' अपि ' समुच्चये, न केवल लौकिकदेवगतमेव मिथ्यात्व किन्तु लोकोत्तरदेवेऽपीत्यर्थ । ' लौकिकदेवाना ' प्राक्प्रदर्शितानां 'यानि' कानिचित् ' लिङ्गानि ' इति लिङ्ग्यते रागादिरेभिरिति लिङ्गानि—तथाविधान्तररङ्गरागादिगमकानि तथाविधतनुसन्निवेशवेषादिरूपाणि।

१ ' प्राग्प्रदर्शिताना ' ख ।

तान्येवाह्---इच्छा-अभिलाषः तस्याः परिग्रहः-आश्रयणं इच्छापरिग्रहः, चार्थे वा समासः, स आदिर्येषां वेपपरिग्रहादीनां तानि। तथाहि लौकिकदेवानां दृश्यन्त एव तथाविधलिङ्गानि, तेषां 'आरोपणं' प्रकल्पनं 'मिथ्या' इति मिथ्यात्वम्। इति गाथार्थः॥१८॥

एवं देवगतं मिथ्यात्वमभिधाय लिङ्गिगतमाह—

तह अण्णतित्थियाणं, तावससक्काइलिंगधारीणं।
पुव्वालवणाइ परिचओ य तव्वयणकरणाई॥ १९॥

"तह" गाहा व्याख्या—'तथा' देवोदितप्रकारेण 'अन्यतीर्थिकानां' जैनधर्मवहिर्भूतानाम्। तानेवाह—'तापसशाक्यादिलिङ्गधारिणां' तापसशाक्यादिलिङ्गं धारयन्तीत्येवंशीलास्तापसशाक्यादिलिङ्गधारिणस्तापसादय एव तेषाम्, 'पूर्वालापादिः' प्राक्संभाषणादिः "पुव्विं अणालत्तएणं" इत्यादिसूत्रप्रदर्शितः 'परिचयः' संस्तवः, चशब्दस्य तु समुच्चयार्थस्योत्तरत्र संवन्धः। तद्वचनकरणादिश्च व्यापारो मिथ्यात्वमिति संवन्धः। इति गाथार्थः॥ १९॥

तथा—

वंदणपूयणसक्कारणाइ सव्वं न कप्पए काउं।
लोगुत्तमलिंगीण वि, केसिंचेवं जओ भणियं॥ २०॥

"वंदण" गाहा व्याख्या—'वन्दनपूजनसत्कारणादि' प्राग् व्याख्यानम्, केवलं सत्कारणं सत्कारणा वा सत्कारशब्दान्वर्थे, एयन्ताल्ल्युन्युर्वा। तत् 'सर्वं' वन्दनादि मिथ्यात्वमतः 'न कल्पते' न युज्यते 'कर्तुं' विधातुम्। तथा 'लोकोत्तमलिङ्गिनामपि'

रजोहरणादिधारिणामपि 'केषाञ्चित्' पार्श्वस्थादीना 'एव' अभिहितविधिना न कल्पते। 'यत' यस्मात् 'भणित' उक्त-मागमे। इति गाथार्थे ॥ २० ॥

यदुक्त तदाह—

पासत्थोसण्णकुसीलणीयससत्तजणमहाछन्द।
नाऊण त सुविहिया, सव्वपयत्तेण वज्जंति ॥ २१ ॥

"पासत्थो" गाहा व्याख्या—पार्श्वे ज्ञानादीना तिष्ठतीति पार्श्वस्थ। तथाऽवसीदति स्म अवसन्न। तथा कुत्सित शीलमस्येति कुशील। तथा नित्यमेकत्र वसनान्नित्य। तथा ससजनात् ससक्त। जनशब्दस्य समूहार्थस्य प्रत्येकमभिसबन्ध, पार्श्वस्थजनमित्यादि। तथा यथाच्छन्दो वक्ष्यमाणस्वरूपस्त च, पृथग् निर्देशस्त्वस्य सवि-शेषदोषज्ञापनार्थं। 'ज्ञात्वा' अवबुध्य 'त' आगमकथितस्वरूप पार्श्वस्थादिजन 'सुविहिता' इति शोभन विहित—अनुष्ठान येषा ते सुविहिता साधव 'सर्वप्रयत्नेन' सर्वादरेण 'वर्जयन्ति' परिहरन्ति वन्दनादिना। इह यद्यपि सुविहिता साधव एव प्रती-तास्तेषा चैव परिहार प्रतिपादितस्तथाऽपि श्रावकाणामपि तद्वन्द-नादेर्दोषहेतुत्वेन सुविहितानुसारत एव प्रस्तुतपरिहार प्रोक्त[1] एव प्रतिपत्तव्य। अत प्रकृतसमर्थनात् एवोक्तमणुव्रतविधौ—"पास त्था ओसण्णा, होंति कुसीला तहेव ससत्ता। समणाण सावगाण य, अवदणिज्जा जिणमयम्मि ॥ १ ॥" आगमेऽप्युक्तम्—"पा-सत्थो ओसण्णो, होइ कुसीलो तहेव ससत्तो। अहछन्दो वि अ

१ "एव प्रोक्त" ख।

एए, अवंदणिज्जा जिणमयम्मि ॥ १ ॥" पार्श्वस्थादिस्वरूपं च परिभाषार्हमतो भाष्यादवसेयम्—"सो पासत्थो दुविहो, सव्वे देसे अ होइ नायव्वो । सव्वम्मि नाणदंसणचरणाणं जो उ पासत्थो ॥ १ ॥ देसम्मि उ पासत्थो, सिज्जायरऽभिहडरायपिंडं च । नीयं च अग्गपिंडं, भुंजइ निक्कारणे चेव ॥ २ ॥ कुलनिस्साए विहरइ, ठवणकुलाणि अ अकारणे विसइ । संखडिपलोअणाए, गच्छइ तह संथवं कुणइ ॥ ३ ॥ ओसण्णो वि अ दुविहो, सव्वे देसे अ तत्थ सव्वम्मि । उउवद्धपीढफलओ, ठविअगभोई य नायव्वो ॥ ४ ॥ आवस्सगसज्झाए, पडिलेहणझाणभिक्खऽभत्तट्ठे । आगमणे निग्गमणे, ठाणे अ निसीअण तुअट्टे ॥ ५ ॥ आवस्सयाइयाइं, न करेई अहव हीणमहिआइं । गुरुवयणबलाई तहा, भणिओ एसो उ ओसण्णो ॥ ६ ॥ गोणो जहा चलंतो, भंजइ समिलं तु सो वि एमेव । गुरुवयणं अकरेंतो, बलाइ कुणई च ओसोढुं ॥ ७ ॥ तिविहो होइ कुसीलो, नाणे तह दंसणे चरित्ते अ । एसो अवंदणिज्जो, पण्णत्तो वीयरागेहिं ॥ ७ ॥ नाणे नाणायारं, जो उ विराहेइ कालमाईयं । दंसणे दंसणायारं, चरणकुसीलो इमो होइ ॥ ९ ॥ कोउयभूईकम्मे, पसिणापसिणे निमित्तमाजीवी । कक्ककुरुआ य लक्खण, उवजीवइ विज्जमंताई ॥ १० ॥ सोहग्गाइनिमित्तं, परेसि ण्हवणाइ कोउगं भणिअं । जरिआइ भूइदाणं, भूईकम्मं विणिद्दिट्ठं ॥ ११ ॥ सुविणगविज्जाकहिअं, आइंखणिघंटिआइकहिअं वा । जं सासइ अण्णेसिं, पसिणापसिणं, हवइ एअं ॥ १२ ॥ तीयाइभावकहणं, होइ निमित्तं इमं तु आजीवं । जाइ-

कुलसिप्पकम्मे, तवगुणसुत्ताइ सत्तविह ॥ १३ ॥ वक्कुरुयाइ माया, नियडीए डभण तु ज भणिश्र । चीलक्कणाइ लक्खण, विआमताइया पयडा ॥ १४ ॥ समत्तो उ इयाणि, सो पुण गीभ चलदण चेव । उविट्ठमणुविट्ठ, ज किंची छुम्भई मज्झ ॥ १५ ॥ एमेव य मूलुत्तर, दोसा य गुणा य जत्तिआ केई । ते तम्मी स पिणहिआ, ससत्तो भएणई तम्हा ॥ १६ ॥ रायविदूसगमाई, अहवा वि नडो जहा उ बहुरूवी । अहवा वि मेलगो विव, हलिद्दरागाइबहुवएणो ॥ १७ ॥ एमेव जारिसेण, सुद्धमसुद्धेण वावि समिलइ । तारिसओ चिअ हवई, ससत्तो भएणई तम्हा ॥ १८ ॥ सो दुविगप्पो भणिओ, जिणेहिं गिअरागदोसमोहेहिं । एगो उ सकिलिट्ठो, असकिलिट्ठो तहा अएणो ॥ १९ ॥ पचासवप्पसत्तो जो खलु तिहिँ गारवेहिँ पडिबद्धो । इत्थिगिहिसकिलिट्ठो, समत्तो सकिलिट्ठो उ ॥ २० ॥ पासत्थाईएसु, सविग्गेसु च जत्थ मिलई उ । होइ तहिं तारिसओ, पियधम्मो अहव इयरो उ ॥ २१ ॥" ॥ २१ ॥

तदर्शने हेतुमाह—

एत्थ य पासत्थाईहि सगय चरणनासय पाय ।
सम्मत्तहरमहाकदेहिं उ तब्बक्खण चेय ॥ २२ ॥

"एत्थ य" गाथा व्याख्या—'अत्र च' पार्श्वस्थादिषु, निर्धारणसप्तमी चेयम्, पार्श्वस्थादिषु मध्ये, 'च' वाक्योपन्यासार्थे, 'पार्श्वस्थादिभि' नामस्वरूप' 'सगत' परिचितम्, किम् ? बन्दनादिरूप 'चरणनाशक' चारित्रापहारि । बहुतमा-

गमे—" पासत्थाई वंदमाणस्स, नेव कित्ती न निज्जरा होइ । कायकिलेसं एमेव, कुणई तह कम्मबंधं च ॥ १ ॥ किइकम्मं च पसंसा, सुहसीलजणम्मि कम्मबंधा य । जे जे पमायठाणा ते ते उववूहिआ होंति ॥ २ ॥ " ' सम्यक्त्वहरं ' सम्यग्दर्शननाशि यथाच्छन्दैः । तुर्भिन्नवाक्यतायाम्, ' तल्लक्षणं ' यथाच्छन्दस्वरूपं ' चः ' पुनरर्थे ' एतत् ' वक्ष्यमाणमागमे उक्तमिति गम्यते ॥२२॥

उस्सुत्तमायरंतो, उस्सुत्तं चेव पण्णवेमाणो ।
एसो उ अहाछंदो, इच्छाछंदो त्ति एगत्था ॥ २३ ॥

" उस्सुत्त " गाहा व्याख्या—सूत्राद्—आगमादतिवृत्तमुत्सूत्रं तदुत्सूत्रं ' आचरन् ' कुर्वन्, ' तत् ' उत्सूत्रमेव ' प्रज्ञापयन् ' प्ररूपयन्, अनेन संविग्नपाक्षिकस्य यथाच्छन्दताव्यवच्छेदमाह । तदुक्तमागमे—" होज्ज हु वसणप्पत्तो, सरीरदोपल्लयाए असमत्थो । चरणकरणे असुद्धे, सुद्धं मग्गं परूवेज्जा ॥ १ ॥ ओसन्नो वि विहारे, कम्मं सोहेइ सुलहबोही उ । चरणकरणं विसुद्धं, उववूहंतो परूवेंतो ॥ २ ॥ " इत्यादि । ' एषः ' अनन्तरोदितरूपः, ' तुः ' पुनरर्थे, 'यथाच्छन्दः' यथा—येन प्रकारेणाऽऽगमाननुपात्येव च्छन्दोऽस्य यथाच्छन्द इति । ' इच्छाच्छन्द इति' इच्छया च्छन्दोऽस्य स तथैकार्थम् । तथाह्ययं युक्त्यागमानपेक्षं " हरितोपरिवर्तिडगलकग्रहणमेकवस्त्रोपरि शेषवस्त्रादिप्रत्युपेक्षणं कर्तव्यम् " इत्यादिरूपां वक्ष्यमाणां च प्ररूपणामागमाननुपातिनीमेवाह । इति गाथार्थः ॥ २३ ॥

उत्सूत्रपदं व्याख्यातुमाह—

उस्सुत्तमणुवइट्ठं, सच्छंदविगप्पियं अणणुवाई ।
परतत्तिपवित्ते तितिणो य इणमो अहाछंदो ॥ २४ ॥

" उस्सुत्त " गाहा व्याख्या—उत्सूत्रमनुपदिष्टम्, आगमे इति गम्यते । तच्च किंविधं स्यात् ? इत्याह—' स्वच्छन्दविकल्पित' स्वाभिप्रायघटितम् । एवंविधमपि किल किञ्चिदर्थादविरुद्धं स्यादत आह—' अननुपाति ' नाऽऽगमे कथञ्चनाप्यनुपततीत्यर्थः । तदेवंविधमेवोत्सूत्रमभिप्रेतम्, तदाचरणादिना यथाच्छन्दः, अतोऽन्यथाऽप्येनमाह—' परतप्तिप्रवृत्त ' इति परेषां—गृहस्थादीनां तप्ति—कार्यचिन्तनादिरूपा परतप्तिः तस्यां प्रवृत्तो यः स तथा, 'तिन्तिनः' यथालब्धभक्तादिना आनिर्वृतत्वेनाभीक्ष्णं रुटक इत्यर्थः । च प्रकारान्तरेण यथाच्छन्दलक्षणमेतदित्याह । ' इणमो ' अयं—अनन्तरोदिष्टो यथाच्छन्दः । इति गाथार्थः ॥ २४ ॥

प्रकारान्तरेणाप्येनमाह—

सच्छंदमइ विगप्पिय, किंची सुहसायविगइपडिबद्धो ।
तिहिं गारवेहिं मज्जइ, तं जाणाही अहाछंदं ॥ २५ ॥

" सच्छंद " गाहा व्याख्या—'स्वच्छन्दमत्या' स्वाभिप्रायमननेन, प्राकृतत्वाच्च सुब्लोपेन निर्देशः क्रियाविशेषणं वा, स्वच्छन्देन मननं यत्र विकल्पने तत्तथा । ' विकल्प्य ' चर्चयित्वा ' किञ्चिद् ' इत्यनिर्दिष्टस्वरूपम्, ' शुभसातविकृतिप्रतिबद्ध ' इति शुभ—ऋद्धिरूपमुपकरणादि सात—सुखं विकृतिः—घृतादिका, शुभादीनां द्वन्द्वः, तत्र प्रतिबद्ध—अभिष्वक्तः ऋद्धिसुखरसगौरवगृद्ध इत्यर्थः । तथा चाह—'त्रिभिर्गौरवैः' उक्तस्वरूपैः 'माद्यति' परवशी-

भवति तं जानीहि यथाच्छन्दम्, अयमपि यथाच्छन्द इत्यर्थः ॥२५॥

उत्सूत्रं दिङ्मात्रेणोदाहरणीकुर्वन्निदमाह—

उस्सुत्तं पुण एत्थं, थावरपाओगकूवकरणाई ।
उब्भूइगकरउप्पा-यणाइ धम्माहिगारम्मि ॥ २६ ॥

" उस्सुत्तं " गाहा व्याख्या—उत्सूत्रं पुनरत्रैवंरूपम्, तद्यथा—' स्थावरप्रायोगकूपकरणादि ' इति स्थावरं—गृहम्, प्रयोगे भवं प्रायोग्ये वा भवं प्रायोगं प्रायोग्यं वा—तथाविधवृद्धिप्रयुक्तं धान्यादि, कूपकरणं—कूपखननम्, आदिशब्दाद्वाटिकादिपरिग्रहः । तथाऽद्भुतिकः—अभिनवोऽपूर्वः करः—उत्पन्नद्रव्यविभागग्रहणलक्षणः तस्योत्पादनं—प्रवर्तनम्, आदिशब्दादेवंप्रायं अन्यदप्यागमनिषिद्धं यतेश्चैत्यप्रयोजनचिन्तनादि ' धर्माधिकारे ' धर्मप्रयोजनाचिन्तायाम् । इति गाथार्थः ॥ २६ ॥

एमाइ बहुविगप्पं, उस्सुत्तं आयरंति सयमेव ।
अन्नेसि पण्णवेंति य, सिच्छाए जे अहाछंदा ॥ २७ ॥

" एमाइ " गाहा व्याख्या—' एवमादि ' इति " कगचज " इत्यादिना वलोपे सन्धौ चैवं भवति, प्रोक्तप्रायमन्यदपि द्रष्टव्यमित्यर्थः । यथा—" चोएइ चेइयाणं, खेत्तहिरण्णाइगामगावाई । लग्गंतस्स उ जइणो, तिगरणसुद्धी कहं ण भवे ? ॥ १॥" इति पूर्वपक्षमात्रदर्शनादेव कश्चिद् यतेश्चैत्यसंबन्धिक्षेत्रादिचिन्तनचैत्यस्वीकरणादौ धर्ममवधारयन्ति, सूत्राननुपाति चैतत् । यत एवमत्रोत्तरग्रन्थः—" भण्णइ एत्थ विभासा, जो एयाइं सयं विमग्गेज्जा । न हु होइ तस्स सुद्धी, अह कोइ हरेज्ज एयाइं ॥ १ ॥

सव्वत्थामेण तहिं, सघेण होइ मग्गिअव्व ति । सचरित्तऽचरित्तीण य, एय सव्वेसि कज्ज तु ॥ २ ॥ " अत्र हि किल दर्शनपरिभवप्राये पूर्वराजादिदत्तक्षेत्रादिलोपप्रस्ताव एव यतेरपि क्षेत्रादिचिन्तनमुक्तम्, न तु सामान्येन, अलमतिप्रसङ्गेन । स्वयमेवप्राय आगमज्ञेयम् । ' बहुविकल्प ' अनेकप्रकारमुत्सूत्रमाचरन्ति प्ररूपणादिना स्वयमेव । तथा ' अन्येभ्यश्च ' श्रोतृभ्य प्रज्ञापयन्ति तत्प्ररूपणाकरणादिभि । कथम् ? ' स्वेच्छया ' स्वकीयाकूतकार्यानुयातया युक्त्या, न तु सिद्धान्ताधीनतया । य एवविधा यतिवेषधारिणो यथाच्छन्दास्ते । इति गाथार्थ ॥ २७ ॥

एव यथाच्छन्दवन्दनादि मिथ्यात्वनिबन्धन परिहार्यतयाऽभिधायागमविशेषेणात्मर्थं तन्निषेधन प्रस्तुतफलवदेवेत्यावेदयन्निदमाह—

एत्तो चिय तेसिमुवस्सयम्मि तु दिवससमागओ साहू ।
तेसिं धम्मकहाए, कुणइ विघाय सइ बलम्मि ॥ २८ ॥

" एत्तो चिय " गाहा व्याख्या—' अत एव ' इति यत एव तेषा सम्पर्कमात्रादेव मिथ्यात्वप्राप्तिसभवोऽत एव ' तेषा ' यथाच्छन्दानामुपाश्रये तु 'दिवससमागत 'कथञ्चनाप्यागत्याऽऽगत साधु तेषा ' धर्मकथाया ' उत्सूत्रप्ररूपणारूपाया ' करोति विघात ' विधत्ते प्रतिक्षेप ' सति बले ' विद्यमाने सामर्थ्य इति, अभिहित सिद्धान्त इति गम्यते । तथाह्योघनिर्युक्तौ उक्तम्—" पढमबीआ गिलाणे, तइए सण्णी चउत्थि साहम्मी । पचमगम्मि अ वसही, छट्ठ ठाणट्ठिओ होइ ॥ १ ॥ " इति । यमतिद्वार व्याचक्षाणेनोक्तम्—" सविग्गसन्निभद्दगसुन्ने नीयाइ मोत्तुहाउद । व-

ंतस्सेएसुं, वसहीए मग्गणा होइ ॥ १ ॥ " एवं यथाच्छन्दानां सर्वथा प्रत्यासत्तेः परिहारमभिधायागत्याप्रत्यासत्तिसंभवेऽभिहितम्। " एमेव अहाछंदे, पडिहणणा झाण अज्झयण कण्णा। ठाण-ट्ठिओ निसामे सुवणाहरणाइगाहिएणं ॥ १ ॥ " ततश्च यथाकथञ्चिद् यथाच्छन्दवचनाश्रवणमाभिहितम् ॥ २८ ॥

इदमेवाह—

इहरा ठएइ कण्णे, तस्सवणा मिच्छमेइ साहू वि।
अबलो किमु जो सड्ढो, जीवाजीवाइअणभिण्णो ॥ २९ ॥

" इहरा " गाहा व्याख्या—' इतरथा ' तत्कथाप्रतिघाताशक्तौ तथाविधवचनपाटवाभावादिनाऽसत्यां किम्? ' स्थगयति ' करादिना पिधत्ते ' कर्णौ ' श्रुती तद्वचनश्रवणपरिपन्थितया, उपलक्षणं चैतत्, उदितागमगदितानामध्ययनादीनां तत्कथाविघातहेतूनाम्। किमर्थमेवमसौ करोति? इत्याह—' तच्छ्रवणात् ' यथाच्छन्दवचनश्रवणात् ' मिथ्यात्वमेति ' विपर्ययं याति ' साधुरपि ' संभवद्विशेषश्रुतो यतिरपि यथाच्छन्ददेशनया विपरिणम्यते, किं पुनः श्रावकः? इत्यपिशब्दार्थः। तथा चाह—'अबलः' तथाविधागमाभ्यासरहितत्वेन सन्मार्गे विशिष्टावष्टम्भरहित उत्तरदानादावसमर्थः ' किं पुन ' किमङ्ग यः 'श्राद्धः' श्रद्धावान् श्रावकः?, स तु सुतरां विपरिणमते। निमित्तमाह—जीवाजीवयोरनभिज्ञः, तथाविधागमाग्रहणादित्यभिप्राय। इति गाथार्थः ॥ २९ ॥

कथं विपरिणमति? इत्याह—

वयणविसंवायाओ, उप्पज्जइ ससओ फुड ज से ।
तम्हा तमणाययणं, मिच्छं मिच्छत्तहेऊ वि ॥ ३० ॥

" वयण " गाहा व्याख्या—वचनयो —सन्मार्गप्रकाशका-ख्याताधुनाख्यायमानयोर्विसंवादात्—परस्पराघटमानत्वलक्षणात् 'उ-त्पद्यते सशय ' प्रभवति संदेह –किं तत्सत्यमिद वा ? इत्यादि-रूप ' स्फुट ' प्रकटम्, सशयकारणस्य प्रैनलत्वात्प्रकटत्व मशा-यस्येति स्फुटार्थ । ' यत् ' यस्मात् सन्मार्गमशीतेर्निबन्धन ' से ' एतस्य ' तत् ' तस्माद् यथाच्छन्दवन्दनादि निषेध्यतया प्रकृतम्, ' तत् ' वा यथाच्छन्दवञ्चनस्थानादि, किम् ? ' अनायतन ' आ-गमपरिभाषितमशुद्धिस्थानम् । तदुक्त सत्र—" सावज्जमणाययणं, असोहिठाणं कुसीलमसग्गी । एगट्ठा हुति पया, विवरीआ चेव आययणे ॥ १ ॥ " ननु कथमिद लौकिकन्यवन्दनादि यथाच्छ-न्दवन्दनाद्यमान मिथ्यात्वम् ? यानता विपर्यस्ताध्यवसायरूपमे-व मिथ्यात्वमागमेऽभिहितम्, अत कथ मिथ्यात्ववर्जनानन्तरे व-र्ज्यतयाऽभिधानमस्य ? इत्याह—' मिच्छं ' इत्यादि । मिथ्यात्वमत्र मिथ्याहेतुरूपमप्यभिप्रेत हेतुफलभावेन, यथा " तन्दुलान् वर्षति पर्जन्य " इति, विपर्यस्तपरिणामकारि मिथ्यात्वनिबन्धन चैतद्व-न्दनादि, तेन तत्कार्यरूप मिथ्यात्व परिहारयता तद्धेतुरपि परि-हार्य एवोच्यते, नहि हेतुविनाश विना फलविनाश, अविकल-कारणसद्भावेऽवश्यभावित्वात् फलस्य, अन्यथा हेतुफलभाव एव न

१ " प्रबलत्वात् ना० " ख ।

भवेत् । अलमतिप्रसङ्गेन । स्थितमेतत्—मिथ्यात्वहेतुरपि मिथ्यात्वम्, अतस्तत् परिहार्यम् । इति गाथार्थः ॥ ३० ॥

प्रस्तुतनिगमनायाह—

इय सपरपक्खविसयं, सकारणं जाणिऊण मिच्छत्तं ।
पच्चक्खिय तिह तिविहेण पालणाभावणा एवं ॥ ३१ ॥

" इय " गाहा व्याख्या—इतिशब्द एवंप्रकारार्थः । एवंप्रकारं मिथ्यात्वं ज्ञात्वेति योग । इह च " तेरितेर्वाक्यादौ " इति इतेरितोऽदादेशे " कगचज " इत्यादिना तलोपे सत्येवं पाठः । ' स्वपरपक्षविषयं ' प्रदर्शितविभागेन लोकलोकोत्तराश्रयमित्यर्थः । ' सकारणं ' सह कारणेन ' मिथ्यात्वं ' हेतुरूपमपि प्रदर्शितं ज्ञात्वेत्यर्थः । ' प्रत्याख्याय ' परिहारेणाङ्गीकृत्य ' त्रिधा ' कृतकारितानुमोदनै. ' त्रिविधेन ' मनसा वाचा कायेन तथैव पालयेद् इत्युत्तरक्रियाध्यारः, ' पच्चक्खइ ' इति तु पाठे इयमेवोत्तरक्रिया। पालनाभावना त्रिधा त्रिविधेन मिथ्यात्वपरिहारनिर्वाहणपरमार्थ इत्यर्थ. । ' एवं ' अभिधास्यमानप्रकारा । इति गाथार्थः॥ ३१॥

तामेव भावनामाह—

एयं अणंतरुत्तं, मिच्छं मणसा न चिंतइ करेमि ।
सयमेसो य करेऊ, अण्णेण कए वि सुट्ठु कयं ॥ ३२ ॥

" एयं " गाहा व्याख्या—एतदनन्तरोक्तं ' मिथ्यात्वं ' लौकिकदेववन्दनादिकं ' मनसा ' चेतसा ' न चिन्तयति ' नाभिसंधत्ते, यथा करोम्यहमिदं मिथ्यात्वं ' स्वयं ' आत्मना, कृत-

मिदं मनसा, एष वा करोत्विति तु कारितम्, अन्येन कृते वा सुष्ठु कृतमिति मन सम्प्रधारणमनुमोदनम् । इति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

तथा वाचा त्रिविधमाह—

एव वाया न भणइ, करेमि अण्णं च न भणइ करेहि ।
अन्नकयं न पससइ, न कुणइ सयमेव काएण ॥ ३३ ॥

" एव " गाहा व्याख्या—' एव ' मनोवद् वाचा न भणति, यथा करोम्यहं मिथ्यात्वम् । अन्य न भणति, यथा कुरु त्वम् । अन्यकृत न प्रशसति, यथा शोभनमिदं कृतम्। कायेनाऽऽह— न करोति स्वयमेव कायेन । इति गाथार्थ ॥ ३३ ॥

करसन्नभमुहखेवाइएहिं न य कारवेइ अन्नेण ।
न पससइ अन्नकय, छोडियहसियाइचेट्ठाहिं ॥ ३४ ॥

" कर " गाहा व्याख्या —' करसज्ञाभ्रूक्षेपादिभि ' कायव्यापाररूपै प्रतीतैरेव नो कारयति, मिथ्यात्वमिति सर्वत्र प्रकृतमेव, ' अन्येन ' परेण। अन्यकृत न प्रशसति ' छोटिकाहासितादिचेष्टाभि ' प्रतीताभिरेव । इति गाथार्थ ॥ ३४ ॥

एव त्रिधा त्रिविधेन मिथ्यात्वपरिहारे श्रावकस्य प्रतिपादिते प्राणातिपातादावपि त्रिधा त्रिविधेन विरतिमसभावयन् कदाचित्परो ब्रूयात्, यथा—

आह तिहाणुमई ज, सवासुवमोयपडिसुणणभेया ।
गिहिणो य सयावासो, बहुमिच्छादिट्ठिमज्झम्मि ॥ ३५ ॥

" आह " गाहा व्याख्या—' आह ' परो ब्रूते ' त्रिधा ' त्रिप्रकारा ' अनुमति ' अनुमोदनरूपा ' यत् ' यस्मात् । त्रैवि-

ध्यमेवाह—संवासः-मिथ्यादृष्टिभिः सहैकत्रवासः, उपभोगः—त-त्कृतोपजीवनम्, प्रतिश्रवणं—तत्कुर्वतः कुर्वित्यादिना प्रवर्तनम्, तानि भेदा यस्याः सा तथा, तद्भेदादिति वा। 'गृहिणश्च सदावासः' प्रकृतश्रावकस्य च नित्यं निवसनं संभवेन 'बहुमिथ्यादृष्टिमध्ये' मिथ्यादृष्टीनां बहुत्वादित्यभिप्रायः। इति गाथार्थः ॥ ३५ ॥

एवं च—

ता कह संवासाणुमइवज्जणं संभवइ सुणासु एत्थं।
न हु जिणमयम्मि संवासमित्तओ अणुमई इट्ठा ॥ ३६ ॥

"ता कह" गाहा व्याख्या—'तत्' तस्मात् 'कथं' केन प्रकारेण संवासानुमतेः—संवासवशागतमिथ्यात्वानुमोदनस्य वर्जनं—परिहारः 'संभवति' समस्ति? इत्येवं परेणोक्ते सत्याह सूरिः—'शृणु' आकर्णय 'अत्र' मिथ्यात्वे; अन्यत्र त्वाधा-कर्मारम्भादौ "पडिसेवण पडिसुणणा, संवासणुमोअणा य च-उरो" इत्यादिवचनैर्व्यक्तैवानुमतिः संवासनिबन्धनाऽभिहितेत्यभि-प्रायः; 'न हु' नैव 'जिनमते' अर्हच्छासने 'संवासमात्रात्' मिथ्यादृष्टिभिः सहैकत्रवसनादेवेत्यर्थः, 'अनुमतिः' अनुमोदना 'इष्टा' अभिप्रेता आगमज्ञैरिति गम्यते। इति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

विपक्षे बाधकमाह—

आरंभे विव मिच्छे. सव्वेसिं सव्वहिं अइपसंगो।
को पुण एत्थ विसेसो, भन्नइ इणमो निसामेहि ॥ ३७ ॥

"आरंभे विव" गाहा व्याख्या—'आरम्भे' पृथिव्या-द्युपमर्दनलक्षणे, "पिवमिवविव वा इवार्थे" इतीवार्थे विवादेशः।

ततश्चारम्भ इवेति व्यतिरेकदृष्टान्त, मिथ्यात्वेऽनुमतौ अङ्गीक्रियमाणायां किं स्यात् ? इत्याह—' सर्वेषां ' जिनयत्यादीनां 'सर्वत्र' लौकिकवदेव वन्दनादिरूपे मिथ्यात्वे ' अतिप्रसङ्ग ' अतिव्याप्ति स्यात्, केवलिनोऽपि मिथ्यात्वानुमति स्यादित्यभिप्राय । पर आह—क पुनरत्र विशेष ? येनाऽऽरम्भे समवत्यनुमतिर्न तु मिथ्यात्वे । आचार्य आह—' भण्यते ' कथ्यते 'अत्र' वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षो विशेषोऽयं भण्यत इति मदङ्क, ' निशामय ' शृणु । इति गाथार्थ ॥ ३७ ॥

तत्र सामान्येनाऽऽरम्भमिथ्यात्वयोरनुमते परिहार्यतयाऽभीष्टाया स्वरूपमाह—

आरंभे मिच्छत्ते, व वट्टमाणस्स ज पइ निगप्पो ।
न अणुमवइ एसो, होइ अ(होअ)णुमइ तस्स तत्थेव ॥३८॥

" आरंभे " गाहा व्याख्या— आरम्भे ' अभिहितस्वरूपे ' मिथ्यात्वे वा ' व्यस्तनिर्देशे ' वर्तमानस्य ' प्रवर्तमानस्य, आरम्भादाविति गम्यते । ' य प्रति' य श्रावकादिकमुद्दिश्य 'विकल्प ' इदयाकूतन, तदेवाह—' मामनुमन्यते ' मामारम्भादिप्रवृत्तमनुमोदते ' एष ' श्रावकादि, एवंरूपो विकल्पो य प्रति ' भवति ' जायते ' अनुमति ' अनुमोदना ' तस्य ' तत्कर्तृविषयविकल्पविषयीकृतस्य 'तत्रैव आरम्भादौ, यो हि विलाऽऽरम्भादौ वर्तमानस्य सदाऽऽनुकूल्य भावयति यथा तस्यैव मन स्यात्—' यदुत श्रावकोऽत्र प्रवर्तमानमनुमन्यते ' तत्र तस्यानुमतिरिति हृदयम् । इति गाथार्थ ॥ ३८ ॥

एवं सामान्येनानुमतिस्वरूपमभिधाय साम्प्रतं प्रकृतमारम्भानुमत्या मिथ्यात्वानुमतेर्वैसदृश्यमभिधातुं संवासादारम्भानुमतिमाह—

जह राया सिट्ठजणो, कलजीवी पगइ अंतवासी य ।
सव्वे मन्नंतेवं, वसाम अन्नोन्नसंगहिया ॥ ३९ ॥

" जह " गाहा व्याख्या—' यथा ' इत्युदाहरणोपन्यासे, निवासायातस्य मिथ्यात्वस्यानुमतेरिदमुदाहरणमित्यर्थः । ' राजा ' नृपतिः, ' शिष्टजनः ' अमात्यादिः, श्रेष्ठिजन इति क्वचित् पाठः, 'कलाजीविनः' वणिगादयः, " ह्रस्वदीर्घौ मिथः " इति ह्रस्वत्वं कलाशब्दस्य, 'प्रकृतयः' मालाकाराद्याः, 'अन्तवासिनः' जनङ्गमादयः । ' चः ' समुच्चये । ' सर्वे ' प्रागुक्ताः ' मन्यन्ते ' बुध्यन्ते ' एवं ' अभिधास्यमानस्वरूपम् , यथा वसामो वयमत्र ' अन्योन्यसंग्रहिकाः ' परस्परोपकारवन्त इत्यर्थः, ' अन्योन्यसङ्गहिता वा' अन्योन्यसङ्गं—परस्परसंबन्धं हिताः—गतास्तेन वा हिताः—उपकारिण इत्यर्थः । ते एवंविधा वसाम इत्येवं मन्यन्ते । इति गाथार्थः ॥३९॥

तथा—

करदाणेण य सव्वे, अन्नोन्नुवगारिणो फुडं चेय ।
राया जाणवयाई, सिप्पकलाजीवणेणं च ॥ ४० ॥

" कर " गाहा व्याख्या—' करदानेन ' आभाव्यद्रव्यप्रवेशरूपेणामात्यादयः, चशब्दात् तद्ग्रहणेन राजादयः ' अन्योन्योपकारिणः ' परस्परोपष्टम्भहेतवः ' स्फुटं ' प्रकटम्, ' चेअ ' त्ति " चिअचेय एवार्थे " इत्येवार्थे चेयनिपातः । राजादयः पालकाः

जनपदादय पाल्या, शिल्पकलाजीवनेन चोपकारिण स्फुटमेव । इति गाथार्थं ॥ ४० ॥

प्रकृत निगमयन्नाह—

इय आरंभेऽणुमई, किरियासामग्गिभगय जम्हा ।
मिच्छ पुण भावकय, सो पुण भावो न परजणिओ ॥४१॥

" इय " गाहा व्याख्या—इतिहेतोरारम्भेऽनुमति, भवा-मात्रवर्तीति गम्यते । प्रोक्तमेव हेतु किञ्चिद्विशेषितमाह—' क्रिया-सामग्रीसङ्गत यस्मात् ' इति क्रियासामग्र्याम्—आरम्भप्रवृत्तिममत्वताया सङ्गत—साङ्गत्यमन्योन्योपष्टम्भरूप यस्मात्—येन कारणेन तस्मादारम्भेऽनुमति स्यादित्यभिप्राय । अत एव यते क्रियासामग्र्यसङ्गतेरभावान्न भवामादनुमतिप्रसङ्गेनातिप्रसङ्ग । तत्रैव मिथ्यात्व कि न भवति ? एतदाह—' मिथ्यात्व पुनर्भावकृतम् ' मिथ्यात्व हि भावकृतम्—अध्यवसायनिर्वर्तितम्, विपर्यस्ताध्यवसाय यत्परत्वात्तस्य । पुन शब्द आरम्भव्यापारान्तर वैशिष्ट्यमाह, ततश्च किम् ? ' स पुनर्भाव ' मिथ्यात्वरूप ' न परजनित ' न सहया-भिनिष्पादित । यद्यपि भावकगणादिनोपष्टम्भवानौ मिथ्यादृष्टिर्लौकिकदेववन्दनादि मिथ्यात्व निर्वाहयति तथापि न तत्र तत्रानुमति, अध्यवसायस्यैव मिथ्यात्वत्वात्, तस्य चोपष्टम्भ इत स्याद् यत्तानी भावानुकूल्यव्यापारेऽस्यैव विकल्पमुत्पादयेत्—'यदुत मानेव मिथ्यात्वे प्रवर्तमानमनुमन्यते एव ' इत्यभिप्राय । इति गाथार्थं ॥४१॥

प्रमाधिमवर्थं निगमयति—

एवं संवासकओ मिच्छत्तेऽणुमइसंभवो नत्थि ।
अह तत्थ वि इच्छिज्जइ, ता सम्मत्ते वि सो होइ ॥ ४२ ॥

"एवं" गाहा व्याख्या—'एवं' उक्तनीत्या 'संवासकृतः' सहवासनिमित्तः मिथ्यात्वे अनुमतेः—परेणाऽऽसञ्जितायाः संभवः—प्रसङ्गः 'नास्ति' न विद्यते । तदभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गं बाधकमाह—'अथ तत्रापि इष्यते' यदि संवासेऽप्यधिकृता अनुमतिरभ्युपगम्यत इत्यर्थः, ततश्च 'सम्यक्त्वेऽपि' मोक्षवृक्षमूलकल्पे 'सः' संवासमात्रप्रापितानुमतिसंभवः 'भवेत्' जायेत भवदभिप्रायेण । इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

पराभिप्रायमेवाह—

अह मन्नसि होइ च्चिय, कह न अभव्वाणमणुमई सम्मे ।
सिय तेसु वि को दोसो, मोक्खपसंगाइबहुदोसा ॥ ४३ ॥

"अह" गाहा व्याख्या—'अथ मन्यसे भवत्येव' इति यदि बुध्यसे संवासमात्रादेवानुमतिरारम्भादाविव सम्यक्त्वेऽपि भवत्येवेत्यर्थः, ततश्च 'कथं' केन प्रकारेण "मांसादिषु च" इत्यनुस्वारलोपः, 'न' इति निषेधे 'अभव्यानां' मुक्तिगमनायोग्यानां 'अनुमतिः' संवासनिमित्तेति[1] प्रकृतम् । 'सम्मे' इति सम्यक्त्वे[2], एवं ह्यभव्यानां सम्यक्त्वानुमतिरपि स्यादित्यर्थः । स्यान् मन्यसे 'तेष्वपि' अभव्येषु 'को दोषः ?' किं दूषणं स्यात् ? अत्रोच्यते—मोक्षप्रसङ्गादयो बहवो दोषाः, एवं हि मोक्षवृक्षावन्ध्यबीजसम्यक्त्वलाभसंभवेनाभव्यानामपि मोक्षगमनपक्षोत्तर(श्चानु)-

---

१ "ति प्रकृते प्रक्रमम्" ब । २ "सम्यक्त्वेऽपि" ब ।

विमानोत्पादादय सिद्धान्तानिषिद्धा भूयासो भावा सभवेयुरिति भाव । इति गाथार्थ ॥ ४३ ॥

एव सम्यक्त्वप्रतिपत्तिप्रसङ्गप्राप्ता मिथ्यात्वनिवृत्तिं त्रिविध त्रिविधेनाभिधाय निगमयति—

इय मिच्छाओ विरमिय, सम्म उवगम्म भणइ गुरुपुरओ ।
अरहंतो निस्सगो, मम देवो दक्खिणा साहू ॥ ४४ ॥

" इय मिच्छाओ " गाहा व्याख्या—' इति ' उदितनीत्या त्रिविध त्रिविधेन ' मिथ्यात्वात् ' उक्तस्वरूपात् ' विरम्य ' विरत्यङ्गीकार कृत्वा ' सम्यग् ' आगमाभिहितेन जिनप्रतिमापूजादिविधिना ' उपगम्य ' सामीप्येन गत्वा ' भणति ' प्रतिजानीते ' गुरुपुरत ' दीक्षादायकाचार्यादेरग्रत । यद्भणति तदाह—' अर्हन् ' इत्यष्टमहाप्रातिहार्यरूपा सुरकृता सपर्यामर्हतीत्यर्हन्, " न्तमाणौ शतृशानचो " इति शतुर्न्तादेश । किंविधोऽसौ ? इत्याह—' निस्सङ्ग ' निर्गतो बाह्याभ्यन्तरो रागकषायादिरूप सङ्गोऽस्मादिति निस्सङ्ग, प्रतिकृति प्रवचनादिप्रतीयमानारोपरागादिकालुष्यदोषनिग्रह, तदुच्यते—"इह हि रमणीशस्त्राक्षालीधरा सुरमूर्तयो, निपुणसुगमान रागद्वेषभ्रमान शमयन्त्यलम् । तव पुनरियं त्यक्तासङ्गा तनु श्रुतधृत्यता, प्रसभमुशति स्वामिन ! सत्य प्रचष्टि तदत्ययम् ॥ १ ॥ य इह गन्ति स्वात्मारामा गतान्तिकमाश्रिता, अपि जिन ! जडैस्तेषा तत्त्व कथ किल तत्त्वत ? । तत्र तु निखिल नाद्यान्तःस्थ परिग्रहमुज्झतो, मुनिवर ! भवेद् युक्त्या युक्त तदेतन्नाधितम् ॥ २ ॥ " इत्यादि । ' मम ' इत्यात्मनिर्देशे ' देव ' मोक्षाथारा-

धनीया देवतेत्यर्थः । ' दक्षिणाः ' दक्षिणार्हाः पूज्या गुरव इत्यर्थः, ' साधवः ' यतयः । इति गाथार्थः ॥ ४४ ॥

सम्यक्त्वाभ्युपगमानन्तरं यदस्य पालनीयं तदाह—

अह सो सम्मद्दिट्ठी, संपुन्नं भावचरणमिच्छंतो ।
पालेइ दंसणायारमट्ठहा सो पुण इमो त्ति ॥ ४५ ॥

" अह " गाहा व्याख्या—' अथ ' सम्यक्त्वप्रतिपत्त्यनन्तरं ' सः ' उक्तस्वरूपः ' सम्यग्दृष्टिः ' अविपर्यस्तदृष्टिः ' संपूर्णम् ' अखण्डं ' भावचरणं ' कर्मक्षयोपशमादिनिबन्धनं तात्त्विकं चारित्रं ' इच्छन् ' अभिलषन् ' पालयति ' सम्यगासेवते ' दर्शनाचारं ' अविपर्यस्तप्रतिपत्तिनिमित्तमनुष्ठानं ' अष्टधा ' अष्टप्रकारम् । ' स पुनः ' स तु दर्शनाचारः ' अयं इति ' वक्ष्यमाणः । नहि दर्शनशुद्धिं विना कष्टक्रियावतोऽपि च तत्फलोदय इत्यभिप्रायः । तदुक्तम्—" कुणमाणो वि अ किरिअं, परिच्चयंतो वि सयणधणभोगे । दिंतो वि दुहस्स उरं, न जिणइ अंधो पराणीअं ॥ १ ॥ कुणमाणो वि निवित्तिं, परिच्चयंतो वि सयणधणभोगे । दिंतो वि दुहस्स उरं, मिच्छदिट्ठी न सिज्झइ उ ॥ २ ॥ तम्हा कम्माणीयं, जेउमणो दंसणम्मि पयएज्जा । दंसणवओ हि सहलाणि होंति तवनाणचरणाणि ॥३॥ " इत्यादि । इति गाथार्थः ॥४५॥

दर्शनाचारमेवाष्टधोदिष्टं निर्दिशति—

निस्संकिय निकंखिय, निव्वितिगिच्छा अमूढदिट्ठी य ।
उववूहथिरीकरणे, वच्छल्लपभावणे अट्ठ ॥ ४६ ॥

" निस्संकिय " गाहा व्याख्या—' निःशङ्कितः ' निर्गत-

शङ्को जीवादिषु । ' निष्काङ्क्षित ' निर्गताऽऽकाङ्क्षोऽन्यतीर्थिकमतेषु । ' निर्विचिकित्स ' नि सदिग्धोऽनुष्ठानफल प्रति । ' अमूढदृष्टि ' कुतीर्थिकविद्यादिदर्शने । ' च ' समुच्चये । एव गुणगुणिनो कथञ्चिदभेदावेदनद्वारेण दर्शनाचारमभिधवा तद्वदभिधानमुखेन असौ उक्त । अतस्त ततो भेदेनाप्याह—उपबृहणमुपबृहा—गुणवत्स्तुतिरूपा, स्थिरीकरण—धर्मे चलाचलस्य स्थिरत्वापादनलक्षणम् तत्र, समाहारद्वन्द्वात्सप्तम्येकवचनम्, तद्विषयो दर्शनाचार, प्राकृतत्वात् प्रथमान्त वा । तथा वात्सल्य वत्सलभाव —साधर्मिकाणामाहाराविभिरुपष्टम्भकरणमित्यर्थ, तथा प्रकर्षेण भावना—जिनशासनमाहात्म्याऽऽविष्करणरूपा तत्र, शेष पूर्ववत् । ' अष्टौ ' अमी दर्शनाचारा इति गाथाऽक्षरार्थ । भावार्थं स्वयमेव ग्रन्थकृदभिधास्यति॥४६॥

तत्र तावन्नि शङ्कितादीना दर्शनाचाराणा येषा यथा स्वरूपमवतिष्ठमानमिहाभिधातव्य तेषा तथाऽऽह—

निस्सकियाइरूव, विवक्खचाएण होइ केसिंचि ।
तेसि विवक्खसरूव, भन्नइ सेसाण नियरूव ॥ ४७ ॥

" निस्सकिअ " गाहा व्याख्या—' नि शङ्कितादिस्वरूप ' नि शङ्कितादीना दर्शनाचाराणा स्वरूप—स्वलक्षण तद् ' विपक्षत्यागेन ' शङ्कादिरूपप्रतिपक्षपरिहारेण ' भवति ' जायते ' केषाञ्चित् ' नि शङ्कित-निष्काङ्क्षित-निर्विचिकित्सा-ऽमूढदृष्टिरूपदर्शनाचाराणाम । तेषामत्र विवृण्वता 'विपक्षस्वरूप' शङ्कादिरूप साक्षात् 'भण्यते' प्रतिपाद्यते । ' शेषाणा ' तूपबृहादीना ' निजरूप ' आत्मस्वरूपमेव । इति गाथार्थ ॥ ४७ ॥

तदेवाह—

संसयकरणं संका, कंखा अन्नोन्नदंसणग्गाहो ।
संतम्मि वि वितिगिच्छा, सिज्झेज्ज न मे अयं अट्ठो ॥४८॥

'संसय' गाहा व्याख्या—'संशयकरणं शङ्का' भगवदर्हत्प्रणीतेषु पदार्थेषु धर्माधर्माकाशादिष्वत्यन्तगहनेषु मतिमान्द्यादिभ्योऽनवधार्यमाणेषु संशय इत्यर्थः, किमेवं स्यात् ? नैवम् इति; इयं तु वक्ष्यमाणप्रकाराभ्यां द्विधा । काङ्क्षा 'अन्योन्यदर्शनग्राहः' अपरापरदर्शनाभिलाषः, तथैवेयमपि द्विधा । 'सत्यपि विचिकित्सा' सिध्येन्न मेऽयमर्थ इति । अयमत्र भावार्थः—'विचिकित्सा' मतिविभ्रमो युक्त्याऽऽगमोपपन्नेष्वप्यर्थेषु[1] फलं प्रति सम्मोहः, किमस्य महतस्तपःक्लेशायासस्य सिकताकवलचर्वणप्रायस्य कनकावल्यादेरायत्यां मम फलं भविष्यति ? किं वा न ? इति; उभयथा[2] हि क्रियाः फलवत्यो निष्फलाश्च दृश्यन्ते कृषीवलादीनाम् । न चेयं शङ्कातो न भिद्यते इत्याशङ्कनीयम्, शङ्का हि सकलासकलभाक्त्वेन द्रव्यगुणविषया, इय तु क्रियाविषयैव; तत्त्वतस्तु सर्वेऽप्येते प्रायशो मिथ्यात्वमोहनीयोदयतो जीवपरिणामविशेषाः सम्यक्त्वातिचारा उच्यन्ते, नात्रैवमन्तर्भावादिनाऽतिसूक्ष्मेक्षिका कर्तव्या, अज्ञातज्ञापनद्वारेण तथाविधविनेयोपकारस्य ग्रन्थकृता चिकीर्षितत्वात् । कृतं प्रसङ्गेन । इति गाथार्थः ॥ ४८ ॥

विचिकित्सास्थाने पाठान्तरेण प्राकृतत्वादर्थान्तरेण वाऽन्यथाप्येनामाह—

---

१ "—पपन्नेऽप्यर्थे" अ । २ "उभयथेह" ब ।

विउगुच्छ त्ति व गरहा, सा पुण आहारमोयमसिणाई।
सका दुविहा देसे, सव्वम्मि य तत्थिमा देसे ॥ ४६ ॥

" विउ " गाहा व्याख्या—' विउगुच्छ त्ति व ' इति विद्वांस —साधव तेषां कुत्सा—निन्दा विद्वत्कुत्सा ' इति वा ' इति प्रकारान्तरसूचनम्। तत्र कुत्सार्थमाह—गर्हेण ' गर्हा ' कुत्साऽत्र, ' सा पुन ' गर्हा तु किंरूपा ? इत्याह—'आहारमोकाऽस्नानादीनि' आहार —पात्रादिभोजनरूप , मोक —कायिकव्यापारो यतिजनप्रतीतप्रक्रियया, मकारस्तु प्राकृतानुरोधात्, अस्नान—सर्वदा देहमलाऽक्षालनरूपम् , आदिशब्दाच्छौचादि च मुनिजनोचितमितपानीयाविना, कश्चिन्दृष्टशास्त्रपरमार्थत्वेन शिष्टसम्मतशौचव्यवहारातीतशुचिपोद्रतामहेण याऽऽहारादिविषया गर्हां करोतीत्यर्थः । साम्प्रत शङ्काभेदानाह—' सङ्का ' इत्यादि । ' शङ्का ' उक्तस्वरूपा ' द्विविधा' द्विप्रकारा, कथम् ? ' देशे ' प्रतिनियतविषया, 'सर्वस्मिंश्च' नि शेषविषया च । तत्र ' इथ ' वक्ष्यमाणा देशे । इति गाथार्थ ॥४६॥

तामेवोदाहरणेनाभिधित्सुराह—

तुल्ले जीवत्ते कह, एगे भव्वाऽवरे अभव्व त्ति ।
अहवेगाणूपुव्वे, सेसपएसे कह अन्नो ॥ ५० ॥

" तुल्ले " गाहा व्याख्या—' तुल्ये ' समाने ' जीवत्वे ' उपयोगलक्षणत्वेन ' एके ' केचिद् ऋषभादय 'भव्या ' मुक्तिगामिन , ' अपरे ' अन्येऽङ्गारमर्दकाद्य ' अभव्या ' सदा भवावस्थिता , समाने हि जीवत्वे किं निबन्धनमेषामनादिभव्यत्वं अन्येषां त्वभव्यत्वम् ?, प्रतिनियतत्वहेतुनिर्मितं हि दार्वादे प्रतिमादियोग्यत्वा-

योग्यत्वं दृष्टमिति हृदयम् । इह चैवं नास्त्येव वस्तुतः शङ्कावकाशः, यतः स्वहेतुपरम्पराप्रापितमेव तेषां तत्त्वम्, न हि भावाः प्रतिनियतहेतुपरम्पराप्रापितं प्रतिनियतमात्मरूपमापन्ना पर्यनुयोगार्हा भवन्ति । तथा तुल्ये वस्तुत्वे मूर्ताः परमाणुप्रभृतयः अमूर्ता ज्ञानादय इति कोऽत्र पर्यनुयुज्यताम् ? वस्तुस्वभावत्वादस्य । तदुक्तम्— " अग्निर्दहति नाकाशं कोऽत्र पर्यनुयुज्यताम् । " इत्यादि । उदाहरणान्तरमाह—' अथवा ' इति प्रकारान्तरद्योतकः, ' एकाणुपूर्णे ' एकपरमाणुपूरिते ' क्षेत्रप्रदेशे ' आकाशनिर्विभागभागलक्षणे ' कथं ' केनप्रकारेण ' अन्य. ' द्वितीयादिः परमाणुरिति प्रकृतम्, अवगाहते इति क्रियां तूत्तरगाथायां वक्ष्यति । इति गाथार्थः ॥५०॥

ओगाहइ तत्थेव उ, न य परमाणूण लहुयरत्तं पि ।
न य अन्नोन्नपवेसो, ता कहमेयं घडिज्ज त्ति ॥ ५१ ॥

" ओगाहइ " गाहा व्याख्या—' अवगाहते ' अवतिष्ठते मातीत्यर्थः, ' तत्रैव ' तस्मिन्नेव प्रदेशे, 'तु.' विशेषणे, असावपि सर्वव्यापितया तत्रावतिष्ठत इति विशिनष्टि । अथ परमाणूनामपि पूर्वरूपाल्लघुतरत्वापत्त्याऽयमर्थ संभविष्यतीत्याशङ्कयाह— ' न च ' इत्यादि । ' न च ' नैव परमाणूनां लघुतरत्वम् येन बहवोऽपि तत्रैव मायुरित्यभिप्रायः, अपिशब्दाद् बृहत्तरत्वमपि नास्ति । अथान्योन्यानुप्रवेशादणूनामेवमेतत्, तदपि नास्तीत्याह—'न च ' नैव ' अन्योन्यप्रवेशः ' परमाणोः परमाण्वन्तरेऽन्तर्भाव इत्यर्थः । निगमयति—' तत् ' तस्मात् कथं ' एतत् ' उक्तं 'घटेत' युज्येत ?। " लिहो ज्झः " इति लिहो ज्झादेशः । ' इतिः ' हेतौ, अस्मात्

अविसहेतो । कथमेतत् ? इत्येवरूपा वा देशशङ्का । यदि हि प्रदेशो निर्विभाग [भाग] परमाणूना च लघुतरत्व अन्योन्यानुप्रवेशश्च न सभवति अत कथमेकपरमाण्वाक्रान्त एव प्रदेशोऽनन्ताना तेषा तत्रैवावस्थानम ? लोकाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणत्वात्परमाणूनाम । यदुक्तम्— " धम्माधम्मपएसा, तुल्ला परमाणवो अणतगुणा । " तावन्तश्च लोकाकाशप्रदेशा इत्यवश्यमनन्तानामेकैकश आकाशदेशेऽवस्थितिरभ्युपगन्तव्या । न च परमाणुभिर्विभागेन प्रदेशपूरणम्, प्रदेशस्य सविभागत्वप्रसङ्गादिति । सभविनी इय देशशङ्का । अत्र चैव परिहारो द्रष्टव्य —इह हि यद्यपि परमाणूना लघुतरत्वमन्योन्यानुप्रवेशो वा नास्ति तथापि परिणामान्तरापत्तिर्भवत्येव, तेनैकाणुपूर्णेऽपि प्रदेशे परमाण्वन्तरावगाहो न दुष्यति, न चेयमेव लघुतरत्वापत्ति यत्परिणामान्तरत्वमिति वक्तव्यम्, यतो निर्विभागत्वममुञ्चन्नेवासौ परिणतिविशेष प्रतिपद्यते । न हि सक्तुपरमाणवो जलेनार्द्रीकृता परिणामान्तरमापद्यमाना निर्विभागरूपमात्मरूप मुञ्चन्ति, तौल्यादिनाऽपि पूर्वरूपसवाददर्शनात्, अथ चावगाहान्तर प्रतिपद्यन्ते । न चात्रापि परमाणूनामन्योन्यानुप्रवेश इति वक्तु युक्तम, एव ह्यपरापराणुप्रवेशसभवेनाणूनामल्पत्वेन तौल्याग्तित्वव्यत्ययोऽपि तेषा स्यात् । न चासौ परिणामान्तरापत्तिमात्रेण लक्ष्यते, दृश्यते चैकप्रदीपप्रभापरमाणुपरिपूरितेऽप्यपवरकाभ्यन्तरेऽपरप्रदीपप्रभापरमाणूनामवस्थिति । न चात्रापरपरमाणूनामामलकफलपूर्णघट इव जलादेरन्तरालावस्थानेन तथाप्र

तिभासन्नमिति वक्तव्यम्, तद्देशाध्यासनेन दर्शनात्; न च दृष्टेऽनुपपन्नं नाम । इति गाथाभावार्थः ॥ ५१ ॥

सर्वशङ्कोदाहरणमाह—

सव्वे दुवालसंगं, गणिपिडगं पगयभासबद्धं जं ।
तम्हा पागयपुरिसेहिं कप्पियं मा न होज्ज त्ति ॥ ५२ ॥

" सव्वे " गाहा व्याख्या—' सर्वस्मिन् ' सर्वविषया शङ्केत्यर्थः । ' द्वादशाङ्गं ' आचारादिरूपं ' गणिपिटकं ' गणधरसर्वस्वभूतं लोकोत्तरश्रुतमित्यर्थः, ' प्राकृतभाषाबद्धं ' इति प्राकृतभाषा हि किल विश्वतोमुखा नाविगानेन शिष्टाभीष्टा, प्रतिनियताशक्तबालाबलादिवचनयोग्या; नहि तया प्रायशो विद्वांसः प्रगल्भास्तत्त्वमभिदधति, तया बद्धं—ग्रथितम् । अत्र च " अदातो यथादिषु " इति प्राकृताकारस्याऽदादेशः, " ह्रस्वदीर्घौ मिथः " इति भाषाकारह्रस्वत्वम् । प्राकृतभाषाबद्धं ' यत् ' यस्मात् कारणात् गणिपिटकं तस्मात् ' प्राकृतपुरुषैः ' इति इतरजनैरर्वाग्दर्शिभिरेव ' प्रकल्पितं ' चर्चितम्, ' मा न ' इति संशयवचनम्, ' भवेत् ' स्यात् । इदमत्र हृदयम्—भाषा हि किल केषाञ्चिन्मतेन षट् प्रसिद्धाः । यदुक्तम्—

" संस्कृतप्राकृतमागधपिशाचभाषाश्च सूरसेनी[1] च । षष्ठोऽत्र भूरिभेदो देशविशेषादपभ्रंशः ॥ १ " अपरेषां तु संस्कृताऽतिरिक्ता भाषा प्राकृता, अपभ्रंशश्च रूढा । तत्र च किल संस्कृता भाषा पाणिन्यादिशब्दानुशासनप्रतिपादितप्रतिनियतप्रयोगसङ्गता स्फुटपदार्थप्रतिपादनप्रत्यला सकलशिष्टाभीष्टा विशिष्टा वक्तुं युक्ता । प्राकृता

१ " सौरसेनी " ब ।

तु विश्वतोमुखा प्रायोऽनियतलक्षणा प्राकृतपुरुषाणामपि प्रयोगयोग्या, तद्ग्रहणे न कश्चिद्वक्तृत्वाद्यतिशय आत्मनो ज्ञापितो भवति। गणिपिटकं तु प्रायस्तदन्तःपात्यर्धमागधिकाभिधानया भाषया निबद्धम्, अत एतत् कादाचित्कत्वशक्तिवियुक्तैरेव कैश्चिद्विरचितमिति तदुक्तं सर्वोऽप्यर्थं सशीतिविषय इति मिथ्यात्वनिबन्धना सम्भविनी सर्वेशङ्का। अस्याश्चैवमपनयनं विधेयम्—इह हि यद्यपि सकलोपकार्यबालाबलाद्युपकारकरणप्रवणैर्गणधरैरेतत् प्राकृतभाषया निबध्यते, तदुक्तम्—"बालस्त्रीमन्दमूर्खाणां, नृणां चारित्रकाङ्क्षिणाम्। उपकाराय तत्त्वज्ञैः, सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥ १ ॥ तथाऽपि विशिष्टानन्यसाधारणात्पमन्यत्वादिगुणगणयोगादगर्हितगारिमैवैतत्। तदुक्तम्—अप्पग्गंथमहत्थं, बत्तीसा दोसविरहिअं जं च। लक्खणजुत्तं सुत्तं, अट्ठहि अ गुणेहिँ उववेयं ॥ १ ॥" द्वात्रिंशद्दोषास्तु—"अलिअमुवघायजणयं, अवत्थगनिरत्थगं छलं दुहिलं। निस्सारमहिअमूणं, पुणरुत्तं वाहयमजुत्तं ॥ २ ॥" इत्यादयः। अष्टौ गुणाः—"निद्दोसं सारवंतं च, हेउजुत्तमलंकिअं। उवणीयं सोवयारं च, मियं महुरमेव य ॥ १ ॥" तथा—"स्फुटमुपगतप्रामाण्यं स्वैरमन्यममैर्गुणैर्गदितुरुदितं मर्त्यत्रस्त्वं प्रकाशयन्त्लमाः। अपरवचसामप्रामाण्यं प्रशासन्नलन्तरामिति जिनवचो लक्ष्यं साक्षात्परीक्ष्य विचक्षणे ॥ १ ॥ यदपि च भवेदल्पग्रन्थं तथाऽपि महार्थकं, करणमिवैदोषैस्त्यक्तं गुणैर्युतमष्टभिः। तदपि च परं लक्ष्मै

१ "मूल" ख। २ 'स्यात" ख।

तस्य प्रतीतमतः परं, प्रथितमयथातथ्यैरर्थैः कुतीर्थिपथस्थितम् ॥२॥ असदृशगुणं तस्मात्तस्माद्यदत्र वचः स्थितं, तदखिलमपि श्रीसर्वज्ञप्रवृत्तमिति स्थितम् । तदपि च परं स्यादाचारप्रबन्धपुरस्सरं, यदखिलमिह प्रोक्तं रूपं प्रतीतमबाधितम् ॥३॥" तथा सकलविद्वत्सम्मतपरिशुद्धकषादिभिश्चेदमेव निर्घटितम्, तद्यथाः—"इह खलु कषः शुद्धः सिद्धो बुधैरवधार्यते, सकलविषयच्छेदश्छेकैः परः परिलक्ष्यते । प्रकटघटनां प्राप्तस्तापः प्रतीतिपदं सतामिति जिनमते व्यक्ता यतो (यस्मात्) प्रमाणविनिश्चितिः ॥ ४ ॥ यदपि च वचस्तद्व्यक्तिञ्चित्क्वचिन् किल कल्प्यते, तदखिलविदः सूत्रस्यान्तर्गतं खलु लक्षयेत् । इह हि निखिलं रत्नं रत्नाकरप्रभवं भवेत्तदपरभुवि प्रायः प्राप्तं परं तत एव तत् ॥ ५ ॥" तथा—"सुनिउणमणाइनिहणं, भूअहिअं भूयभावणमणग्घं । अमिअमजिअं महत्थं, महाणुभावं महाविसयं ॥ १ ॥" इत्यादि । विश्वतोमुखत्वं अनियतलक्षणत्वं च क्वचित्संस्कृतेऽपि तुल्यम, अत परप्रतीतिप्रत्यलं प्राकृतं प्रयोक्तुं युक्तमेवेति नोक्तशङ्कावकाशः । इति गाथार्थः ॥ ५२ ॥

काङ्क्षामपि देशसर्वविषयां द्विधामाह—

कंखा देसे एगं, कुतित्थिमयमिच्छए जहित्थं पि ।
भणियमहिंसादुक्कयसुकयफलं सग्गमोक्खाइ ॥ ५३ ॥

"कंखा" गाहा व्याख्या—'काङ्क्षा' प्राक्प्रतिपादितस्वरूपा 'देशे' देशविषया दृश्यत इति गम्यते । 'कुतीर्थिमतं' सांख्यादिदर्शनं 'इच्छति' अभिलषति, मोक्षाङ्गतया मन्यत इत्यर्थः । यथा मन्यते तथाऽऽह—'यथा' इति प्रकारवचनः, यथा

जयपुर

' अत्र ' सौगतादिदर्शने ' भणित ' अभिहितम् । किम् ? ' अहिंसादुष्कृतसुकृतफलम् ' इति, अहिंसा–प्राणिपीडापरिहारलक्षणा, उपलक्षणेन च सत्यादिपरिग्रह , यद्वाऽहिंसा व्रतवृतिरूपत्वेनाशेष व्रतस्याहिंसैवैक व्रतम् , दुष्कृत–प्राणव्यपरोपणादि, सुकृत-ध्यानाध्ययनदानादि, तस्य प्रतिषेधविधिरूपहिंसाऽध्ययनाद्यात्मकस्य सुकृतस्य दुष्कृतस्य च फल–कार्यं ' स्वर्गमोक्षादि ' त्रिविष्टपापवर्ग सुखप्रभृतीत्यर्थ , आदिशब्दाद्यथायोग योगाद् दुष्कृतफल नरका द्यपि । अत्रापि किल सांख्यादिदर्शने सुकृतदुष्कृतफलमभिहितमेवेति इदमपि न दोषार्हमिति देशकाङ्क्षा । इति गाथाक्षरार्थ ॥५३॥

सव्वे मयमयाइ, कखइ जहभणियकारणेहिंतो ।
सकाए पेयपाई, कखाए अमचरायाणो ॥ ५४ ॥

" सव्वे " गाहा व्याख्या—' सर्वस्मिन ' सर्वविषया काङ्क्षेति प्रकृतम् , ' सर्वमतानि ' सर्वदर्शनानि जैमिनिकणभक्षाक्षपादशाक्यकपिलादिप्रतिबद्धानि, किम् ? ' काङ्क्षते ' मोक्षाङ्गतयाऽङ्गीकरोतीत्यर्थ । यथाभणितकारणेभ्य ' प्राग्प्रदर्शितसुकृतफलाभिधानादिभ्य , " भ्यसश्च हिंतो सुतो " इति पञ्चम्याभ्यसो हिंतोआदेश । ऐहिकप्रत्यपायप्रत्यलत्वमपि शङ्काकाङ्क्षयोराविष्कुर्वन्नुदाहरणे आह—' संका ' इत्यादि गाथार्धम । शङ्कायां पेयापायिनौ कुमारकावुदाहरणमिति गम्यत । काङ्क्षायाममात्यराजानावुदाहरणम् । इति गाथाक्षरार्थ ॥ ५४ ॥

---

१ ' वृतिभूतत्वात् व्रतस्यान्यस्य ' ख ।

भावार्थस्तु कथानकगम्यः, ते चैते—

" जहा एगम्मि नयरे एगस्स सेट्ठिस्स दोण्णि पुत्ता लेहसालाए पढंति । सिणेहा य से माया मा कोई पेच्छिही । अप्पसारिए मइमेहाकरि ओसहिं पेयं देइ । तत्थ परिभुंजमाणाणं चेव एगो चिंतेइ, नूणं मच्छियाओ एयाओ । तस्स संकाए चेव माणसदुक्खपुव्वगं सारीरं ति वग्गुलीवाही जाओ मओ अ । इहलोगभोगाणं अणाभागी जाओ । अवरो न माया अहिअं चिंतेइ त्ति निस्संकिओ पढिउमारद्धो । परिणया पज्जा, निरुएण य गहिओ विज्जाकलावो । इहलोगभोगाणं आभागी जाओ त्ति ॥ "

यथाऽसावविषयविषयां शङ्कां कुर्वन्नैहिकापायं प्राप, अविषयविषयता चात्र शङ्कायाः सपत्नीमातुरपि व्यक्तस्नेहकार्योपलम्भेन तथाविधशङ्काया वस्तुतो निर्विषयत्वात्, तथा जिनमतगतां शङ्कां कुर्वन्ननेकपारत्रिकापायपदं स्यात् । तदुक्तम्—" विमलमपि हि चेतः शङ्कया पङ्किलं स्यात् पय इव च पयोधेः कर्दमोद्दामयोगात् । तदनु च जिनवाक्ये प्रत्ययः स्यादगाढ, स च खलु परिपन्थी तत्त्वदृष्टेरनिष्टः ॥ १ ॥ " इत्यादि । तथा—

राया कुमारामच्चो य आसेणावहरिआ अडविं पविट्ठा । छुहावरद्धा वणफलाणि खायंति । पडिनियत्ताणं च राया चिंतेइ, लड्डुअपूयलगमाईणि सव्वाणि चक्खामि । आगया दो वि जणा । रण्णा सूआरा भणिआ, जं लोए पयरइ तं सव्वं रंधेह त्ति । तेहिं रंधेत्ता उवट्ठाविअं च रण्णो । सो राया पेच्छाऽदिट्ठंतं करेइ । क-

प्पट्टिया बलियहिं धाडिज्जति, एव मिट्ठस्स अवगासो होहिइ । कणकुडगमडगाईणि वि राइयाणि, तेहिं सूलेण मओ । अमवेण पुण समणविरेयणाणि कयाणि, आभागी भोगाण जाओ " त्ति ॥

एवमिहाप्यपरनिरपेक्षैकैकनयमतमात्रनिर्मितकुतीर्थिदर्शनानि काङ्क्षमाण तेपामपरापरप्रतिक्षेपद्वारेण प्राय प्रवृत्ते सर्वत्रानाश्वास , सर्वनयमतव्यवस्थितवस्तुतत्त्वानधिगतेरनेकामुष्मिकापायभाग् भवति । तदुच्यते—" निखिलमखिलै सम्यग्दृष्टं ध नयैर्न किलैकशो, यदिति बहुधा बोधाध्वानस्त्वया प्रथिता प्रभो [1] । तदिति कुदृशो व्याचक्षोशन्त्यनेकपथस्थिता, असकलदृशो हस्तिन्यन्धा यथा किल कुर्वते ॥ १ ॥ " इति गाथार्थ ॥ ५४ ॥

विचिकित्सामपि प्रागुक्ता द्विधाऽऽह—

विचिगिच्छ देस एग, चिइवदणनियमपोसहाईय ।
सफल विफल व होज, न नज्जए सव्व सव्वाणि ॥ ५५ ॥

" विचिगिच्छ " गाहा व्याख्या—' विचिकित्सा ' उदितस्वरूपा, द्विधेव तु च्छन्दोभङ्गभयात् । ' देशे ' देशविपया यथा—' एक ' किञ्चित चैत्यवन्दननियमपौपधादिक अनुष्ठान सफल विफल वा भवेन्न ज्ञायते इति विचिकित्सतीति योग । तत्र नियमा –विविधाभिग्रहविशेषा अणुव्रतादिरूपा वा, पौपध–शिक्षाव्रतान्तःपाति, आदिशब्दाद्दर्शनप्रतिमादिपरिग्रह । तदेपा चैत्यवन्दनादीना मध्येऽन्यतरद्विचिकित्सते, यथा ' सफल ' स्व-

१ " ए० " ब । २ " प्रागुक्ता " ब ।

र्गादिफलहेतुः 'विफलं' तद्विपरीतं कायक्लेशफलमात्रमेव वा विचिकित्सा। 'सर्वस्मिन्' सर्वविषया विचिकित्सेति प्रकृतम्। किंविधा? 'सर्वाणि' इति सकलान्येव चैत्यवन्दनादीन्यनुष्ठानानि विचिकित्सति, यथा न ज्ञायते सर्वस्यास्य चैत्यवन्दनादेरागममात्रप्रतिष्ठितफलस्यास्माकं किं फलमस्ति? उत न?। इति गाथार्थः ॥५५॥

सत्यपि निःशङ्किते जीवाद्यस्तित्वे विचिकित्सानिबन्धनमभिप्रायमाह—

पुव्वपुरिसा जहाचिय (जहोइय), मग्गचरा घडइ तेसु फलजोगो।
अम्हेसु धिइसंघयणविरहओ न तह तेसि फलं ॥ ५६ ॥

"पुव्वपुरिसा" गाहा व्याख्या—'पूर्वपुरुषाः' कामदेवादयः 'यथोदितमार्गचराः' आगमनिर्दिष्टधर्मनिश्चलत्वादिगुणासेविन इत्यर्थः, 'यथोचितमार्गचरा वा' सर्वत्रौचित्याचरणपरायणा इति भावः; अतः 'तेषु' तद्विषयः 'घटते' युज्यते 'फलयोगः' आगमाभिहितत्रिपिष्टपपदोत्पादैकावतारत्वादिधर्मक्रियाकार्यसंबन्धः। 'अस्मासु' अस्मद्विषये, तुशब्दो भिन्नवाक्यतायाम्, "क" आदिसूत्रेण च तलोपे सन्धौ चैवं भवति। 'धृतिसंहननविरहत' तथाविधानुष्ठानप्रवृत्तिनिमित्ततनुशक्त्यभावादित्यर्थः। 'न' इति निषेधे। 'तथा' तेन पूर्वपुरुषप्रतीतप्रकारेण 'तेषां' चैत्यवन्दनादीनां धर्मव्यापाराणां 'फलं' साध्यकार्यं स्वर्गादिनेति संबन्धः। एवंविधा विचिकित्सा वस्तुतो मिथ्यात्वनिबन्धनैव, यतो नहि संभवोऽस्या विपर्ययं विना। तथाहि—यथा पूर्वपुरुषाणां धृत्यादियुजां सम्यक्त्वादेः स्वर्गादि फलं तथेदानींतनानामपि जघ-

न्यादिभेद तदेव । यत आगम —" अविराहिअसामएणस्स साहुणो सावगस्स य जहएणो । सोहम्मे उववाओ, भणिओ तेलोक्कदसीहिं ॥ १ ॥ " न चेदानीमागममनुसरतामपि सम्यक्त्वाद्यसभव । तदुक्तम्—" दुप्पसहत चरण, भणिअ ज भगवया इह खेत्ते । आणाजुत्ताणमिण, न होइ अहुण त्ति वामोहो ॥ १ ॥ " तथा—" जा सजमया जीवेसु ताव मूला य उत्तरगुणा य । इत्तरिअछेअसजम, निग्गथ बउसा य पडिसेवा ॥ २ ॥ " तदेव तीर्थावसानसमयानुगामीनि सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्राणि, तद्वत्ता च कालाद्यपेक्षमनुष्ठानमवश्य मुक्तिफलवदेव। अत एवैन कालमपेक्ष्य सभवद्यतनागुणेन सयममाराधयता साधूना हीलाविधायिनामागमे महाननर्थोऽभिहित । यदुक्तम्—" धीरपुरिसपरिहाणिं, णाऊण मदधम्मिआ केई । हीलेंति विहरमाण, सविग्गजण अबुद्धीआ ॥ १ ॥ " तेषा चेद फलम्—" सतगुणछायणा खलु, परपरिवाओ अ होइ अलिअ च । धम्मे अ अबहुमाणो, साहुपओसे अ ससारो ॥ १ ॥ " इत्यादि । तस्मात्सहननाद्यनुरूप धर्मे पराक्रमतामवश्य यथाभिहित फलमस्तीति निर्विचिकित्सेन भाव्यम् । इति गाथार्थ ॥ ५६ ॥

साप्रत द्विरूपाऽपि विचिकित्सैहिकस्याप्यपायस्य निदानम्, एतद् दृष्टान्तेन दर्शयति—

विचिगिच्छाए विज्जासाहगाऽसड्ढचोर दिट्ठतो ।
विउगुच्छाए पच्चतवासिणो सड्ढगस्स सुया ॥ ५७ ॥

" विचिगिच्छा " गाहा व्याख्या—' विचिकित्सायां '

उक्तस्वरूपायां ' विद्यासाधयदश्राद्धचौरदृष्टान्तः ' इति विद्यां साधयन् विद्यासाधयन्निति शत्रन्तेन समासो गमकत्वात् । तदुक्तम्—
" द्रव्यसंज्ञायकात्ताभ्यां, समासो न निषिध्यते । " प्राकृतेन वा समासः । ततश्च विद्यासाधयंश्चाऽसावश्राद्धश्चेति विद्यासाधयदश्राद्धः स च चौरश्चेति चार्थः, तौ ' दृष्टान्त. ' उदाहरणम् । ' विद्वज्जुगुप्सायां ' अभिहितरूपायां ' प्रत्यन्तवासिनः ' तथाविधसाध्वापातरहितग्रामवासिन. ' श्रावकस्य ' श्राद्धस्य ' सुता ' दुहिता । इति गाथाऽक्षरार्थः । भावार्थस्तु कथानकगम्यः । ते चैते कथानके—

" सावयनंदीसरवरदीवगमणं दिव्वगंधाणं देवसंघं सणंमित्तस्स पुच्छणं, विज्जापयाणं, साहणं, मसाणे चउपायं सिक्कगं हेट्ठा इंगाला खाइरो अ सूलो । अट्ठसयंवारा परिजवेत्ता पाओ सिक्कगस्स छिज्जई । एवं वितिओ तइओ । चउत्थे च्छिण्णे आगासेण वच्चइ । तेण सा विज्जा गहिआ । कालचउद्दसिरत्तिं साहेइ । मसाणे चोरो य नगरारक्खगेहि परद्धो परिब्भममाणो तत्थेव अइगओ । ताहे वेढेउं मसाणं ठिआ पभाए घेप्पिहिइ त्ति । सो भमंतो विज्जासाहगं पेच्छइ । तेण पुच्छिओ सो भणइ, विज्जं साहेमि । चोरो भणइ, केण दिण्णा ? । सो भणइ, सावगेणं । चोरेण भणियं, इमं दव्वं गेण्हाहि विज्जं देहि । सो सड्ढो विगिच्छइ त्ति सिज्झेज्जा न व त्ति तेण दिण्णा । चोरो चिंतेइ, सावओ कीडिआए वि पीडं नेच्छइ, सच्चमेयं, सो साहेउमारद्धो । इयरो सहोढो गहिओ । तेणागासगएण लोगो भेसिओ, ताहे सो मुक्को, ते वि सड्ढगा जाय त्ति ॥ "

एवमिहापि निजानुष्ठानफलं विचिकित्समानोऽसुमान् आमुष्मिकापायभाग् भवति। तदुक्तम्—“तत्त्वे मूढ! मनागपि अ-(प्य)रुचिर्जिनदृष्टभावविपर्ययम्। विप्रागतेव तत्साधकस्य तत्फलविघाताय ॥ १ ॥” इति। विद्वज्जुगुप्सायां श्रावकसुता च—

एगो सड्ढो पच्चंते परिवसइ। तस्स धूआविवाहे कह वि साहुणो आगया। सा पिउणा भणिआ, पुत्तिग! पडिलाहेहि साहुणो। सा मंडिअपसाहिआ पडिलाहेइ, साहूण जल्लगंधो तीए आगओ। सा चिंतेइ, अहो! अणवज्जो साहूण धम्मो देसिओ। जइ पुण फासुएण ण्हाएज्जा को दोसो होज्जा? सा तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंता कालं किच्चा रायगिहे गणियाए पोट्टे आया गब्भगया चेव अरइं जणेइ। गब्भपाडणेहिं पि न पडइ। जाया समाणी उज्झिआ। सा य गंधेण तं वणं वासेइ। सेणिओ तेण पएसेण निग्गच्छइ सामिणो वंदओ, सो खंधावारो तीए गंधमसहंतो परम्मुहो भग्गो। रण्णा पुच्छिअं, किं एयं? तेण कहिअं, दारियाए गंधो। गंतूण दिट्ठा। भणइ, एसेव पढमपुच्छ त्ति। गओ वंदित्ता पुच्छइ। तओ भगवया तीए उप्पत्तिपारियावणा कहिआ। भणइ राया, कहिं एसा पच्चणुभविस्सइ सुहं वा दुहं वा? सामी भणइ, एएण कालेण वेइयं। सा ते चेव भज्जा भविस्सइ, अग्गमहिसी अट्ठ संवच्छराणि। जा य तुब्भं रममाणस्स पट्ठीए हंसोलीलं काहिइ तं जाणेज्जासि। वंदित्ता गओ। सा य अवगयगंधा आभीरेण गहिआ, संवड्ढिआ जोव्वणत्था जाया। कोमुइवारे मायाए समं आगया। अभओ सेणिओ अ

पच्छरण्णा कोमुइवारं पेच्छंति । तीसे दारिआए अंगफासेण सेणि-ओ अज्झोववरणो नाममुद्दं दसिआए तीए बंधइ । अभयस्स क-हिअं । नाममुद्दा हारिआ मग्गाहि । तेण मणुस्सा दारेहिं बद्धेहि ठविआ । एक्केक्कं माणुसं पलोएऊणं निणिज्जइ । सा दारिआ दिट्ठा, चोरि त्ति गहिआ परिणीआ । अरणया य वज्झकेण रमं-ति रायाणं राणियाओ पोत्तेण वाहिंति, इयरी पोत्तं देंतीया चेव विलग्गा, रण्णा सरियं मुक्का य, पव्वइया " ॥ ५७ ॥

अधुनाऽमूढदृष्टिरूपं दर्शनाचारमाह—

इड्ढीओ णेगविहा, विज्जाजणिया तवोमयाओ य ।
वेउव्वियलद्धिकया, नहगमणाई य दट्ठूणं ॥ ५८ ॥

पूयं च असणपाणाइवत्थपत्ताइएहिं विविहेहिं ।
परपासंडत्थाणं, सक्कोलूयाइणं दट्ठुं ॥ ५९ ॥

थिज्जाईयगिहीणं, पासत्थाईण वावि दट्ठूणं ।
जस्स न मुज्झइ दिट्ठी, अमूढदिट्ठिं तयं चिंति ॥ ६० ॥

" इड्ढीओ " गाहा व्याख्या—' ऋद्धी ' विभूती. वक्ष्य-माणरूपा दृष्ट्वा यस्य दृष्टिर्न मुह्यतेऽ(ति अ)मूढदृष्टि तकं ब्रुवत इति संबन्धः । किंविधा ऋद्धी ? अनेकप्रकारा बहुविधाः । तथैवाह— ' विद्याजनिता. ' वशीकरणादिविद्यासम्पादिता., ' तपोमयीश्च ' विकृष्टोपवासादिप्रापिताश्चेत्यर्थः, ' वैक्रियलब्धिकृताः ' काञ्चनपद्मा-दिनिर्माणरूपाः, ' नभोगमनादिकाश्च ' आकाशगमनादिकाः 'दृष्ट्वा' उपलभ्य । इति गाथार्थः ॥ ५८ ॥ तथा—

" पूय " गाहा व्याख्या—' पूजा ' सपर्या, चशब्दा सर्वेऽत्र समुच्चये, अशनपानाभ्या–ओदनद्राक्षापानादिरूपाभ्याम्, आदिशब्दात्खादिमस्वादिमाभ्याम, तथा वस्त्रपात्राभ्या प्रतीताभ्याम, आदिशब्दादासनादिपरिग्रह, सर्वेषा पदाना चार्थसमासेन निर्देश, तै । ' विविधै ' अनेकप्रकारै । केषाम् ? इत्याह—' परपाषण्डस्थाना ' परपाषण्डे–शाक्यादिलिङ्गे तिष्ठन्ति ये ते तथा तेषाम । तथैवाह—' शाक्योलूकादीना ' बौद्धभौतप्रभृतीना ' दृष्ट्वा ' उपलभ्य । इति गाथार्थ ॥ ५९ ॥ तथा—

" धिज्जाईय " गाहा व्याख्या—धिग्जातीया –द्विजातय एव गृहिण, अन्ये वा गृहिणो धार्मिकमन्यास्तेषाम्, तथा ' पार्श्वस्थादीना ' प्रागभिहितस्वरूपाणामार्हतानामेव । वा–अपिशब्दौ समुच्चये । यस्य ' न मुह्यते(ति) ' न भ्रान्तिमुपयाति ' दृष्टि ' दर्शनममूढदृष्टिं ' तक ' एवविध ' ब्रुवते ' प्रतिपादयन्ति पूर्वाचार्या । यो ह्यनेकप्रकारैरपि मोक्षमार्गविगुणैर्विभूतिविशेषै परपाषण्डादिगतैर्नावर्ज्यते तममूढदृष्टिमाहु । इति गाथात्रयभावार्थ ॥६०॥

उपबृंहादर्शनाचारमाह—

खवणे वेयावच्चे, विणए सज्झायमाइउज्जुत्त ।
जो त पससए एस होइ उववूहणा नाम ॥ ६१ ॥

" खवणे " गाहा व्याख्या—' क्षपण ' अविकृष्टविकृष्टरूप षष्ठाष्टमादि तत्र, ' वैयावृत्त्ये ' व्यापृतभावलक्षणे आचार्यादिगते, ' विनये ' अभ्युत्थानादिरूपे, स्वाध्याये–वाचनादौ, आदिशब्दाद-

न्यत्र च साधुकृत्ये चरणकरणरूपे उद्युक्तं–उद्योगवन्तं यस्तं 'प्रशंसति' स्तौति, 'एषा' इति कर्तृद्वारेण निर्दिष्टा प्रशंसाक्रिया भवति 'उपबृंहणा नाम' उपबृंहारूपो दर्शनाचारः । इति गाथार्थः ॥६१॥

स्थिरीकरणदर्शनाचारमाह—

एएसुं चिय खवणाइएसु सीयंतु चोयणा जा उ ।
बहुदोसे माणुस्से, मा सीय थिरीकरणमेयं ॥ ६२ ॥

"एएसुं" गाहा व्याख्या—'एतेष्वेव' प्राग्गाथाकथितेषु 'क्षपणादिषु' क्षपणवैयावृत्त्यविनयस्वाध्यायादिषु 'सीदतः' प्रमाद्यतः साध्वादेरिति गम्यते, 'चोदना' प्रोत्साहना तथाविधवचनादिभिः प्रवर्तनेत्यर्थः; 'या तु' या पुनरेवंविधा क्रिया तत् स्थिरीकरणमिति योगः । कथं चोदना ? इत्याह—"बहुदोसे" इत्यादि, बहवो दोषाः प्रस्तुतधर्मविघ्नभूता रोगादयो यस्मिंस्तत्तथा तत्र, 'मानुषे' मनुष्यत्वे 'मा सीद' मा प्रमादीः स्थिरीकरणं 'एतत्' एवंविधम् । इति गाथार्थः ॥ ६२ ॥

वात्सल्यदर्शनाचारमाह—

साहम्मियवच्छल्लं, आहाराईहिँ होइ सव्वत्थ ।
आएसगुरुगिलाणेतवस्सिबालाइसु विसेसा ॥ ६३ ॥

"साहम्मिय" गाहा व्याख्या—साधर्मिकाणां–सधर्माणां साध्वादीनां यथासंभवं वात्सल्यं–वत्सलभावलक्षणं साधर्मिकवात्सल्यं 'आहारादिभिः' भक्तपानवस्त्रपात्रादिभिः 'भवति' जायते कर्तव्यमिति शेषः, 'सर्वत्र' साधुवर्गे, विशेषमाह—'आदेशगुरुग्ल-

नतपस्विबालादिषु विशेषात्' तत्र आदेशा –प्राघूर्णका, गुरव –आचार्या, ग्लाना –रोगादिपीडिता, तपस्विन –विकृष्टतपोयुक्ता, बाला –क्षुल्लका, आदिशब्दाच्छैक्षकमहोदरादिपरिग्रह, तेष्वादेशादिषु 'विशेषात्' अतिशयेन वात्सल्य कार्यम् । यदुक्तम्—" पाहुरणविसेससदाणे, निज्जर किती य इहर विवरीय ।" इत्यादि । इति गाथार्थ ॥ ६३ ॥

साम्प्रत प्रभावनोच्यते, तत्र प्रकर्षेण भावना–जिनशासनस्य स्वशक्त्या दीपनेत्यर्थ । नन्वेवमसौ जिनशासनस्य स्वमहिम्नैव सिद्धा किं तत्रापरपुरुषव्यापार ? अत एवोच्यते—" सकलविषयज्ञानाधीन प्रमाभिरबाधित, सकलममल मत्सवाद यदभिति मपदा । भवति भगवन् ! सर्वज्ञत्व सदाऽभिदधद् दृढ, जयति भवत सिद्धान्तोऽय परैरपराजित ॥१॥" सत्यमित्यमिति हृदि निधायाह—

काम सहावसिद्ध, तु पवयण दिप्पए सय चेव ।
तहवि य जो जेणऽहिओ, सो तेण पयासए त तु ॥ ६४ ॥

" काम " गाहा व्याख्या—' काम ' अनुमतमिद ' स्वभावसिद्ध ' निजप्रभावप्रतिष्ठितमित्यर्थ । ' तु ' अवधारणे, स्वभावसिद्धमेव, अत ' दीप्यते ' प्रकाशीभवति ' स्वयमेव ' आत्मनैव, तर्हि कथ प्रभावनाकरणम् ? इत्याह—' तथापि ' यद्यपि एव ' य ' अवधिज्ञान्यादि ' येन ' अतिशयादिना ' अधिक ' अपरप्राणिभ्य उत्कलित ' स ' अवधिज्ञान्यादि ' तेन ' आ-

१ प्रपोक्त अ । २ " इत्यादी ब ।

त्मातिशयेन ' प्रकाशते ' प्रदीपयत्येव । ' तत् ' प्रवचनम्, ' तुः ' अवधारणे, प्रकाशत इत्यस्मात्परतो योजित एव । इदमत्र हृदयम्—यद्यपि जिनप्रवचनमनेकातिशयनिधानत्वेन प्रभावनाप्राप्तमेव तथापि यथा तत् तत्त्वेन भव्यानां मनस्सु विश्राम्यति तथा सम्यग्दृष्टिभिर्यतितव्यम् । इति गाथार्थः ॥ ६४ ॥

अमूढदृष्ट्यादावुदाहरणान्याह—

सुलसा अमूढदिट्ठी, सेणिय उववूह थिरीकरण साढो ।
वच्छल्लम्मि य वइरो, पभावगा अट्ठ पुण हुंति ॥ ६५ ॥

" सुलसा " गाहा व्याख्या—सुलसाश्राविकाऽमूढदृष्टावुदाहरणम्—यथाऽसावम्मट (ऽसावम्बड) परिव्राट्कृतविद्यानिमित्ताद्भुतभावैर्न सम्यग्दृष्टौ मुमोह, एवममूढदृष्टिना भाव्यम् । श्रेणिको राजा उपबृंहायामुदाहरणम्—यथाऽसौ किल सुरमायानिर्मितस्य मृतकस्य शुक्लदन्तादिप्रशंसाद्वारेणोपबृंहां चकार, यथा वा स एव सम्यक्त्वनिश्चलत्वादौ शक्रेणोपबृंहितः, एवं क्षपणादौ साधूनामुपबृंहा विधेया । ' थिरीकरण साढ ' इति स्थिरीकरणे आर्याषाढाचार्यो ज्ञातम्—यथाऽसौ किल धर्मे चलाचलः सन् प्रव्रज्यां तित्यक्षुः क्षुल्लकजीवदेवेन स्थिरीकृतः एवं स्थिरीकरणं कर्तव्यम् । ' वात्सल्ये वैरः ' इति वात्सल्ये वैरस्वामी ज्ञातम्—यथाऽसौ श्रमणसंघं दुर्भिक्षोदधेर्विद्यानिर्मितपटपोतेनोत्तारणायोद्यतो दात्रलूनशिखेन शय्यातरेणाभिहितः, यथा—' भगवन् ! मामपि साधर्मिकमेवावधार्योत्तारयातो विपदः ' इति विज्ञप्तश्च तमपि साधर्मिकवात्सल्यं चिकीर्षुस्तथैवोत्तारितवान्, एवं साधर्मिकवात्सल्यं विधेयम् । एतत्संबद्ध-

कथानकानि तु प्राय प्रसिद्धत्वाद् ग्रन्थविस्तरभयाच्च न लिख्यन्ते। ' प्रभावका ' प्रभावनाया कर्तार ' अष्टौ ' वक्ष्यमाणरूपा, ' पुन ' भिन्नवाक्यतायाम्, प्रभावका पुन इति द्रष्टव्यम्। ' भवन्ति ' सन्ति। इति गाथार्थ ॥ ६५ ॥

साम्प्रत प्रभावनाया कर्तव्यतामागमादाविष्कुर्वन्नपरमपि तत्सहचरिततया निर्दिष्टमाह—यद्वा यथार्थैवेर सूत्र स्मरद्भि साधर्मिकवात्सल्यमकारि तमाह—

साहम्मियवच्छल्लम्मि उज्जया उज्जया य सज्झाए।
चरणकरणम्मि य तहा, तित्थस्स पभावणाए य ॥ ६६ ॥

" साहम्मिय " गाहा व्याख्या—' साधर्मिकवात्सल्ये ' कथितस्वरूपे ' उद्यता ' उद्योगवन्त, ' उद्यताश्च स्वाध्याये ' [स्वाध्याये] चोद्यता इति द्रष्टव्यम्, " चरणकरणम्मि " त्ति चयत इति चरण–व्रतानि, तदुक्तम्—" वय५ समणधम्म१० स जम१७, वेयावच्च१० च बभगुत्तीओ९। नाणाइतिग३ तव१२ कोहनिग्गहाई४ चरणमेश्र ॥ १ ॥ " क्रियत इति करणम्–पिण्ड विशुद्ध्यादि, तदुक्तम्—" पिंडविसोही४ समिई५, भावण१२ पाडिमा१२ य इदियनिरोहो५। पडिलेहण२५ गुत्तीओ३, अभिग्गहा४ चेव करण तु ॥ १ ॥ " तत्र। चशब्द उद्यतक्रियानुकर्षणार्थ। ' तथा आगमोक्तप्रकारेण ' तीर्थस्य प्रभावनाया ' उक्तस्वरूपायाम्। चशब्द प्राग्वत्। सुसाधवो हि साधर्मिकवात्सल्यादावुद्यता भवन्ति। इति गाथासमुदायार्थ ॥ ६६ ॥

---

१ " भयात् ' ब।

प्रभावकानष्टावुद्दिष्टानाह—

अइसेसइड्ढिधम्मकहिवाइआयरियखवगनेमित्ती ।
विज्जारायागणसम्मया, य तित्थं पभावेंति ॥ ६७ ॥

" अइसेस " गाहा व्याख्या—अतिशेषाः—अवधिज्ञानादयः ते, तैर्वा ऋद्धिर्यस्यासावतिशेषर्द्धिः, भिन्ने वा पदे तद्वन्तौ दृश्यौ । धर्मकथी—धर्मकथालब्धियुक्तः, वादी—वादलब्धिमान्, आचार्यः—प्रावचनिकः, क्षपकः—विकृष्टतपःकर्ता, नैमित्तिकः—सुनिश्चितातीतादिनिमित्तवेदी, सर्वेषामतिशेषद्ध्यादिपदानां चार्थेन निर्देश । विद्येत्युपलक्षणाद्विद्यावान्, राजगणसम्मताः—पृथिवीपतिमहाजनादिबहुमताः, स्थानद्वयमिदमेकं वा, ' ह्रस्वदीर्घौ मिथः ' इति पूर्वपददीर्घत्वम् । ' चः ' समुच्चये । ' तीर्थं ' प्रवचनं स्वसमृद्ध्या ' प्रभावयन्ति ' मध्यस्थप्राणिनां बहुमानगोचरीकुर्वन्ति । इति गाथार्थः ॥६७॥

एवं हेयहानद्वारेण सम्यक्त्वमभिधायाधुना विधिद्वारेण तदेवाह—

तत्तत्थसद्दहाणं, सम्मत्तमसग्गहो न एयम्मि ।
मिच्छत्तखओवसमा, सुस्सूसाइ उ होंति दढं ॥ ६८ ॥

" तत्तत्थ " गाहा व्याख्या—तत्त्वार्थानां—सर्वविदुपदिष्टजीवादिभावानां श्रद्धानं—एवमेवैतदिति प्रतीतिः तत्त्वार्थश्रद्धानं तत् सम्यक्त्वम्, यच्छ्रावकधर्ममूलतयोद्दिष्टम् । इदमेवेदानीं कार्यलिङ्गगम्यमेवाह—' असद्ग्रहः ' अस्थाननिर्बन्धरूपो न ' एतस्मिन् ' सम्यक्त्वे सति; ' मिथ्यात्वक्षयोपशमात् ' उक्तस्वरूपात्, उपलक्षणत्वाच्चास्योपशमात्क्षयाच्च हेतोः । ' शुश्रूषादयः ' वक्ष्यमाणा गुणाः

' भवन्ति ' जायन्ते ' दृढ ' अतिशयेन । एभि सम्यक्त्व व्यक्ती भवति । इति गाथार्थ ॥ ६८ ॥

शुश्रूषादिगुणानेवाह—

सुस्सूस धम्मराओ, गुरुदेवाण जहासमाहीए ।
वेयावच्चे नियमो, वयपडिवत्तीएँ भयणा उ ॥ ६९ ॥

" सुस्सूस " गाहा व्याख्या—श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा । ह्रस्वत्व तु प्राकृत् । सद्बोधावन्ध्यनिबन्धनधर्मशास्त्रगता परमशुश्रूषेत्यर्थ । तदुक्तम्—" शुश्रूषा चेहाद्य, लिङ्ग खलु वर्णयन्ति विद्वास । सद्भावेऽपि श्रावणममिरावनिकूपजननममम ॥ १ ॥ शुश्रूषाऽपि द्विविधा, परमेतरभेदतो बुधैरुक्ता । परमा क्षयोपशमत , परमान्त्रवणादिसिद्धिफला ॥ २ ॥ यूनो वैदग्ध्यवत , कान्तायुतस्य कामिनोऽपि दृढम् । किन्नरगेयश्रवणादधिको धर्मश्रुतौ राग ॥ ३ ॥ " इत्यादि । धर्मे–धर्मनिबन्धने सदनुष्ठाने राग –कान्तारोत्तीर्णक्षुत्क्षामब्राह्मणाहवि पूर्णाभिलापातिरिक्ता कर्तव्यताप्रीतिरित्यर्थ । ' गुरुदेवाना ' इति गुरव –धर्मोपदेशका आचार्यादय , देवा –आराध्यतमा अर्हन्त , गुरुपदपूर्वनिपातस्तु निवक्षया गुरूणा पूज्यतरत्वख्यापनार्थं , न हि सदा गुरूपदेश विना सर्वविदेवावगम इति हृदयम । तेषा गुरुदेवाना ' यथासमाधि ' स्वसमाधेरनतिक्रमेण, प्राकृतत्वादसख्यसमासादपि तृतीयाया अलुक्, समासाभावो वा । ' वैयावृत्त्ये ' तत्प्रतिपत्तिविश्रामणाभ्यर्चनादौ ' नियम ' अवश्य कर्तव्यताङ्गीकार । ' व्रतप्रतिपत्ती ' अणुव्रतादिग्रहणाङ्गीकारे ' भ-

जना ' विकल्पना, कदाचिद्भवत्यसौ कदाचिन्नेति । ' तुः ' पुनरर्थे । व्रतप्रतिपत्तौ पुनर्भजनेति द्रष्टव्यम् । इति गाथार्थः ॥ ६९ ॥

भजनाकारणमेवाह—

जं सा अहिगयराओ, कम्मखओवसमओ न य तओ वि ।
होइ परिणामभेया, लहुं ति तम्हा इहं भयणा ॥ ७० ॥

" जं सा " गाहा व्याख्या—' यत् ' यस्मात् कारणात् ' सा ' व्रतप्रतिपत्तिः ' अधिकतरात् ' सम्यक्त्वसंप्राप्तिनिमित्तभूतादर्गलतरात् ' कर्मक्षयोपशमतः ' इति कर्मणां–चारित्रमोहनीयलक्षणानां क्षयोपशमस्ततः, उपलक्षणत्वाच्च अस्योपशमात् क्षयाच्च । स एव सम्यक्त्वलाभे किं न भवति ? इत्याह—' न च ' नैव ' तओ ' इति ' सकः ' कर्मक्षयोपशमः, तुशब्दः पुनःशब्दार्थे, स पुनरिति च द्रष्टव्यम्, ' भवति ' जायते ' परिणामभेदात् ' तथाभव्यत्वनिदानकर्मक्षयोपशमात्वन्ध्यानिबन्धनादात्माध्यवसायविशेषादित्यर्थः, ' लघु ' झटित्येव ' इति ' सम्यक्त्ववत्, ' तस्मात् ' ततः कारणात् ' इह ' व्रतप्रतिपत्तौ भजना, शुश्रूषादिषु तु नियमः । इयमत्र भावना—यद्यपि कर्मग्रन्थिभेदादेव सम्यक्त्वमुदेति, तस्मिंश्च व्रतप्रतिपत्तिमेवोपादेयतरामध्यवस्यति तथाऽपि न यावत्यां कर्मस्थितौ सम्यक्त्वलाभः संपन्नस्तावत्यामेव व्रतप्रतिपत्तिरपि तत्त्वतो भवति । इति गाथार्थः ॥ ७० ॥

इदमेवाह—

सम्मा पलियपुहुत्तेऽवगए कम्माण भावओ हुंति ।
वयपभिईणि भवण्णवतरंडतुल्लाणि नियमेण ॥ ७१ ॥

" सम्मा " गाहा व्याख्या—'सम्म' त्ति सूचनात् सूत्रमिति न्यायात्सम्यक्त्वात् प्राप्तात् सम्यक्त्वलाभकालसंभविकर्मस्थितेरिति हृदयम् । ' पल्योपमपृथक्त्वे ' सिद्धान्तप्रसिद्धे । तदुक्तम्—" एगाहिअवेहिअतेहिआण उक्कोस सत्तरत्ताण । सम्मट्ठ सन्निचिआ, भरिआ वालग्गकोडीण ॥ १ ॥ " इत्यादि ॥ द्विप्रभृतिरानवभ्य इति पृथक्त्वपरिभाषा । तस्मिन् पल्योपमपृथक्त्वे ' कर्मणा ' तन्वारकाणा ' अपगते ' याते वेदिते इत्यर्थ , ' भावत ' परमार्थगत्या, न तु बाह्यप्रवृत्तिमात्रमाश्रित्य, तयात्वेन मिथ्यादृष्टेरपि रजोहरणादिधारणक्रियाया अपि संभवात् । यदुक्तम्—" सव्वजियाण जम्हा, सुत्ते गेवेज्जगेसु उववाओ । भणिओ जिणेहिं सो न य, लिंग मोत्तु जओ भणिअ ॥ १ ॥ जे दसणवावण्णा, लिंगग्गहण करेंति सामण्णे । तेसिं पि अ उववाओ, उक्कोसो जाव गेवेज्जा॥२॥" इत्यादि । ' भवन्ति ' जायन्ते ' व्रतप्रभृतीनि ' अणुव्रतलाभादीनीत्यर्थ । किंविधानि ? ' भवार्णवतरण्डतुल्यानि ' संसारार्णवपारोत्तारणे तरण्यादिरूपाणि ' नियमेन ' अवश्यतया । तदुक्तम्—" सम्मत्तम्मि उ लद्धे, पलिअपुहुत्तेण सावओ हुज्जा । चरणोवसमखयाण सागरसंखतरा होंति ॥ १ ॥ " स च तथाविध कर्मस्थितिह्रासोऽनुत्रमवेन्नाद्वा स्याद् वीर्योल्लासविशेषात्करणान्तरप्रवृत्तेरतिशीघ्रकालेन वा । तदुक्तम्—" एव अप्परिवडिए, सम्मत्ते देवमणुअजम्मेसु । अन्नयरसेढिवज्ज, एगभवेण च सव्वाइ ॥ १ ॥ "

१ " अ११ ' अ । २ " तदुक्त् " ब ।

तस्मात्सम्यक्त्वलाभेऽपि व्रतप्रतिपत्तौ भजनेति स्थितम् । इति गाथार्थः ॥ ७१ ॥

एवं 'सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानि' इत्यादि यदुपदिष्टमासीत्तत्र सम्यक्त्वमुक्तम् । इदानीमणुव्रताद्याह—

पंच उ अणुव्वयाइं, थूलगपाणवहविरमणाईणि ।
उत्तरगुणा उ अण्णे, दिसिव्वयाइं इमेसिं तु ॥ ७२ ॥

"पंच" गाहा व्याख्या—'पञ्च' इति संख्या । 'तुः' अवधारणे । पञ्चैव, न तु चत्वारि षड् वा । अणूनि—लघूनि व्रतानि—नियमा अणुव्रतानि, अणुत्वं चामीषां महाव्रतापेक्षम् । तथाह—'स्थूलकप्राणवधविरमणादीनि' स्थूलकप्राणिवधविरमणं वक्ष्यमाणमादिर्येषां तानि तथा, मूलगुणाश्च एतानि परिभाष्यन्ते, श्रावकधर्मतरोर्मूलकल्पत्वात् । गुणव्रतादीनि तु तदुपचयगुणनिबन्धनत्वेनात्मसत्तां बिभ्रति, ततस्तानि श्रावकधर्मकल्पफलिनस्य शाखाप्रख्यान्युत्तरगुणपरिभाषाभाञ्जि । तथा चाह—'उत्तरगुणाः' इति उत्तररूपा गुणा उत्तरगुणाः, उपचयहेतव इत्यर्थः । 'तुः' पुनरर्थे भिन्नक्रमश्च, दिग्व्रतादयस्त्विति दृश्यम् । 'अन्ये' शेषा व्रतविशेषाः 'दिग्व्रतादयः' गुणव्रतशिक्षाव्रतरूपाः, 'एषां' अणुव्रतानां मूलगुणत्वेन रूढानामुत्तरगुणा इति योगः । इति गाथार्थः ॥ ७२॥

सांप्रतमणुव्रतादीनामेव ग्रहणविधिमभिधातुकामो देशविरतेर्वैचित्र्यमाविष्कुर्वन् ग्रहणसंभवभङ्गान् प्रस्तावयति—

भंगसयं सीयालं, तु विसयभेएण गिहिवयग्गहणे ।
तं च विहिणा इमेणं, विन्नेयं अंकरयणाए ॥ ७३ ॥

" भगसय " गाहा व्याख्या—भङ्गानां–ग्रहणप्रकाररूपाणां शतं भङ्गकशतं 'सप्तचत्वारिंशं' सप्तचत्वारिंशताऽधिकम्, " शतिशद-शान्ताऽधिकाऽस्मिन् शतसहस्रे ड " इति डप्रत्ययः " उल्लादयो बहुलम् " इति प्राकृतलक्षणात्तु सीयालादेशः । ' तु ' विशेषणे, किं विशिनष्टि ? विशेषविषयापेक्षमेवम् । तथा चाह—' विषयभेदेन ' गोचरविभागेन भणिष्यमाणरूपेण ' गृहिव्रतग्रहणे ' अणुव्रताद्युपादाने । ' तत्र ' भङ्गकशतं सप्तचत्वारिंशं ' विधिना ' प्रकारेण ' अनेन ' अनन्तरमेवाभिधित्सितेन ' विज्ञेयं ' अवबोध्यं ' भङ्गरचनया ' त्रिकादिन्यासेन । इति गाथार्थः ॥ ७३ ॥

भङ्गरचनामेवाह—

तिण्णि तिया तिण्णि दुया, तिण्णिक्किका य होंति जोगेसु ।
ति दु एक ति दु एक, ति दु एक चेव करणाइ ॥ ७४ ॥

" तिण्णि तिया " गाहा व्याख्या—त्रयस्त्रिकास्त्रयो द्विकास्त्रय एककाश्च भवन्ति ' योगेषु ' योगविषयाः । करणादयश्च योगास्त्रयो द्वावेकस्त्रयो द्वावेकस्त्रयो द्वावेकश्चैव ' करणानि ' करणविषया अमी अङ्का इत्यर्थः । करणानि तु मनःप्रभृतीनि । शेषं सुगमम् । केवलं ' ति दु ' इति प्राकृतत्वाद्विभक्तिं विनापि निर्देशः, समाहारे चार्थसमासाद्वा सुवचनम् । इति गाथार्थः ॥ ७४ ॥

प्रत्येकं नवानामपि भङ्गानामागतफलमाह—

तिविह तिविहेणिक्को, एगयरतिगेण भगया तिन्नि ।
तिगरहिए नव भगा, सव्वे उण अउणपन्नासा ॥ ७५ ॥

" तिविह " गाहा व्याख्या—त्रिविधं त्रिविधेन प्रथमभ-

ङ्के त्रिविधं योगं कृतं कारितमनुमतं प्रत्याचक्षाणस्यैक एवागत-फलम्, सर्वप्रकारैः प्रत्याख्यातत्वाद्विकल्पान्तराभाव इत्यर्थः । एक-तरात्रिकेण सता त्रय एव भङ्गविकल्पा भवन्ति, ते च द्वितीयतृतीय-चतुर्थसप्तमेषु द्रष्टव्याः । त्रिकविरहिते भङ्गकस्थाने नव भङ्गविक-ल्पाः, ते च पञ्चमषष्ठाष्टमनवमस्थानेषु । ' सर्वे ' अनन्तरोद्दिष्टाः पुनरेकत्र मिलिता एकोनपञ्चाशदियं स्यात् । इति गाथाद्वयघट-ना ॥ भावार्थस्तु स्थापनया दर्श्यते, सा चेयम्—

३	३	३	२	२	२	१	१	१	योगा.
३	२	१	३	२	१	३	२	१	करणानि.
३	३	३	३	९	९	३	९	९	आगतम्.

भावना चात्र—" न करेइ न कारवइ करेंतं पि अएणं न समणुजाणइ मणेणं वायाए काएणं । एक्को भेओ १ ॥ इयाणिं बीयओ—न करेइ न कारवेइ करेंतं अएणं न समणु-जाणइ मणेणं वायाए एक्को । तहा मणेण काएण य बीओ । तहा वायाए काएण य तइओ । बीओ मूलभेओ गओ २ ॥ इयाणि तइयओ—न करेइ न कारवेइ करेंतं पि अएणं न समणुजाणइ मणेणं एक्को१, वायाए२, काएण य३ । गओ तइ-यओ मूलभेओ ३ ॥ इयाणिं चउत्थो—न करेइ न कारवेइ म-णेणं वायाए काएण य एक्को१ । न करेइ करेंतं नाणुजाणइ बीओ२ । न कारवेइ करेंतं नाणुजाणइ३ । चउत्थो मूलभेओ४ ॥ इयाणि पंचमो—न करेइ न कारवेइ मणेणं वायाए एक्को१ । न करेइ करेंतं नाणुजाणइ बिइयओ २ । न कारवेइ करेंतं नाणुजा-

एइ ३। एए तिण्णि भंगा मणेण वायाए य लद्धा। अण्णे वि तिण्णि मणेण काएण एवमेव लब्भंति। तहा अवरे वि वायाए काएण य लब्भंति तिण्णि। एव एए सव्वे वि नव। पञ्चमोऽप्युक्तो मूलभेद ५॥ इयाणिं छट्ठो—न करेइ न कारवेइ मणेण एक्को१। तहा न करेइ करेंत नाणुजाणइ मणेण बीओ२। न कारवेइ करेंत नाणुजाणइ तइओ३। एव वायाए काएण वि तिण्णि तिण्णि लब्भंति। उक्त षष्ठो मूलभेद ६॥ सप्तमोऽभिधीयते—न करेइ मणेण वायाए काएण य एक्को १। न कारवेइ मणाईहिं बीओ २। करेंत नाणुजाणइ तइओ ३। सप्तमोऽप्युक्त॥ इदानीमष्टम—न करेइ मणेण वायाए य एक्को१। तहा मणेण काएण य बीओ२। तहा वायाए काएण य तइओ३। एथ न कारवेइ एत्थ वि तिण्णि भंगा एवमेव। करेंत नाणुजाणइ एत्थ वि तिण्णि भंगा। एसोऽष्टम ८॥ इदानीं नवम—न करेइ मणेण एक्को१। न कारवेइ बीओ२। करेंत नाणुजाणइ तइओ। एव वायाए वि तिय काएण वि होइ तिअमेव नवमोऽप्युक्त ९। एव सर्वनापिण्डो मैत्येनाप्रपञ्चारात् ॥ ७५ ॥

ततश्च—

कालतिएण य गुणिया, सीयालसयं तु होइ भंगाणं।
तिसयचउयाल भंगतियं, चोयालसयं सविसयम्मि ॥ ७६ ॥

"काल" गाथा व्याख्या—'कालत्रिकेण' अतीतानागतवर्तमानलक्षणेन गुणिताः सप्तचत्वारिंशदुत्तरशतम् 'सप्तचत्वारिंश

1 'गदर्येनयाप्तम्' ब।

शतं तु भवति भङ्गानां ' त्रिभ्र एकोनपञ्चाशतो मिलिताः सप्तचत्वारिंशं शतं भवतीत्यर्थः । तदुक्तम्—" लद्धफलमाणमेयं, भंगा उ भवंति अउणपण्णासं । तीयाणागयसंपइगुणिअं कालेण होइ इमं ॥ १ ॥ सीयालं भंगसयं, कह कालतिएण होइ गुणणाओ ? तीयस्स पडिक्कमणं, पच्चुप्पण्णस्स संवरणं ॥ २ ॥ पच्चक्खाणं तु तहा, होइ एस्सस्स एव गुणणाओ । कालतिएणं भणिअं, जिणगणहरवायगेहिं च ॥ ३ ॥ " नन्वेवं श्रावकस्य त्रिविधंत्रिविधनिवृत्तौ सत्यां संभवति, सा चास्यानुमतेरप्रतिषिद्धत्वादसंभविनी, अत एव निर्युक्तिकृतोक्तम्—" दुविह तिविहेण " इत्यादि इति व्याघायाह—' विषयाद्बहिः ' भरतमध्यमखण्डाद्बहिरित्यर्थः, ' भङ्गत्रिकं ' अनुमतिनिषेधसहितम् । चतुश्चत्वारिंशं शतं स्वविषये-संभवद्व्यवहारगोचरे अनुमतिवर्जनस्य सामान्येनासंभवात् । इदमत्र हृदयम्—यद्यपि श्रावकस्य सामान्येनानुमतिवर्जनं न संभवति, संभवत्संव्यवहारविषयेऽनुमतेरागतिसंभवात्; तथाऽपि विशेषविषयं गृहतोऽस्यानुमतिवर्जनमपि संभविपक्षमाश्रित्योक्तम् । तथा चोक्तम्—" केई भणंति गिहिणो, तिविहं तिविहेण नत्थि संवरणं । तं न जओ निद्दिट्ठं, पण्णत्तीए विसेसेउं ॥ १ ॥ तो कह निज्जुत्तीएऽणुमइनिसेहो त्ति सो सविसयम्मि । सामण्णे वा तत्थ उ. तिविहं तिविहेण को दोसो ॥२॥" इति गाथार्थः ॥७६॥

नन्वेवमपि " न करेइ न कारवेइ करंतं नाणुजाणइ मणेणं वायाए " इत्यादिषु भङ्गकेषु कायप्रवृत्तेरप्रत्याख्यातत्वात् तत्प्रवृत्तौ च मनःप्रवृत्तेरपि प्रसङ्गात् कथं प्रत्याख्यानपालनासंभवः ? इत्याह—

समयमहिगिच्चेय, नियविसओ भरह आरिय खंड ।
तस्स वहिं सव्वया, साहुसरिच्छा सविगिहीण ॥ ७७ ॥

" समय " गाहा व्याख्या—' समय ' भङ्गकविरचनाल-क्षण समयमात्रमधिकृत्यैव प्रज्ञप्यंते, न तु सर्वभङ्गेषु प्रत्याख्यातार इत्यर्थ । यद्वा समय-सामान्येन प्रत्याख्यातृगता त्रिविधा त्रिव-धामात्रित्येत्यर्थ । कदाचित्समय स्वविषय तद्बहिर्वेत्यनपेक्ष्य सा-मान्येनैवमभिधीयत इत्यर्थ । स्वविषयमुद्दिष्ट व्याचष्टे—' निय ' इत्यादि । ' निजविषय ' स्वविषय, कोऽसौ ? ' भरत ' भरत-क्षेत्रम्, तत्रापि ' आर्य खण्ड ' मध्यखण्ड आर्याधपञ्चविंशतिजनप-दैरुपलक्षितम्, तत्र किल समयस्यव्यवहारवशेनानुमतेरागतिसमभव इत्यर्थ । ' तस्मात ' भरतात् ' बहिं ' अपरक्षेत्रेष्वित्यर्थ, इह च सूत्रे " क्वचित्पञ्चम्या " इति षष्ठी, समयन्धमात्रनियन्त्रया वा । ' सर्वव्रतानि ' प्रागुद्दिष्टानि ' साधुसदृक्षाणि ' यतितुल्यानि त्रिविध त्रिविधेनेत्यर्थ, तत्रानुमतिवर्जनस्यापि समभवात् ' सर्वगृहिणा ' समस्तश्रावकाणाम् । इति गाथार्थ ॥ ७७ ॥

एव व्रतप्रत्याख्यानप्रकार समवत आविष्कृत्य प्रतव्रतरूपमाह—

थूलगपाणवहस्सा, विरई दुविहो य सो वहो होइ ।
सकप्पारंभेहिं, वज्जइ सकप्पओ विहिणा ॥ ७८ ॥

" थूलग " गाहा व्याख्या—' स्थूलकप्राणवधस्य विरति ' स्थूरा एव स्थूरका –द्वीन्द्रियाद्य तेषा प्राणा –शरीरेन्द्रियोच्छ्वा-सायुर्लक्षणा तेषा वध –विघातन तस्य विरति –निवृत्तिरित्यर्थ ।

१ "–प्रत्यनमवात् " ब ।

द्विविधश्चासौ वधो भवति। कथम्? 'संकल्पारम्भाभ्यां' तत्र व्यापादनाभिसंधिः संकल्पः, कृष्यादिकस्त्वारम्भ.। तत्र 'वर्जयति संकल्पतः' परिहरत्यसौ श्रावकः प्राणवधं संकल्पेन, नत्वारम्भतोऽपि, तत्र नियमेन प्रवृत्तेः। 'विधिना' प्रवचनोक्तेन वर्जयति. न तु यथाकथञ्चित्। इति गाथार्थः॥ ७८॥

स चायं विधिः—

गुरुमूले सुयधम्मो, संविग्गो इत्तरं व इयरं वा।
वज्जित्तु तओ सम्मं, वज्जेइ इमे अईयारे॥ ७९॥

"गुरुमूले" गाहा व्याख्या—'गुरुमूले' आचार्याद्यन्तिके 'श्रुतधर्मा' आकर्णिताणुव्रतादिः, 'संविग्नः' मोक्षसुखाभिलाषी, न तु ऋद्धिकामः, 'इत्वरं' चातुर्मास्यादिकालावधिना 'इतरद्वा' यावत्कथिकमेव 'वर्जयित्वा' प्रत्याख्याय वधमिति प्रकृतम्। 'ततः' तदनन्तरं 'सम्यक्' अध्यवसायविशुद्ध्या 'वर्जयति' परिहरते, विरतिपरिणतौ प्रत्याख्याने सत्येवं प्रवृत्तिरेव नास्य संभवतीत्यर्थः। 'इमान्' वक्ष्यमाणलक्षणान्, कान्? अतिचरणान्यतीचाराः—प्रत्याख्यानमलिनताहेतवो व्यापारास्तान्। इति गाथार्थः॥ ७९॥

तानेवाह—

बंधवहछविच्छेयं, अइभारं भत्तपाणवोच्छेयं।
कोहाइदूसियमणो, गोमणुयाईण नो कुज्जा॥ ८०॥

"बंधवह" गाहा व्याख्या—बन्धवधच्छविच्छेदान् अतिभारं भक्तपानव्यवच्छेदं क्रोधादिदूषितमना गोमनुष्यादीनां न

कुर्यात् । तत्र बन्धनं बन्धः—संयमनं रज्जुदामकादिभिः, हननं—वधस्ताडनं कशादिभिः, छविः—शरीरं तस्य च्छेदः—पाटनं करपत्रादिभिः । भरणं भारः अतीव भरणमतिभारः, प्रभूतस्य पूगफलादेः स्कन्धपृष्ठ्यादिष्वारोपणमित्यर्थः । भक्तः—अशनमोदकादि, पानं—पेयमुदकादि, तस्य व्यवच्छेदः—निरोधोऽदानमित्यर्थः । एतान् समाचरन् अतिचरति प्रथमाणुव्रतम् । एतान् क्रोधादिदूषितमना न कुर्यादिति । अनेनापवादमाह—अन्यथाकरणाप्रतिषेधावगमात् । तत्र चायं पूर्वाचार्योक्तो विधिः—" बंधो दुपयाण चउप्पयाण य अट्ठाए अणट्ठाए अ । अणट्ठाए न वट्टइ बंधिउं । अट्ठाए दुविहो सावेक्खो निरवेक्खो य । णिरवेक्खो निच्चलं धणियं जं बंधइ । सावेक्खो दामगंठिणा, जं च सक्कइ पलीवणाइसु मुंचिउं छिंदिउं वा, ए समरपामाएण बंधिअव्वं । एवं ताव चउप्पयाणं । दुपयाणं पि दासो दासी वा चोरो वा पुत्तो वा णपढंतगाइ जइ बज्झंति तो सविक्कमाणि बंधिअव्वाणि रक्खिअव्वाणि य, जहा अग्गिभयाइसु न विणस्संति । ताणि किर दुपयचउप्पयाणि सावएण गहिदव्वाणि जाणि अबद्धाणि चेव अच्छंति । वहो वि तह चेव । वधो नाम ताडणा । अणट्ठाए निरवक्खो निद्दयं ताडेइ । सावेक्खो पुण पुव्वामेव भीअपरिसेण होअव्वं । जइ न करेज्ज तो मम्मं मोत्तूण ताडे लयाए दोरेण वा एक्कं वा दोन्नि वा वारे । छविच्छेओ अणट्ठाए तहेव । निरवेक्खो हत्थपायकण्णनक्काइं निद्दओ छिंदइ । सावेक्खो गंडं वा अरुयं वा छिंदेज्ज वा

१ विह्नि क ।

ढहेज्ज वा । अइभारो न आरोएअव्वो । पुव्विं चेव जा वाहणाए जीविआ सा मोत्तव्वा । न होज्जा अएणा जीविआ ताहे दुपयं जं सयं उक्खिवइ ओआरेइ वा भारं एवं वहाविज्जइ । बइल्लाणं जहा-साभाविआओ वि भाराओ ऊणओ कीरइ, हलसगडेसु वि वेलाए चेव मुअइ । आसहत्थीसु वि एसेव विही । भत्तपाणवोच्छेओ न कस्स वि कायव्वो, तिक्खछुहो मा मरेज्जा । तहेव अणट्ठाए दोसा परिहरेज्जा । सावेक्खो पुण रोगनिमित्तं वा वायाए वा भणेज्जा, अज्ज ते न देमि त्ति । संतिनिमित्तं वा उववासं कारवेज्जा । सव्वत्थ वि जयणा, जहा थूलगपाणाइवायस्स अइयारो न हवइ तहा पयइअव्वं । " इति गाथार्थः ॥ ८० ॥

उक्तं सातिचारं प्रथमाणुव्रतम्, सांप्रतं द्वितीयमुच्यते—

थूलमुसावायस्स य, विरई सो पंचहा समासेण ।
कएणागोभूमालियनासहरणकूडसक्खिज्जे ॥ ८१ ॥

" थूल " गाहा व्याख्या—स्थूलमृषावादस्य च विरतिर्द्वितीयमणुव्रतं भवतीति गम्यते । तत्र द्विविधो मृषावादः—स्थूलः सूक्ष्मश्च । तत्र परिस्थूरवस्तुविषयोऽतिदुष्टविवक्षासमुद्भवः स्थूलः, विपरीतास्त्वितरः, न च तेनेह प्रयोजनम्, श्रावकधर्माधिकारात्स्थूलस्य प्रक्रान्तत्वात् । तथा चाह—' स पञ्चधा मृषावादः ' पञ्चधा—पञ्चप्रकारः, ' समासेन ' संक्षेपेण, शेषभेदानां कुमारानृतादीनां सजातीयत्वेनात्रैवान्तर्भाव इति हृदयम् । पञ्चविधत्वमाह—' कन्याभूम्यलीकन्यासहरणकूटसाक्षित्वे ' इति, अलीकशब्दः प्रत्येकं कन्यादिपदेषु योजनीयः, तद्यथा—कन्यालीकमित्यादि, " इत्थानी-

-यादिषु " इत्यलीकशब्द–इत इत्याद्येश । तत्र कन्याविषयमलीकम-भिन्नकन्यामितरां वक्ति विपर्ययं वा । एवं गवालीकमपि, अल्प-क्षीरां बहुक्षीरां विपर्ययं वा वक्ति । भूम्यलीकं तु परसत्कामेवात्म-सत्कां वक्ति । व्यवहारे वा नियुक्तोऽनाभवद्व्यवहारेणैव कस्य-चिदेकस्य रागाद्यभिभूतो वक्ति, अस्यैवेदमाभवतीति । न्यस्यत इति न्यास –रूपकाद्यर्पणं तस्य हरणं, येन वचनेन न्यासमपलपति स मृषावाद, तद्भ्रंशं त्वदत्तादानमेवेति भाव । कूटसाक्षित्वं तु-त्कोचामत्सराद्यभिभूत प्रमाणीकृत सन् कूटं वक्ति, यथाऽस्याह-मत्र साक्षी । इति गाथार्थ ॥ ८१ ॥

अतिचारानाह—

इह सहसब्भक्खाणं, रहसा य सदारमंतभेयं च ।
मोसोवएसयं कूडलेहकरणं च वज्जेज्जा ॥ ८२ ॥

" इह " गाहा व्याख्या—' इह ' मृषावादविरतौ सह-सा–अनालोच्याभ्याख्यानं ' सहसाभ्याख्यानं ' असदध्यारोपणम्। तद्यथा—" चौरस्त्वं पारदारिको वा " इत्यादि । रह –एकान्त तत्र भवं रहस्यं तेन तस्मिन वाऽभ्याख्यानं रहस्याभ्याख्यानम्, ए-तदुक्तं भवति—एकान्ते मन्त्रयमाणानभिधत्ते, एते हीदं चेदं च राजविरुद्धादिकं मन्त्रयन्त इति । ' स्वदारमन्त्रभेदं च ' स्वकलत्र-विश्रब्धभाषितान्यकथनं चेत्यर्थ । ' मृषोपदेशं ' असत्योपदेशम्, इदमेवं चैवं च ब्रूहीत्यादिलक्षणम् । ' कूटलेखकरणं च ' अन्य-नाममुद्राक्षरबिम्बस्वरूपलेख्यकरणं च वर्जयेत् । यत एतानि समा-चरन्नतिचरति द्वितीयाणुव्रतम् । इति गाथार्थ ॥ ८२ ॥

उक्तं सातिचारं द्वितीयमणुव्रतम्, अधुना तृतीयमाह—

थूलादत्तादाणे, विरई तं दुविह मो उ निद्दिट्ठं ।
सच्चित्ताचित्तेसुं, लवणहिरण्णाइवत्थुगयं ॥ ८३ ॥

" थूलादत्तादाणे " गाहा व्याख्या—इहादत्तादानं द्विविधं, स्थूलं सूक्ष्मं च । तत्र परिस्थूलवस्तुविषयं चौर्यारोपणहेतुत्वेन प्रतीतं स्थूलम्, तद्विपरीतं तु सूक्ष्मम् । तत्र ' स्थूलादत्तादाने ' तद्विषया ' विरतिः ' निवृत्तिस्तृतीयमणुव्रतमिति प्रक्रमः । तत्तु ' द्विविधं ' द्विप्रकारम्, ' मो ' इति निपातः पादपूरणे, ' तुः ' पुनरर्थे भिन्नक्रमश्च, तत्त्वेवाति योजित एव । ' निर्दिष्टं ' कथितमागम इति गम्यते । तदेव द्वैविध्यमाह—' सचित्ताचित्तेषु ' सचित्तविषयमचित्तविषयं चेत्यर्थः । तदेवाह—लवणहिरण्यादिवस्तुगतम्, इति जीवाजीवरूपत्वात् तस्य, आदिशब्दादश्ववस्त्रादिपरिग्रहः । मिश्रादत्तादानं त्वनयोरेवान्तर्भूतत्वान्न पृथग्विवक्षितम्, संक्षेपस्यैव प्रस्तुतत्वात् । इति गाथार्थः ॥ ८३ ॥

इहातिचारानाह—

वज्जइ इह तेनाहड तक्करजोगं विरुद्धरज्जं च ।
कूडतुलकूडमाणं, तप्पडिरूवं च ववहारं ॥ ८४ ॥

" वज्जइ " गाहा व्याख्या—' वर्जयति ' परिहरते ' इह ' अदत्तादानविरतौ ' स्तेनाहृतम ' तत्र स्तेनाः—चौरास्तैराहृतं—आनीतं किञ्चित् कुंकुमादि देशान्तरात् तत् समर्घं इति लोभान्न गृह्णीयात् । तथा ' तस्करयोगं ' तस्कराः—चौरास्तेषां योगः—हरणक्रियायां प्रेरणं अभ्यनुज्ञा " हरत यूयम् " इति तस्करप्रयोगस्तं च वर्जयेत् ।

'विरुद्धराज्य' इति च सूचनात् सूत्रमिति विरुद्धराज्यातिक्रमं च वर्जयेत्, विरुद्धनृपयो राज्यं तत्रातिक्रमं, न हि ताभ्यां तत्र सदागमनमनुज्ञातमिति। तथा 'कूटतुलाकूटमान' तुला—प्रतीता, मानं कुडवादि, कूटत्व—न्यूनाधिकत्वं, न्यूनया ददाति अधिकया गृह्णाति। तथा 'तत्प्रतिरूपं च व्यवहारम्' तेन—अधिकृतेन प्रतिरूप—सदृशं तत्प्रतिरूपं तेन व्यवहारम्, यद् यत्र घटते व्रीह्यादिघृतादिषु पलञ्ज्यादिवसादि तस्य तत्र प्रक्षेपेण विक्रयस्तं वर्जयेत्, यत एतानि समाचरन्नतिचरति तृतीयाणुव्रतम्। इति गाथार्थः ॥८४॥

उक्तं सातिचारं तृतीयाणुव्रतम्। साम्प्रतं चतुर्थमाह—

परदारस्स य विरई, ओरालविउव्वभेयओ दुविहं।
एयमिह मुणेयव्वं, सदारसंतोस मो इत्थ ॥ ८५ ॥

" परदार " गाहा व्याख्या—परे—आत्मव्यतिरिक्तास्तेषां दारा—कलत्राणि परदारास्तेभ्यस्तेषां वेति, प्राकृते षष्ठी। एकवचनान्तता तु प्राकृतत्वात्। परकलत्रस्यैव विरतिः, न वेश्याया अपीत्यर्थः। चतुर्थमणुव्रतमिति प्रक्रमः। चशब्द समुच्चये। स्वदारसंतोषश्चेत्यत्र द्रष्टव्यः। 'औदारिकवैक्रियभेदतो द्विविधमेतद् ज्ञातव्य' इति एतदिति प्राकृतत्वेन नपुंसकनिर्देशः, 'एते' परदारा इति द्रष्टव्यम्, औदारिकवैक्रियभेदतः 'द्विविधा' द्विप्रकाराः। तत्रौदारिका नार्यस्तिरश्च्यश्च। वैक्रिया विद्याधर्यो देव्यश्च। स्वस्य दाराः स्वदाराः—स्वकलत्रं तैः संतोषः स्वदारसंतोषः, मैथुनासेवनं प्रति वेश्यान्तरपि वर्जनमिति हृदयम्। स्वदारसंतोषश्चतुर्थाणुव्रतमिति योजितमेव। अत्र चतुर्थाणुव्रते वर्जयतीत्युत्तरेण योगः। इति गाथार्थः ॥ ८५ ॥

अतिचारानाह—

वज्जइ इत्तरिअपरिग्गहियागमणं अणंगकीडं च ।
परवीवाहक्करणं, कामे तिव्वाभिलासं च ॥ ८६ ॥

"वज्जइ" गाहा व्याख्या—'वर्जयति' परिहरति, किम्? इत्वरीति, अटनशीला इत्वरी "ग्नेः शीले त्वरन्"—"आदीतौ बहुलं" इत्यादन्तता स्तोककालगृहीता, तस्यां गमनमिति संबध्यते; भाटिप्रदानेन कियन्तमपि कालं स्ववशीकृतवेश्यामैथुनासेवनमित्यर्थः । 'अपरिगृहीतागमनं' अपरिगृहीता नाम वेश्या अन्यसत्कगृहीतभाटिः, कुलाङ्गना वाऽनाथेति तद्गमनम् । यथाक्रमं स्वदारसंतोषवत् परदारवर्जिनोरतिचारौ । अनङ्गक्रीडा नाम कुचकक्षोरुनाभिवदनान्तरक्रीडा, तीव्रकामाभिलाषेण वा परिसमाप्तरतस्याप्याहार्यैः स्थालकादिभिर्योषितोऽवाच्यप्रदेशासेवनमिति । 'परविवाहकरणं' अन्यापत्यस्य कन्याफललिप्सया स्नेहसंबन्धेन वा विवाहकरणम्, स्वापत्येष्वपि संख्याभिग्रहो न्याय्य इति । 'कामे तीव्राभिलापं च' इति सूचनात् 'कामभोगतीव्राभिलापः' कामाः—शब्दादयो भोगाः—रसादय एतेषु तीव्राभिलापः—अत्यन्ततदध्यवसायित्वम् । एतानि समाचरन्नतिचरति चतुर्थाणुव्रतम् । इति गाथार्थः ॥ ८६ ॥

उक्तं सातिचारं चतुर्थमणुव्रतम् । सांप्रतं पञ्चममुच्यते—

इच्छापरिमाणं खलु, असयारंभविणिवित्तिसंजणयं ।
खित्ताइवत्थुविसयं, चित्तादविरोहओ चित्तं ॥ ८७ ॥

"इच्छा" गाहा व्याख्या—इच्छाया इच्छया वा परिमाणं इच्छापरिमाणं पञ्चममणुव्रतमिति प्रक्रमगम्यम् । तच्चेच्छापरिमाणं

किंफलम् ? इत्याह—'असदारम्भविनिवृत्तिसजनकं' असुन्दरारम्भ-प्रत्याख्याननिबन्धनम् । तत्र 'क्षेत्रादिवस्तुविषयं' क्षेत्रादीनि वस्तूनि विषयोऽस्येति समासः । तदुक्तम्—"धण धण्ण खेत्त वत्थु रुप्प सुवण्ण कुविअ दुपय चउप्पय च" इत्यादि । अत्र चादिशब्दः प्रकारवचनः । ततश्च क्षेत्रप्रकारं धनादि इत्यर्थः । 'चित्तावरोधात्' चित्तनिरोधवशात् आशयेन 'चित्रं' अनेकाकारम् । इति गाथार्थः ॥ ८७ ॥

अत्रातिचारानाह—

खेत्ताइहिरण्णाईधणाइदुपयाइकुप्पमाणकमे ।
जोयणपयाणबंधणकारणभावेहिँ नो कुणइ ॥ ८८ ॥

"खेत्ताइ" गाहा व्याख्या—'क्षेत्रादिहिरण्यादिधनादिद्विपदादिकुप्यमानक्रमान्' क्षेत्रादिगृहीतपरिमाणातिक्रमानित्यर्थः । 'योजनप्रदानबन्धनकारणभावैः' एभिर्योजनादिभिर्यथासंख्यं 'न करोति' न विधत्ते इति समुदायार्थः । तत्र क्षेत्रवास्तुनो योजनेन भित्त्यादिना गृहीतपरिमाणभङ्गभयाद् प्रत्यासन्नगृहान्तरस्यापादनेनेत्यर्थः । एवं हिरण्यसुवर्णयोः प्रदानेन गृहीतपरिमाणाद्यवधिकालात्परत उद्भारणीययोर्वृद्धिप्रयुक्त्या धनधान्ययोर्बन्धनेन—सत्यङ्कारादिना नियन्त्रणेन । द्विपदचतुष्पदयोः कारणेन—गर्भाधानप्रयोजनेन, कुप्यस्य च भावेन—भाजनसाधनसम्बन्धित्वरूपेण, एतानु कृपमपि प्रदानादि परिमाणातिक्रमव्याजेन कृतानि अतिचाराः भवन्ति—किल ममैतद्व्रतभङ्गो न भवतीति परिग्रहनिवृत्तेरविरुद्धत्वाध्यवसायेन ।

१ "असदारम्भ" ख ।

अत्र चादिशब्दा आगमपाठप्रसिद्धवास्त्वादिग्राहकाः । तथा चागमः—" धणधण्णप्पमाणाइक्कमे खेत्तवत्थुपमाणातिक्कमे हिरण्णसुवण्णप्पमाणाइक्कमे दुपयचउप्पयप्पमाणाइक्कमे कुविअपमाणाइक्कमे॰। " पंचसंख्याविपयत्वं च सजातीयत्वेन शेपभेदानामत्रैवान्तर्भावाच्छिष्यहितत्वेन च प्रायः सर्वत्र मध्यमगतेर्विवक्षितत्वात् पञ्चकसंख्ययैवातिचारपरिगणनम्, अतश्चतुष्पडादिसंख्ययातिचाराणामगणनमुपपन्नम् । इति गाथार्थः ॥ ८८ ॥

उक्तान्यणुव्रतानि, सांप्रतं गुणव्रतान्याह—तत्रापि प्रथमं दिग्व्रतम्, तदाह—

उड्ढाहोतिरियदिसिं, चाउम्मासाइकालमाणेणं ।
गमणपरिमाणकरणं, गुणव्वयं होइ विण्णेयं ॥ ८९ ॥

" उड्ढाहो " गाहा व्याख्या—' ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्दिशम् ' इति ऊर्ध्व—पर्वतारोहणादौ, अधः—कूपप्रवेशादौ, तिर्यग्—पूर्वादासु दिक्षु, दिक्शब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, ऊर्ध्वादिदिशमङ्गीकृत्य ' चातुर्मास्यादिकालमानेन ' चतुरो मासान्, अष्टौ वा यावत् इत्यादि । ' गमनपरिमाणकरणम् ' अभिप्रेतक्षेत्रात् परतो गमननिवृत्तिरित्यर्थः । ' गुणव्रतं ' अणुव्रतानामेव गुणकरमित्यर्थः, भवति विज्ञेयं प्रथममिति गम्यते । इति गाथार्थः ॥ ८९ ॥

अत्रातिचारानाह—

वज्जइ उड्ढाइक्कममाणयणप्पेसणोभयविसुद्धं ।
तह चेव खेत्तवुड्ढिं, कहिंचि सइअंतरद्धं च ॥ ९० ॥

---

१ " गाथात्रिभागार्थ. " अ ।

" वज्जइ " गाहा व्याख्या—' वर्जयति ' परिहरते ' ऊर्ध्वादिक्रमम् ' इति, ऊर्ध्वादिषु दिक्षु क्रम—क्रमणं विवक्षितक्षेत्रात्परत इति गम्यते अतिक्रमो वा क्रमोऽभिप्रेत तम् । अनेन त्रयोऽतिचाराः प्रतिपादिताः । तद्यथा—" उड्ढदिसिपमाणाइक्कमे१, अहोदिसिपमाणाइक्कमे२, तिरिअदिसिपमाणाइक्कमे३ । " एवं चोर्ध्वादिदिगतिक्रमं द्विविधं त्रिविधेन मन्यते ' आनयनप्रेषणोभयविशुद्धं ' वर्जयति, तत्र आनयनं—परेण विवक्षितक्षेत्रात्परतः स्थितस्य, प्रेषणं तत परेण नयनम्, उभयं—उभयद्वयं अप्येकत्वेन तैः विशुद्ध—निर्दोषम् । ' तथैव ' तेनैव प्रकारेण ' क्षेत्रवृद्धिं ' पूर्वादिदिक्परिमाणस्य दक्षिणादिदिशि प्रक्षेपलक्षणां वर्जयतीत्यनुवर्तते । ' कथञ्चित् ' केन प्रकारेण ' स्मृत्यन्तर्धानं च ' स्मृते—गमनपरिमाणयोजनाद्विस्मृत्योपयोगस्यान्तर्धानं—तिरोधानं भ्रंशनमित्यर्थः । स्मृतिमूलं हि नियमानुष्ठानम्, तद्भ्रंशे हि नियमतः एव तद्भ्रंश इत्यतिचारता । इति गाथार्थः ॥ ९० ॥

तत्र वृद्धसम्प्रदाय —उड्ढं जं पमाणं गहिअं तस्स उवरिं पव्वयसिहरे रुक्खे वा मक्कडो पक्खी वा साययरं वत्थं आभरणं वा गिण्हिउं पमाणाइरेगं भूमिं यएज्जा तत्थ से न कप्पइ गंतुं, जाहे त पडिअं अन्नेण वा आणिअं ताहे कप्पइ, एअं पुण अट्ठावयउज्जंताइसु हवेज्जा । एवं अहेयूविआइसु विभासा । तिरिअं जं पमाणं गहिअं तं तिविहेण वि करणेण नाइक्कमिअव्वं । खेत्तवुड्ढी न कायव्वा, कहं ? सो पुव्वेण भंडं गहाय गओ जाव तं परिमाणं, तओ परेण भंडं अग्घइ त्ति काउं अवरेण जाणि

जोअणाणि ताणि पुव्वदिसाए न छुभेज्जा। सिअ वोलीणो होज्जा निअत्तिअव्वं ति, जाणिए वा ण गंतव्वं। अण्णो न विसज्जिअव्वो। अणाणाए कोई गओ होज्जा जं विसुमरिअखेत्तगएण लद्धं अणाणा ति गएण वा तं न गेण्हेज्ज" त्ति॥

उक्तं सातिचारं प्रथमं गुणव्रतम्, अधुना द्वितीयमाह—

वज्जणमणंतगुंबरिअच्चंगाणं च भोगओ माणं।
कम्माओ खरकम्माइयाण नवरं इमं भणियं॥ ६१॥

"वज्जण" गाहा व्याख्या—'वर्जनं' परिहारः 'अणंतगुंबरि' त्ति अनन्तकायस्य—आर्द्रकादेरागमप्रसिद्धस्य, यदुक्तम्—"चक्कागं भंजमाणस्स, गंठी चुण्णघणो भवे। पुढविसरिसेण भेएण, अणंतजीवं वियाणाहि॥ १॥ गूढसिरागं पत्तं, सच्छीरं जं च होइ निच्छीरं। जं पि अ पणट्ठसंधि, अणंतजीवं वियाणाहि॥ २॥ सव्वा वि कंदजाई, सूरणकंदो अ वज्जकंदो अ। अल्लहरिद्दा य तहा, अल्लं तह अल्लकच्चूरो॥ ३॥ सत्तावरी विराली[1], थुहरि गिलोई अ होइ नायव्वो। गज्जर लोणा लोढा, विरुहं तह लालवतं च॥ ४॥" इत्यादि। एवं प्रसिद्धस्यानन्तकस्य वर्जनमिति योगः। तथा उदुम्बरीति—सिद्धान्तप्रसिद्धानां वटपिप्पलोदुम्बरलक्षकदुम्बरफलानामत्यङ्गानाम्—अतिभोगाङ्गानां मद्यमधुमांसादीनाम्, चस्य तूत्तरत्र योगः, 'भोगतः' भोगमाश्रित्य 'मानं च'—परिमाणं च। इदं हि किल द्वितीयं गुणव्रतं उपभोगपरिभोगगुणव्रताभिधानं द्विधा भवति भोजनतः कर्मतश्च। तत्रोपभुज्यत

१ "विराई" घ।

इत्युपभोग –अशनादि , सकृदर्थत्वादुपशब्दस्य, अन्तरर्थत्वादन्तर्भोगो वा। परिभुज्यत इति परिभोग वस्त्रादे ,आवृत्त्यर्थत्वात् परिशब्दस्य, बहिरर्थत्वाद्वा बहिर्भोग । एष चात्मक्रियारूपोऽपि विषयविषयिणोरभेदाद्विषय एवोपचरित , अत एव तन्निबन्धनकर्मण्यप्ययमत्रोपचर्यत इत्याह—' कर्मत ' कर्माश्रित्य ' खरकर्मादीना ' कोट्टपालकर्मादीना वर्जनमिति प्रकृतम् । ' अपर ' अन्यद् द्वितीय गुणव्रतमिद ' भणित ' प्रतिपादित पूर्वाचार्यैरिति गम्यते ॥

तथा च वृद्धसप्रदाय —" भोअणओ सावगो उस्सग्गेण फासुअ एसणीअ आहार आहारेज्जा । तस्सासइ अणेसणीयमवि सच्चित्तवज्ज । तस्सासइ अणतकायबहुबीयगाणि परिहरेज्जा । असणे अल्लयमूलगमसादि, पाणे मसरसमज्जाई, खाइमे पचुबराई, साइमे महुमाई । एव परिभोगे वि वत्थादी–धुल्लघवलप्पमुल्लाणि परिमिआणि परिभुजेज्जा । सासणगोरवत्थमुवरि विभासा, जाव देवदूसाइपरिभोगे वि परिमाण करेज्जा । कम्मओ वि अकम्मा न तरइ जीविउ ताहे अच्चतसावज्जाणि परिहरेज्जा । एत्थ पि एक्कसिं चेव ज कीरइ कम्म पहरववहरणाइविवक्खाए तमुवभोगो, पुणो पुणो य जं त पुण परिभोगो त्ति । अण्णे पुण कम्मपक्खे उवभोगपरिभोगजोयण न करेंति । उवन्नासो अ एअस्सुवभोगपरिभोगकारणभावेण । " इति ॥ ९१ ॥

उभयरूपेऽप्यत्रातिचारानाह—

सचित्त पडिबद्ध, अपउलदुप्पउलतुच्छभक्खणय ।
वज्जइ कम्मयओ वि हु, एत्थ इगालकम्माई ॥ ९२ ॥

" सच्चित्तं " गाहा व्याख्या—श्रावकेण हि भोजनतः कि-ल उत्सर्गतो निरवद्याहारभोजिना भाव्यम्; कर्मतश्च प्रायो निरवद्य-कर्मानुष्ठानेन भवितव्यम्। अतस्तदपेक्षया यथासंभवममी अति-चारा दृश्याः, तत्र च भोजनतस्तावदाह—' सचित्तं ' इत्यादि। 'स-चित्तं ' कन्दादि, इह च सर्वत्र निवृत्तिविषयीकृतप्रवृत्तावप्यतिचारा-भिधानं व्रतसापेक्षप्रवृत्तानाभोगादिनिबन्धप्रवृत्त्या दृश्यम्, अन्यथा भङ्ग एव स्यात्। तथा तन्निवृत्तिविषयीकृतं सचित्तं वर्जयतीति योगः। प्रतिबद्धमिति सचित्तप्रतिबद्धं—वृक्षस्थगोन्दादि पक्वफलादि वा। ' अपउलिअ ' इति ' अपक्वं ' कणिकादि संभवत्सचित्ताव-यवम्। ' दुप्पउलिअ ' इति ' दुष्पक्वं ' अर्धस्विन्नप्रायं यवावपूल-कादि। तुच्छं—यत्र बहुनाऽपि भक्षितेन न किञ्चित् तथाविधमाहार-कार्यम्, संभवदवद्यं वाऽनिष्पन्नमुद्गफल्यादि। भक्षणशब्दः प्रत्येक-मभिसंबध्यते, सचित्तभक्षणमित्यादि। ' वर्जयति ' परिहरते ' कर्म-तोऽपि च ' कर्माश्रित्य पुनः ' अत्र ' द्वितीयगुणव्रतेऽङ्गारकर्मादि वर्जयतीति योगः। कर्मतो हि द्वितीयगुणव्रते पञ्चदशातिचारा भ-वन्ति। तदुक्तम्—" इंगाले१वण२साडी३भाडी४फोडीसु५ वज्जए कम्मं। वाणिज्जं चेव य दंत१लक्ख२रस३केस४विसविसयं५॥ १॥ एवं खु जंतपीलणकम्मं१ निल्लंछणं२ च दवदाणं३। सरदहतलाय-सोसं४, असईपोसं५ च वज्जेज्जा॥ २॥ " भावार्थस्तु वृद्धसंप्र-दायादवसेयः, स चायम्—

" इंगालकम्मं ति इंगाले डहिउं विकिणइ, तत्थ छण्हं कायाणं वहो, तं न कप्पइ। वणकम्मं जो वणं किणइ, पच्छा

रक्खे छिन्दिउ मोल्लेण जीवइ, एव पत्तगाइ पडिसिद्धा होंति। सागडिकम्म सागडिश्रत्तणेण जीवइ, तत्थ बधवहाइ दोसा। भाडीकम्म सगए भडोवक्खरेण भाडएण वहइ, परायग न कप्पइ, अएणेसिं वा सगड बलद्दे अ देइ, एवमाइ काउ न कप्पइ। फोडीकम्म उड्डत्तण हलेण वा भूमीए फोडण। दतवाणिज्ज पुव्वि चेव पुलिंदाण मुल्ल देइ, दते देज्जाह त्ति, पच्छा पुलिंदा हत्थि घाएति, अचिरा सो वाणिअओ एइ त्ति काउ, एव कम्मगराण सखमुल्ल देइ, पुव्वाणिअ किणइ। लक्खवाणिज्ज लक्खवाणिज्जे वि एए चेव दोसा, तत्थ किमिश्रा होंति। रसवाणिज्ज कल्लवालत्तण, तत्थ सुराइ अणेगे दोसा मारणाकोसवहाइ जम्हा तम्हा न कप्पइ। केसवाणिज्ज दासीओ गहाय अएणत्थ विकिणइ जत्थ अग्घति, एत्थ वि अणेगे दोसा परवसत्तादओ। विसवाणिज्ज विसविक्कओ सो न कप्पइ, तेण बहूण जीवाण विराहणा। जतपीलणकम्म तेल्लिअजत उच्छुजत च, तक्कम्माई य न कप्पइ। निल्लछणकम्म वद्धेउ गोणाइ न कप्पइ। दवग्गिदावणयाकम्म वणदव देइ खेत्तरक्खणनिमित्त जहा उत्तरावहे, पच्छा दड्ढे तरुणग तण उट्ठेइ, तत्थ सत्ताण सयसहस्साण वहो। सरदहतलागपरिसोसणया सरदहतलागाईणि सोसेइ, पच्छा वाविज्जइ, एव न कप्पइ। असईपोस त्ति जहा गोल्लविसए जोणीपोसगा दासीण तणिअ भाडिं गेण्हति।" प्रदर्शन चैतद् बहुसावद्याना कर्मणामेवजातीयानाम्, न पुन परिगणनमिति॥ इह चैव विंशतिसख्याविचाराभिधानमन्यत्रापि पञ्चातिचारसख्यया तज्जातीयाना व्रतपरिणामका-

लुप्यनिवन्धनविधीनामपरेषां संग्रहो द्रष्टव्य इति ज्ञापनार्थम्, तेन स्मृत्यन्तर्धानादयो यथासंभवं सर्वव्रतेष्वतिचारा दृश्याः। कृतं प्रसङ्गेन। इति गाथार्थः ॥ ९३ ॥

उक्तं सातिचारं द्वितीयं गुणव्रतम्। इदानीं तृतीयमाह—

तहऽणत्थदंडविरई, अन्नं स चउव्विहो अवज्झाणे ।
पमयायरिए हिंसप्पयाण पावोवएसे य ॥ ९४ ॥

" तह " गाहा व्याख्या—' तथा ' तेनैव प्रकारेण " गुरुमूले " इत्यादिना निर्दिष्टेन ' अनर्थदण्डविरतिः ' इति अर्थः—प्रयोजनम्, न विद्यतेऽर्थो यस्मिन् सोऽनर्थः, दण्ड्यते आत्माऽनेनेति दण्डः—निग्रहः, अनर्थश्चासौ दण्डश्चानर्थदण्डः—इहलोकप्रयोजनमप्यङ्गीकृत्य निष्प्रयोजनभूतोपमर्देनात्मनो निग्रह इत्यर्थः, तस्य विरतिः—उपरमः ' अन्यत् ' अपरं तृतीयं गुणव्रतमिति हृदयम्। स चानर्थदण्डः ' चतुर्विधः ' चतुष्प्रकारः। तदाह—' अपध्याने ' निष्प्रयोजनदुष्टध्यानविषय इत्यर्थः। तदुक्तम्—
" कइया वच्चइ सत्थो ?, किं भंडं ? कत्थ केत्तिआ भूमी ? ।
को कयविक्कयकालो ?, निव्विसई किं कहिं केण ? ॥ १ ॥ "
इत्यादि। ' प्रमादाचरिते ' इति मद्यादिः प्रमादः तदाचरितविषयः। अनर्थदण्डत्वं चास्योक्तशब्दार्थद्वारेण स्वबुद्ध्या दृश्यम्। हिंसेति—हिंसाहेतुत्वादायुधानलविषादयो हिंसेत्युच्यन्ते, कारणे कार्योपचारात्; तेषां प्रदाने—अन्यस्मै तत्समर्पणे। ' पापोपदेशे च ' सूचनात्सूत्रमिति ' पापकर्मोपदेशे ' कृष्याद्युपदिशने। तदुक्तम्—"खेत्ते

रन्डेह् गोरो, टमेह् एमाइ सावयजणस्स । उंवदिमिउ गो कप्पइ, जाणिअजिणवयणसारस्स ॥ १ ॥" 'च' समुच्चये । एव च-तुर्विधोऽनर्थदण्ड । इति गाथार्थ ॥ ९३ ॥

अत्रातिचारानाह—

कदप्प कक्कुइय, मोहरिय संजुयाहिगरणं च ।
उवभोगपरीभोगाइरेगय चेत्थ वज्जेइ ॥ ९४ ॥

"कदप्प" गाहा व्याख्या—कन्दर्प कौकुच्य मौखर्य सयुताधिकरण चोपभोगपरिभोगातिरेकता चात्र वर्जयतीति पदघटना । कन्दर्प–काम तद्धेतुर्विशिष्टो वाक्प्रयोगोऽपि कन्दर्प उच्यते, मोहोद्दीपक वा नर्मेति भाव । इह च सामायारी—"सावगस्स अट्टहासो न वट्टइ । जइ नाम हसिअव्व तो ईसिं चेव विहसिअव्व " इति । कौकुच्य–कुत्सितसकोचनादिक्रियायुक्त कुकुच, तद्भाव कौकुच्यम्, अनेकप्रकारा मुखनयनौष्ठकरचरणभ्रूविकारपूर्विका परिहासादिजनिता भाण्डानामिव विडम्बनक्रियेत्यर्थ । एत्थ सामायारी—"तारिसाणि भणिउ न कप्पंति जारिसेहिं लोगस्स हासो उप्पज्जइ । एव गईए ठाणेण वा ठाइउ " इति । मौखर्य–धाष्टर्यप्रायमसभ्यप्रलापित्वमुच्यते । "मुहेण वा अरिआखेइ, जहा कुमारामच्चेण सो चारभडो विसज्जिओ, रण्णो निवेइय, ताण जीवियाण वित्ती दिण्णा, अण्णया रुट्ठेण मारिओ कुमारामच्चो ।" 'सजुत्ताहिगरण' अधिक्रियते नरकादिष्वनेनेत्यधिकरण वास्युदूखलशिलापुत्रगोधूमयन्त्रकादि, सयुत–अर्थक्रिया-

---

१ "उर्हेगिउ" ब ।

करणयोग्यम्, संयुक्तं च तदधिकरणं चेति समासः । तत्थ सामा-यारी—" सावगेण न संजुत्ताणि चेव सगडाईणि धरेअव्वाणि, एवं वासीपरसुमाईविभासा । " 'उवभोगपरिभोगाइरेगयं' ति उपभोगपरिभोगशब्दार्थौ निरूपित एव, तदतिरेकता—तदाधिक्यम्, एत्थ वि सामायारी—" उवभोगाइरित्तं जइ तेल्लामलए वहु गिण्हइ तो वहुगा ण्हायगा वच्चंति, तस्स लोलिआए अण्णे वि ण्हायगा वच्चंति, पच्छा पूतरआउक्कायवहो । एवं पुप्फतंवोलमाइविभासा । एवं न वट्टइ । का विही सावगस्स उवभोगे ण्हाणे ? घरे ण्हाइ-यव्वं, नत्थि ताहे तेल्लामलएहिं सीसं घंसित्ता सव्वे साडिऊणं तलागादीणं तडे निविट्ठो अंजलीहि ण्हाइ । एवं जेसु अ पुप्फेसु कुंथुमाइ ताणि य परिहरति " ॥ ९४ ॥

उक्तं सातिचारं तृतीयं गुणव्रतम् । तदुक्तौ चोक्तानि गुणव्र-तानि । अधुना शिक्षाव्रतान्युच्यन्ते, तत्र शिक्षा—अभ्यासस्तत्प्रधा-नानि व्रतानि शिक्षाव्रतानि पुनः पुनरासेवनार्हाणीत्यर्थः । तानि च सामायिकादीनि चत्वारि, तत्र तावत् सामायिकमाह—

सिक्खावयं तु एत्थं, सामाइय मो तयं तु विण्णेयं ।
सावज्जेयरजोगाण वज्जणासेवणारूवं ॥ ९५ ॥

" सिक्खा " गाहा व्याख्या—शिक्षा—परमपदप्रापिका क्रिया, तत्प्रधानं व्रतं शिक्षाव्रतं 'अत्र' श्रावकधर्मे 'सामायि-कम्' इति समः—रागद्वेषवियुक्तः, आयः—लाभः, समस्यायः समायः, समो हि प्रतिक्षणमपूर्वैर्ज्ञानदर्शनचारित्रपर्यायैर्निरुपमसुखहेतुभिरधः-कृतचिन्तामणिकल्पद्रुमैर्युज्यते, स एव समायः प्रयोजनमस्य क्रियानु-

ष्ठानस्येति प्रयोजन इति, किम्? सामायिकम्, प्राकृतत्वात्सुप्लुका निर्देश। 'भो' निपात पादपूरणे। 'तत्तु' सामायिक पुन 'सावद्येतरयोगाना' सपापधर्मव्यापाराणा यथासख्य वर्जनासेवनास्वरूप कालावधिनेति गम्यते। तस्मिन् गृहीते आरम्भादिपरिहार स्वाध्यायादिविधिश्च विधेय। इह सावद्ययोगवर्जनवदनवद्ययोगासेवनमप्यहर्निश कर्तव्यमिति ज्ञापनार्थमुभयोपादानम्। एत्थ पुण सामायारी—" सामाइय सावएण कहिं कायव्व ति?, इह सावगो दुविहो, इड्ढीपत्तो अ अणिड्ढिपत्तो अ। जो सो अणिड्ढिपत्तो सो चेइयघरे साहुसमीवे करेइ, घरे वा पोसहसालाए वा। जत्थ वा वीसमइ अच्छइ वा निव्वावारो सव्वत्थ करेइ। सव्व चउसु वि ठाणेसु नियमा कायव्व—चेइयघरे साहुसमीवे पोसहसालाए घरे आवासग करेंति त्ति। तत्थ जइ साहुसगासे करेइ तत्थ का विही? जइ परपरभय नत्थि, जइ वि अ केणइ सम विवाओ नत्थि, जइ कस्सइ न धरेइ मा तेण अंछवियंछी कज्जिही, जइ धारणग दट्ठूण न गिण्हइ मा भज्जिही, जइ य वावार न करेइ ताहे घरे चेव सामाइय काऊण वचइ। पचसमिओ तिगुत्तो इरियादुवउत्तो, जहा साहू, भासाए सावज्ज परिहरंतो, एसणाए कट्ठ वा लेट्ठुग वा पडिलेहिउ पमज्जिउ, एव आयाणे निक्खेवे अ खेलसिंघाणए न विगिंचइ, विगिंचतो वा पडिलेहेइ पमज्जइ य, जत्थ चिट्ठति तत्थ वि गुत्तिनिरोह करेइ। एयाए विहीए गता तिविहेण नमिऊण साहुणो पच्छा सामाइय करेइ, करेमि भते! सामाइय सावज्ज जोग पच्चक्खामि जाव साहू पज्जुवासामि दुविह तिविहेण ति काउ, पच्छा इरियावहियाए पडिक्कमइ।

पच्छा आलोएत्ता वंदइ आयरिआइ जहा रायणियाए, पुणो वि गुरुं वंदित्ता पडिलेहित्ता निविट्ठो पुच्छइ पढइ वा, एवं चेइएसु वि। जया सगिहे पोसहसालाए वा तत्थ नवरि गमणं नत्थि। जो इड्ढिपत्तो सो सव्विड्ढीए एइ, तेण जणस्स अत्था होइ, आढिआ साहुणो सुपुरिसपरिग्गहेणं। जइ सो कयसामाइओ एइ ताहे आसहत्थिमाई जणेण अहिगरणं न वट्टइ ताहे न करेइ, कयसामाइएण य पाएहिं आगंतव्वं तेण न करेइ। जइ सो सावओ तो न कोइ उट्ठेइ। अह अहाभद्दओ पूआ कया होउ त्ति भणंति ताहे पुव्वरइयं आसणं कीरइ, आयरिआ य उट्ठिआ अच्छंति, तत्थ उट्ठेंत–अणुट्ठेंते दोसा विभासियव्वा। पच्छा सो इड्ढिपत्तो सामाइयं करेइ अणेण विहिणा, करेमि भंते! सामाइयं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि दुविहं तिविहेणं जाव नियमं पज्जुवासामि, इति। एवं सामाइयं काउं पडिक्कंतो वंदित्ता पुच्छइ। सो अ किर सामाइयं करेंतो मउडं अवणेइ, कुंडलाइं नाममुद्दं पुप्फं तंबोलं पावारगमाई वोसिरइ। एसो विही सामाइयस्स" ॥ ९५ ॥

अस्यैवातिचारानाह—

मणवयणकायदुप्पणिहाणं इह जत्तओ विवज्जेइ।
सइअकरणयं अणवट्ठियस्स तह अकरणयं चेव ॥ ९६ ॥

"मण" गाहा व्याख्या—'मनोवचनकायदुष्प्रणिधानं' मनःप्रभृतीनां सावद्यानां प्रवर्तनमित्यर्थः, 'इह' सामायिके 'यत्नतः' आदरेण 'विवर्जयति' परिहरते। त्रयोऽमी अतिचाराः—'स्मृत्यकरणं' स्मृतेः—सामायिकविषयाया अनासेवनम्, एतदुक्तं

भवति—प्रबलप्रमादान्नैव स्मरति, अस्यां वेलायां सामायिकं कर्तव्यं कृतं न कृतमिति वा, स्मृतिमूलं हि मोक्षानुष्ठानम् । अनवस्थितकरणं—करणानन्तरमेव त्यजति, यथाकथञ्चिद्वाऽनवस्थितं करोतीत्यनवस्थितकरणं वर्जयतीति । ' च ' समुच्चयार्थे । ' एव ' अवधारणे । अयमत्र भावार्थः —" सामाइय वि काउं, घरचिंतं जो उ चिंतए सड्ढो । अट्टवसट्टोवगओ, निरत्थयं तस्स सामइयं ॥ १ ॥ कयसामइओ पुव्विं, बुद्धीए पेहिऊण भासिज्जा । सइ निरवज्जं वयणं, अण्णह सामाइयं न भवे ॥ २ ॥ अनिरिक्खियापमज्जियथंडिल्ले ठाणमाइ सेवंतो । हिंसाऽभावे वि न सो, कडसामइओ पमायाओ ॥ ३ ॥ न सरइ पमायजुत्तो, जो सामइयं कया हु कायव्वं । कयमकयं वा तस्स हु, कयं पि विफलं तयं नेयं ॥ ४ ॥ काऊण तक्खणं चिय, पारेइ करेइ वा जदिच्छाए । अणवट्ठियसामइयं, अणायराओ न तं सुद्धं ॥ ५ ॥ " ॥ ६६ ॥

उक्तं सातिचारं प्रथमं शिक्षाव्रतम् । सांप्रतं द्वितीयमाह—

दिसिवयगहियस्स दिसापरिमाणस्सेह पइदिणं जं तु ।
परिमाणकरणमेयं, अवरं खलु होइ विन्नेयं ॥ ६७ ॥

" दिसिवय " गाहा व्याख्या—दिग्व्रतमुक्तस्वरूपम्, तत्र गृहीतस्य दिक्परिमाणस्य दीर्घकालिकस्येति गम्यते, ' इह ' श्रावकधर्मे ' प्रतिदिनं ' अनुदिवसम्, एतच्चोपलक्षणं प्रतिप्रहरादेः, ' यत्तु ' यत्पुनः ' परिमाणकरणं ' संक्षिप्ततरदिक्प्रमाणग्रहणमित्यर्थः, ' एतत् ' एवंविधं परिमाणकरणं ' अपरं ' अन्यद्द्वितीयं

---

१ " मभुना " ज ।

शिक्षाव्रतं देशावकाशिकं देशे—दिग्व्रतगृहीतपरिमाणविभागेऽ-वकाशो देशावकाशः, तेन निर्वृत्तं देशावकाशिकं भवति विज्ञेयम्। इति गाथार्थः ॥ ९७ ॥

अत्रातिचारानाह—

वज्जइ इह आणयणप्पओगपेसप्पओगयं चेव।
सद्दाणुरूववायं, तह बहियापोग्गलक्खेवं ॥ ९८ ॥

" वज्जइ " गाहा व्याख्या—वर्जयति ' इह ' द्वितीयशिक्षाव्रते आनयनप्रयोगप्रेष्यप्रयोगतां चैव शब्दानुपातं रूपानुपातं तथा बहिःपुद्गलप्रक्षेपम् इति सूत्रानुवृत्तेः प्राकृतत्वाच्च पदघटना। भावार्थस्तु—इह विशिष्टावधिके भूदेशावग्रहे परतः स्वयं गमनायोगाद् यदन्यः सचित्तादिद्रव्यानयने प्रयुज्यते संदेशकप्रदानादिना त्वयेदमानेयं इत्ययमानयनप्रयोगः। तथा प्रेष्यप्रयोगः यथा—अभिगृहीतप्रविचारदेशव्यतिक्रमभयादवश्यमेव गत्वा त्वया मम गवाद्यानेयम्, इदं वा तत्र कर्तव्यम् इत्येवंभूतः। तथा शब्दानुपातः—स्वगृहवृतिप्राकारादिव्यवच्छिन्नभूदेशाभिग्रहे बहिः प्रयोजनोत्पत्तौ तत्र स्वयं गमनायोगात् वृतिप्राकारप्रत्यासन्नवर्तिनो बुद्धिपूर्वकं क्षुत्कारिकादिशब्दकरणेन समवसितकान् बोधयतः; शब्दानुपातः—शब्दस्यानुपातनं—उच्चारणं शब्दानुपातः तादृग् येन परकीयश्रवणविवरमनुपतत्यसाविति। तथा रूपानुपातः—अभिगृहीतदेशाद्बहिः प्रयोजनभावे शब्दमनुच्चारयत एव परेषां समीपानयनार्थं स्वशरीररूपप्रदर्शनं रूपानुपातः। तथा बहिःपुद्गलप्रक्षेपः—अभिगृहीतदेशाद्बहिःप्रयोजनभावे परेषां प्रबोधनाय लेष्ट्वादिक्षेपः पुद्ग-

लप्रक्षेप इति भावना। देशावकाशिकमेतदर्थमभिगृह्यते—मा भूद्बहिर्गमनाऽऽगमनादिव्यापारजनित प्राण्युपमर्द इति, स च स्वयंकृतोऽन्येन वा कारित इति न कश्चित् फले विशेष, प्रत्युत गुण स्वयंगमने, ईर्यापथविशुद्धे, परस्य पुनरनिपुणत्वान्न तच्छुद्धि। इति गाथार्थ ॥ ९८ ॥

उक्तं सातिचारं द्वितीयं शिक्षाव्रतम्। साम्प्रतं तृतीयमुच्यते—

आहारदेहसक्कारबंभवावारपोसहो अन्नं।
देसे सव्वे य इमं, चरमे सामाइयं नियमा ॥ ९९ ॥

"आहार" गाहा व्याख्या—'आहार–देहसत्कार–ब्रह्म–अव्यापार पौषध' इति इह पौषधशब्दो रूढ्या पर्वसु वर्तते, पर्वाणि चाष्टम्यादितिथय पूरणात्पर्व धर्मोपचयहेतुत्वादित्यर्थ। पौषधशब्दश्च प्रत्येकमभिसम्बध्यते, आहारपौषध इत्यादि। 'अन्यत्' अपरं तृतीयं पौषधोपवासशिक्षाव्रतमित्यर्थ। 'देशे' देशविषयं 'सर्वस्मिन्' सर्वविषयम्, 'च' समुच्चये, 'इदं' पौषधोपवासशिक्षाव्रतं 'चरमे' सर्वतोऽव्यापारपौषधेऽस्मिन् 'सामायिकं' समत्वकरणीयमिति गम्यते, 'नियमात्' अवश्यतया, अन्यथा सामायिकगुणाभाव इति पदघटना। भावार्थ—प्रतीत तद्विषयरात्रिदि-नो वा पौषध आहारपौषध आहारादिनिमित्त धर्मपूरणं पर्वेति भावना। एवं शरीरसत्कारपौषध। ब्रह्मचर्यपौषध, अत्र चारित्रीय वचनम्, "अचो यत्" इत्यनभिधानात्, "मदोऽनुपसर्गे" (पा०—३–१–१००) इति यत्। ब्रह्म–

कुशलानुष्ठानम् । यथोक्तम्—“ ब्रह्म देवो ब्रह्म तपो, ब्रह्म ज्ञानं च शाश्वतम् । ” ब्रह्म च तच्चर्यं चेति समासः, शेषं पूर्ववत् । तथाऽव्यापारपौषध इति, एत्थ भावत्थो पुण इमो—आहारपोसहो दुविहो, देसे सव्वे य । देसे अमुगा विगई आयंबिलं वा एक्कसिं वा दो वा । सव्वे चउव्विहो आहारो अहोरत्तं पच्चक्खाओ । सरीरपोसहो ण्हाणुव्वट्टणवण्णगविलेवणपुप्फगंधतंबोलाणं वत्थाभरणपरिच्चागो य, सो वि देसे सव्वे य । देसे अमुगं सरीरसक्कारं न करेमि सव्वे सव्वं न करेमि त्ति । बंभचेरपोसहो वि देसे सव्वे अ । देसे दिवा रत्तिं वा एक्कसिं वा दो वा वारे त्ति । सव्वे अहोरत्तं बंभयारी हवइ । अव्वावारपोसहो वि देसे सव्वे य । देसे अमुगं वावारं न करेमि । सव्वे सव्वं वा वावारं चेव हलसगडघरपरिकम्माईयं न करेमि । एत्थ जो देसे पोसहं करेइ सामाइयं करेइ वा न वा । जो सव्वपोसहं करेइ सो नियमा कयसामइओ । जइ न करेइ ता नियमा वंचिज्जइ । तं कहि करेइ ? चेइयघरे वा साहुमूले वा घरे वा पोसहसालाए वा उम्मुक्कमणिसुवण्णो पढंतो पोत्थयं वा वायंतो धम्मज्झाणं झायइ । जहा एए साहुगुणे अहं न समत्थो मंदभग्गो धारेउं विभासा ” ॥ ९९ ॥

अत्रातिचारानाह—

अप्पडिदुप्पडिलेहियपमज्जसेज्जाइ वज्जई इत्थं ।
संमं व अणणुपालणमाहाराईसु सव्वेसु ॥ १०० ॥

“ अप्पडि० ” गाहा व्याख्या—“ अप्पडिदुप्पडिलेहिअपमज्जसेज्जा ” इति सूचनात् सूत्रमिति न्यायात् प्राकृतानुरोधाच्चाय-

अर्थः—अप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितशय्यासंस्तारकौ तथाऽप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितशय्यासंस्तारकौ वर्जयतीति योगः । इह च शय्या प्रतीता, संस्तीर्यत इति संस्तारकः—पौषधव्रत उपयोगी दर्भकुशकम्बलीवस्त्रादि, तयोश्चाप्रत्युपेक्षणं—गोचरापन्नयोश्चक्षुषाऽनिरीक्षणं दुष्टम्—उद्भ्रान्तचेतसः प्रत्युपेक्षणम्, ततश्चाप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितौ च तौ शय्यासंस्तारकौ चेति समासः, शय्यैव वा संस्तारक इति । एवमन्यत्राप्यक्षरगमनिका कार्येति । उपलक्षणं च शय्यासंस्तारकौ, उपयोगिनः पीठकादेरपि । एत्थ पुण सामायारी—" कडपोसहिओ नो अप्पडिलेहिअ सेज्जं दुरूहइ, संथारगं वा दुरूहइ, पोसहसालं वा सेवइ, दब्भवत्थं वा सुद्धवत्थं वा भूमीए संथरइ, काइयभूमीओ वा आगओ पुणरवि पडिलेहेइ, अण्णहा अइयारो । एवं पीढगाइसु वि विभासा ॥ " तथा प्रमार्जनं—शय्यादेर्वस्त्रोपान्तादिना तदकरणमप्रमार्जनम्, ' सम्यग् वाऽननुपालनम् ' यथावदविधानं ' आहारादिषु सर्वेषु ' प्रागुद्दिष्टेषु । इति गाथार्थः ॥

एत्थ भावणा—कयपोसहो अथिरचित्तो आहारे ताव सव्वं देसं वा पत्थेइ, बीयदिवसे पारणगस्स वा अप्पणो अट्ठाए आढत्तिं करेइ कारवेइ वा, इमं इमं व त्ति करेह न वट्टइ । सरीरसक्कारे सरीरं उव्वट्टेइ, दाढिआओ केसे वा रोमाइं वा सिंगाराहिप्पाएण सठवेइ, दाहे वा सरीरं सिंचइ, एवं सव्वाणि सरीरसूसाकारणाणि परिहरइ । बंभचेरे इहलोइए पारलोइए वा भोगे पत्थेइ संवाहेइ वा, अहवा सद्दफरिसरसरूवगंधा अभिलसइ, कइया बंभचेरपोसहो पूरिज्जिही, चइयामो बंभचेरेण ति । अव्वावारे सावज्जाणि वावारेइ,

कयमकयं वा चिंतेइ, एवं पंचइयारसुद्धो अणुपालिअव्वो इति॥१००॥

उक्तं सातिचारं तृतीयं शिक्षाव्रतम्। अधुना चतुर्थमुच्यते—

अन्नाईणं सुद्धाण कप्पणिज्जाण देसकालजुअं।
दाणं जईणमुचियं, गिहीण सिक्खावयं भणियं॥ १०१ ॥

"अण्णाईणं" गाहा व्याख्या—'अन्नादीनां' भोजनादीनाम्, आदिशब्दात्पानवस्त्रौपधादिपरिग्रहः[1], अनेन च हिरण्यादिव्यवच्छेदमाह। 'शुद्धानां' न्यायागतानाम्, न्यायश्च—द्विजक्षत्रियवैश्यशूद्राणां[2] स्ववृत्त्यनुष्ठानम्; अनेनाप्यन्यायागतानां निषेधमाह। 'कल्पनीयानाम्' उद्गमादिदोषवर्जितानाम्, अनेन त्वकल्पनीयानां प्रतिषेधमाह। 'देशकालयुतं' प्रस्तावोचितं 'दानं' वितरणं 'यतिभ्यः' मुनिभ्यः 'उचितं' संगतं गृहिणां शिक्षाव्रतं 'भणितं' उक्तमातिथिसंविभागव्रतमित्यर्थः। इह भोजनार्थं भोजनकालोपस्थायी अतिथिरुच्यते, तत्रात्मार्थनिष्पादिताहारस्य गृहिणः साधुरेवातिथिः। तदुक्तम्—"तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे, त्यक्ता येन महात्मना। अतिथिं तं विजानीयाच्छेपमभ्यागतं विदुः॥ १॥" तस्यातिथेः संविभागोऽतिथिसंविभागः, संविभागग्रहणात्पश्चात्कर्मादिपरिहारमाह। इति गाथार्थः॥ १०१॥

एत्थ सामायारी—सावगेण पोसहं पारेंतेण नियमा साहूण दाउं पारेअव्वं, अण्णदा पुण अणियमो—दाउं वा पारेइ पारिए वा देइ त्ति। तम्हा पुव्वं साहूणं दाउं पच्छा पारेअव्वं। कहं? जाहे देसकालो ताहे अप्पणो सरीरस्स विभूसं काउं साहुपडिस्

१ "—स्त्रौपधादेः" ब। २ "क्षत्रियविट्शू—" ब।

निमंतेइ भिक्खं गेण्हह त्ति । साहूण का पडिवत्ती ? ताहे अण्णो पडलं अण्णो मुहणंतयं अण्णो भायणं पडिलेहेइ, मा अंतराइय-दोसा ठवणादोसा भविस्संति, सो जइ पढमाए पोरसीए निमंतेइ अत्थि अ नमोक्कारसहिअइत्तगो तो गेण्हइ, अह नत्थि न गेण्हइ, तं वहिअव्वं होइ, जइ घणं लगेज्जा ताहे गेण्हइ संचिक्खाविज्जइ। जो वा उग्घाडाए पोरसीए पारेइ पारणइत्तो अण्णो वा तस्स दि-ज्जइ, पच्छा तेण सावगेण समगं संघाडगो वच्चइ, एगो न वट्टए पेसिउं, साहू पुरओ सावगो मग्गओ घरं नेऊण आसणेण उवनि-मंतइ, जइ निविट्ठा लट्ठयं, अह न निविसंति तहावि विणओ पउ-त्तो होउ त्ति, ताहे भत्तपाणं सयं चेव देइ त्ति, अहवा भाणं धरेइ भज्जा देइ, अहवा ठितओ अच्छइ जाव दिण्णं, साहू वि सा-वसेसयं दव्वं गेण्हंति पच्छाकम्मपरिहरणट्ठा, दाऊण वंदिउं विस-ज्जेइ, विसज्जेत्ता अणुगच्छइ, पच्छा सयं भुंजइ। जं च किर सा-हूण न दिण्णं तं सावगेण न भोत्तव्वं। जइ पुण साहू नत्थि ताहे देसकालवेलाए दिसालोओ कायव्वो, विसुद्धभावेण चिंतेअव्वं, जइ साहूणो होंता तो मि नित्थारिओ होंतो त्ति विभासा ॥

अत्रातिचारानाह—

सच्चित्तनिक्खिवणयं वज्जइ सच्चित्तपिहणयं चेव ।
कालाइक्कमपरववएसं मच्छरियं चेव ॥ १०७ ॥

" सच्चित्त " गाहा व्याख्या—सचित्तनिक्षेपणं वर्जयेत् स-चित्तपिधानं चैव कालातिक्रमपरव्यपदेशं मात्सर्यं चैव वर्जयेदिति पदघटना । तत्र ' सचित्तनिक्षेपणं ' सचित्तेषु-व्रीह्यादिषु निक्षेप-

णमन्नादेरदानबुद्ध्या मातृस्थानत एव । 'सचित्तपिधानं' सचित्तेन–फलादिना पिधानं–स्थगनमिति समासः, भावना प्राग्वत् । 'कालातिक्रमः' इति कालस्यातिक्रमः कालातिक्रमः–इत्युचितो यो भिक्षाकालः साधूनां तमतिक्रम्य–अतिलङ्घ्यानागतं वा भुङ्क्ते, तदा च किं तेन लब्धेनापि? कालातिक्रान्तत्वात् । तदुक्तम्—"काले दिण्णस्स पहेणयस्स अग्घो न तीरए काउं । तस्सेव अथक्कपणामिअस्स गिण्हंतया नत्थि ॥" 'परव्यपदेशः' इति आत्मव्यतिरिक्तः परः तस्य व्यपदेशः परव्यपदेश इति समासः । साधोः पौषधोपवासपारणकाले भिक्षार्थं समुपस्थितस्य प्रकटमन्नादि पश्यतः श्रावकोऽभिधत्ते परकीयमिदमिति नास्माकीनमतो न ददामि किञ्चित्; याचितो वाऽभिधत्ते विद्यमान एवामुकस्येदमस्ति तत्र गत्वा मार्गत यूयमिति । मात्सर्यमिति–याचितः कुप्यति, परोन्नतिवैमनस्यं वा मात्सर्यं इति तेन तावद् द्रमकेण याचितेन दत्तं किमहं ततोऽपि न्यून इति मात्सर्याद्ददाति, कषायकलुषितेन वा चित्तेन वा ददतो मात्सर्यम् । इति गाथार्थः ॥ १०२ ॥

उक्तं सातिचारं चतुर्थं शिक्षाव्रतम् । तदुक्तौ चोक्तानि द्वादशापि श्रावकव्रतानि । सांप्रतं तत्रातिचारोक्तिमेव शोधयति । ननु यद्यतिचारा अपि परिहारविषयीभावेनात्राभिधीयन्ते किमिति तेषामपि व्रतानामिव प्रत्याख्यानं त्रिधात्रिधादिविभागेन न प्रदर्शितमिति मनस्याधायाह—

एत्थं पुण अइयारा, नो परिसुद्धेसु हुंति सव्वेसु ।
अक्खंडविरइभावा, वज्जइ सव्वत्थओ भणियं ॥ १०३ ॥

" एत्थ " गाहा व्याख्या—' अत्र ' एतेषु प्राणातिपातादिव्रतेषु, पुन शब्दो विशेषणे, अतिचारगतमेतदत्र विशेषितमभिधातव्यमित्यर्थ । ' नो ' निषेधे, ' परिशुद्धेषु ' विवन्धककर्मानुदयागततात्त्विकविरतिपरिणामप्रतिपन्नेषु ' भवन्ति ' जायन्ते ' सर्वेषु ' द्वादशस्वपि । हेतुमाह—' अखण्डविरतिभावात् ' परिपूर्णदेशविरतिसद्भावत , नहि परिपूर्णदेशविरतिसद्भावे वधादिप्रतिपत्तिर्भवतीति भाव । वर्जयति, अत्र इतिशब्दाध्याहारो दृश्य , वर्जयतीत्येव ' सर्वत्र ' सूत्रे । ' अत ' यतोऽखण्डविरतिभावाद् वधादिप्रवृत्तिर्न भवत्येव अस्माद्धेतो ' भणित ' उक्तम् । इदमुक्त भवति—यद्यप्यतिचाराणा पृथक् प्रत्याख्यान नोक्त तथापि प्राणिवधादिप्रत्याख्यान एव शुद्धिप्राप्ते प्रत्याख्यातुर्वधबन्धाद्यतिचारपरिहारप्रवणैव प्राय प्रवृत्ति स्यादतो व्रतप्रत्याख्यानमेवविधविषयव्यापीति नातिचारा अत्र पृथक् प्रत्याख्येयतयोच्यन्ते, किन्त्वेवविधविरतौ वधादिरूपा प्रवृत्तिर्न भवतीति ज्ञापनाय सर्वत्रातिचारान् वर्जयतीत्युच्यते । इति गाथार्थ ॥ १०३ ॥

ननु यद्येव विरतिविवन्धककर्मह्रासवशागतविरतिपरिणामे स्वरसत एव वधादिपरिहारप्रवणैव प्रवृत्तिर्विरतिमतस्तर्हि तस्येद विरतिविषयादिनिरूपकसूत्र किंफल देशविरतिं प्रति स्यात् ? इत्याह—

सुत्ता उवायरक्खणगहणपयत्तविसया मुणेयव्वा ।
कुंभारचक्कभामगदंडाहरणेण धीरेहिं ॥ १०४ ॥

" सुत्ता " गाहा व्याख्या—' सूत्रात् ' आगमात् उपायरक्षणादय कुम्भकारचक्रभ्रामकदण्डोदाहरणेन धीरैर्ज्ञातव्या इति

योगः । तत्रोपायेन रक्षणमुपायरक्षणम्, परिशुद्धजलग्रहणादिग्रहणे प्रयत्नो ग्रहणप्रयत्नः, व्रतग्रहणार्थं चतुर्मासकादौ पुनः पुनः श्रवणादिविषय आदरविषयः । संकल्पविषयीकृतप्राण्यादिरूप उपायरक्षणादीनां चार्थस्ते उपायरक्षणादयः सूत्राद् ज्ञातव्याः । कथम् ? कुम्भकारचक्रभ्रामकदण्डोदाहरणेन । इदमत्र हृदयम्—यथा किल कुम्भकारचक्रस्याभ्रमतो भ्रमतो वा दण्डो भ्रमणतत्स्थैर्यनिबन्धनमेव भवति, एवमिहापि सूत्रेणोपायरक्षणादयो निरूप्यमाणा विरतिपरिणामेऽसति सति च संभवद्विरतेरसुमतो गुणकरा एव । इह केचिद् विषयादिपदानि पश्चानुपूर्व्या विभागेनान्यथाऽपि व्याचक्षते, इह तु प्रतिपत्तिलाघवायेत्थमेव व्याख्यातानि । इति गाथार्थः ॥१०४॥

प्रदर्शितोदाहरणमेव समर्थयति—

गहणा उवरि पयत्ता, होइ असंतो वि विरइपरिणामो ।
अकुसलकम्मोदयओ, पडइ अवन्नाइ लिंगमिह ॥ १०५ ॥

" गहणा " गाहा व्याख्या—' ग्रहणादुपरि ' " गुरुमूले " त्यादिसूत्रनिदर्शितव्रतोपादानोत्तरकालमित्यर्थः, ' प्रयत्नात् ' पुनः पुनः श्रवणाद्यादरात्, किम् ? ' भवति ' जायते ' असन्नपि विरतिपरिणामः ' अविद्यमानोऽपि कर्मह्रासनिबन्धनस्तात्त्विको विरत्यध्यवसायः, अनेन च सूत्रादुपायरक्षणादयो निरूप्यमाणा विरतिपरिणामेऽसति तदुत्पादका भवन्तीत्यावेदितं भवति । सति तु तत्र फलमाह—' अकुशलकर्मोदयतः ' अशुभकषायादिकर्मानुभावात् ' पतति ' अपयाति विर[illegible] प्रकृतम्, अतः सूत्रादुपायरक्षणादयस्तान्स्थिरत[illegible]त्याभिप्रायः । तत्र प्रति-

पतिते चिह्नमाह—अवर्ण —अश्लाघा अवज्ञा वा—अनादर आदिर्यस्य तत्तथा, आदिशब्दात्तद्रक्षणोपायाप्रवृत्त्यादि च 'लिङ्ग' चिह्न 'इह' व्रतपरिणामपरिपाते । इति गाथार्थ ॥ १०५ ॥

अतस्तस्यासत उत्पादनाय सत स्थैर्याय यद्विधेय तन्निगमनद्वारेणाह—

तम्हा निच्चसईए, बहुमाणेण च अहिगयगुणम्मि ।
पडिवक्खदुगुञ्छाए, परिणइआलोयणेण च ॥ १०६ ॥

" तम्हा " गाहा व्याख्या—यस्मादेवमसन् भवति सश्च प्रमादात् परिपतति विरतिपरिणामस्तस्मात् नित्य—सदा स्मृत्या—अधिकृताविस्मरणेन, 'बहुमानेन च' भावप्रतिबन्धेन च 'अधिकृतगुणे' सम्यक्त्वाणुव्रतादौ, 'प्रतिपक्षजुगुप्सया' मिथ्यात्वप्राणिवधाद्युद्वेगेन, 'परिणत्यालोचनेन च' मिथ्यात्वप्राणिवधादीना "दारुणफला एते " इति विपाकालोचनेन । इति गाथार्थ ॥ १०६ ॥

तथा—

तित्थकरभत्तीए, सुसाहुजणपज्जुवासणाए य ।
उत्तरगुणसद्धाए, एत्थ सया होइ जइयव्व ॥ १०७ ॥

" तित्थकर " गाहा व्याख्या—'तीर्थकरभक्त्या' परमगुरुविनयेन 'सुसाधुजनपर्युपासनया च' भावयतिसेवनया च 'उत्तरगुणश्रद्धया च' सम्यक्त्वे सत्यणुव्रताभिलाषेण तेषु सत्सु महाव्रताभिलाषेण च 'अत्र' विरतिव्यतिकरे 'सदा' सर्वदा भवति 'यतितव्य' उद्यम करणीय । इति गाथार्थ ॥ १०७ ॥

एवमसंतो वि इमो, जायइ जाओ वि न पडइ कयाई ।
ता इत्थं बुद्धिमया, अपमाओ होइ कायव्वो ॥ १०८ ॥

" एवं " गाहा व्याख्या—'एवं' उक्तन्यायेन प्रवृत्तौ 'असन्नपि' अविद्यमानोऽपि 'अयं' विरतिपरिणामः 'जायते' भवति, 'जातश्च' संपन्नश्च 'न पतति कदाचित्' नापैति कदाचिदपि, 'तत्' तस्मान् 'अत्र' नित्यस्मरणादौ 'बुद्धिमता' धीमता 'अप्रमाद.' उद्यमो भवति कर्तव्यः । इति गाथार्थः ॥१०८॥

उक्तव्रतानामेवाऽवधिविशेषं निदर्शयन्नाह—

एत्थ उ सावगधम्मे, पायमणुव्वयगुणव्वयाइं च ।
आवकहियाइँ सिक्खावयाइँ पुण इत्तराइं ति ॥ १०९ ॥

" एत्थ " गाहा व्याख्या—'अत्र' एतस्मिन् प्रस्तुते श्रावकधर्म इति योगः, 'तुः' अवधारणे, अत्रैव न शाक्यादिधर्मे, 'प्रायः' बाहुल्येन, प्रायोग्रहणेन परिग्रहव्रतादौ चतुर्मासकादिरूपमप्यवधिमाह । 'अणुव्रतगुणव्रतानि च' इति पञ्चाणुव्रतानि प्रतिपादितस्वरूपाणि त्रीणि गुणव्रतानि उक्तलक्षणान्येव 'यावत्कथिकानि' इति सकृद्गृहीतानि यावज्जीवमपि धारणीयानि, " न तु नियोगतो यावज्जीवमेव " इति गुरवो व्याचक्षते, प्रतिचतुर्मासकमपि तद्ग्रहः, वृद्धपरंपरायाततथासामाचार्युपलब्धे । 'शिक्षाव्रतानि पुनरित्वराणि' इति शिक्षा—अभ्यासस्तस्यां व्रतानि शिक्षाव्रतानि इत्वराणीति—इत्वरकालानि । तत्र प्रतिदिवसानुष्ठेये सामायिकदेशावकाशिके पुन· पुनरुच्चार्येते इति भावना, पौषधोपवासातिथिसंविभागौ तु प्रतिनियतदिवसानुष्ठेयौ न प्रतिदिवसाचरणी-

यो । इति गाथार्थ ॥ १०९ ॥

एवं द्वादशविधेऽपि श्रावकधर्मेऽभिहिते संलेखनाभिधानावसरस्तत्राह—

संलेहणा य अंते, न निओगा जेण पव्वयइ कोई ।
तम्हा नो इह भणिया विहिसेसमिमस्स वोच्छामि ॥११०॥

" संलेहणा " गाहा व्याख्या—' संलेखना ' चरमानशनपूर्वक्रियारूपा आगमप्रसिद्धा ' अन्ते ' जीवितपर्यवसाने संभविनी, न ' नियोगात् ' अवश्यतया सा गृहिणः संभविनी । कारणमाह—येन कारणेन ' प्रव्रजति ' यतिर्भवति 'कोऽपि' तथाविधविरतिपरिणामवान् गृही ' तस्मात ' अतो हेतो ' नो ' नैव ' इह ' अत्रावसरे ' भणिता ' प्रतिपादिता । ' विधिशेष ' श्रावककर्तव्यमेवानुक्त ' अस्य ' श्रावकस्य ' वक्ष्ये ' अभिधास्ये । इति गाथार्थ ॥ ११० ॥

तमेवाह—

निवसेज्ज तत्थ सड्ढो, साहूण जत्थ होइ संपाओ ।
चेइयहराइं य जम्मि, तयन्नसाहम्मिया चेव ॥ १११ ॥

" निवसेज्ज " गाहा व्याख्या—' निवसेत् ' आवसेत् ' तत्र ' नगरादौ ' श्राद्ध ' श्रावक साधूनां यत्र भवति ' संपात ' संपतनं संपात —आगमनमित्यर्थ । चैत्यगृहाणि च यस्मिन् , तदन्यसमानधार्मिकाश्चैव श्रावकादय , इति गाथार्थ ॥ १११ ॥

एवंविधस्थाने निवसने किं फलम् ? [इति चेदुच्यते—

१ ' —वसरस्तमाह ' ख ।

गुणानां वृद्धिः । तथा] चेदमभिहितमन्यत्र—" साहूण वंदणेणं, नासइ पावं असंकिआ भावा । फासुअदाणे निज्जर, उवग्गहो[1] नाणमाईणं ॥ १ ॥ मिच्छदंसणमहणं, सम्मदंसणविसुद्धिहेउं च । चिइवंदणाइविहिणा, पण्णत्तं वीयरागेहिं ॥ २ ॥ साहम्मिअथिरकरणे, वच्छल्लं सासणस्स सारो त्ति । मग्गसहायत्तणओ, तहा अनासो अ धम्माओ ॥ ३ ॥ " तत्रापि प्रतिदिनकर्तव्यमाह—

नवकारेण विबोहो, अणुसरणं सावगो वयाइम्मि ।
जोगो चिइवंदण मो, पच्चक्खाणं च विहिपुव्वं ॥ ११२ ॥

" नवकार " गाहा व्याख्या —' नमस्कारेण विबोध ' इति सुप्तोत्थितेन नमस्कार पठितव्य । तथाऽनुस्मरणं कर्तव्यं श्रावकोऽहमिति, व्रतादौ विषये स्मरणम् । व्रतानि च मे इतिपाठः। ततो योगः कायिकादिः । ' चैत्यवन्दनं ' इति प्रयत्नेन चैत्यवन्दनं कर्तव्यम् । ततो गुर्वादीनि अभिवन्द्य प्रत्याख्यानं च ' विधिपूर्वकं ' सम्यगाकारशुद्धं ग्राह्यम् । इति गाथार्थः ॥ ११२ ॥

ततः—

तह चेईहरगमणं, सक्कारो वंदणं गुरुसगासे ।
पच्चक्खाणं सवणं, जइपुच्छा उचियकरणिज्जं ॥ ११३ ॥

" तह " गाहा व्याख्या—' तथा चैत्यगृहगमनं ' तथाविधिनैव पञ्चविधाभिगमाराधनेन चैत्यगृहगमनं—जिनविम्बसदनप्रवेशः । तदुक्तम्—" सचित्ताणं दव्वाणं विउस्सग्गणयाए, अचित्ताणं दव्वाणं अविउस्सग्गणयाए, एगल्लसाडिएणं उत्तरासंगेणं,

---

1 " अणुग्गहो " अ ।

चक्खुप्फासे अजलिपग्गहेण, मणसो एगत्तीभावेण । " तत्र च 'सत्कार ' माल्यादिभिरभ्यर्चनमर्हत्प्रतिमाया इति गम्यते, 'वन्दन' प्रतीत चैत्यवन्दनाविधानेन, ततो गुरुसकाशे ' प्रत्याख्यान ' स्वय गृहान्गृहीतप्रत्याख्यानस्य गुरुसाक्षिकत्वविधानमित्यर्थ , तत्रैव श्रवणमागमस्येति गम्यते, तदनन्तर ' यतिपृच्छा ' साधुशरीरसयमवार्ताप्रच्छनम्, तत्र च ' उचितकरणीय ' यतेर्ग्लानत्वादावौषधप्रदानोपदिशनादि विधेयम् । इति गाथार्थ ॥ ११३ ॥

तत —

अविरुद्धो ववहारो, काले तह भोयण च सवरण ।
चेइहरागमसवण, सक्कारो वदणाई य ॥ ११४ ॥

" अविरुद्धो " गाहा व्याख्या—' अविरुद्धो व्यवहार ' प्राक्प्रदर्शितपञ्चदशकर्मादानपरिहारेणाल्पावद्यप्रवृत्तिरित्यर्थ ।'काले' अवसरे देहारोग्यानुगुणे प्रत्याख्यानतीरितसमयस्वरूपे ' तथा ' भणितविधिना । यदुक्तम्—" उचिया य दाणकिरिया, भावनिओगो अ होइ कायव्वो । नाय पिवीलिगाए, एत्थ च परिग्गहे क्खाय ॥ १ ॥ उचिअत्तेण पवित्ती, ठाणुववेसो अ नियमसरण च । तदहिगकिरिया विहिणा, वणलेवुवमाण उवभोगो ॥ २ ॥ " इत्येव । ' भोजन ' आहाराभ्यवहार । ' च ' समुच्चये । ' सवरण ' तदनन्तर सभवतो ग्रन्थिसहितादे प्रत्याख्यानस्य ग्रहणमित्यथ । ततोऽवसरे ' चैत्यगृहगमन ' स्वगृहादर्हदायतने यानम्, श्रवण सिद्धान्तोपदेशादे साधुसमीप इति गम्यते । सत्कारो वन्दनादिश्चार्हच्चैत्याना प्रस्ताव इति गम्यते । श्रवणविषयीकृतसाधूना

वा, यतस्तेषामपि वन्दनावसरे प्राक्प्रदर्शिताभिगमोऽभिहित एव यद्वा श्रवणपदात् प्रागेव सत्कारवन्दनादिपदयोगोऽर्थतो दृश्यः, तेनार्हद्बिम्बविषयमेव सत्कारादि । इति गाथार्थः ॥ ११४ ॥

तत्र—

जइविस्सामणमुचिओ, जोगो नवकारचिंतणाईओ ।
गिहिगमणं विहिसुवणं, सरणं गुरुदेवयाईणं ॥ ११५ ॥

" जइ " गाहा व्याख्या—' यतिविश्रमणं ' साधूनां वैयावृत्त्यस्वाध्यायादिश्रान्तानां पुष्टकारणात्तथाविधश्रावकादपि देहखेदापनोदनमिच्छतां तदपनयनं करणीयमिति गम्यते, प्राकृतत्वाच्च श्राम्यतेरुपान्तदीर्घत्वम् । यद्वा विश्राम्यतः प्रयोग इति शत्रन्तस्य णिचि ल्युटि च विश्रामणमिति च भवति । ' उचितः ' स्वभूमिकायोग्यः ' योगः ' व्यापारः । तमेवाह—नमस्कारचिन्तनादिकः, आदिशब्दात् परिपठितप्रकरणगुणनादिपरिग्रहः । ततो ' गृहगमनं ' निजवेश्मगमनम् । तत्र च ' विधिस्वपनं ' विधिना शयनक्रिया । तमेवाह—' स्मरणं ' मनसि धारणम्, उपलक्षणत्वादस्य गुणवर्णनादि च ' गुरुदेवतादीनाम् ' गुरूणां—धर्मदायकानां देवतानां च—अर्हताम्, आदिशब्दादन्येषां च धर्मोपकारकाणां प्रत्याख्यानादीनां च स्मरणम् । इति गाथार्थः ॥ ११५ ॥

तत्र च—

अब्बंभे पुण विरई, मोहदुगंछा सतत्तचिंता य ।
इत्थीकडेवराणं, तव्विरएसुं च बहुमाणो ॥ ११६ ॥

" अब्बंभे " गाहा व्याख्या—' अब्रह्मणि ' स्त्रीपरिभोग-

लक्षणे, पुन शब्दा विशेषणे, मुख्यमार्गं विशिनष्टि । तदुक्तम्— " उत्सर्गब्रह्मचारित्वमन्वेवा पारिणामिकम् । अवश्य तेन कर्तव्य, दुरन्त कामविड्वर ॥ १ ॥ " इति । ' मोहजुगुप्सा ' स्त्रीपरिभोगहेतुवेदादिमोहनीयनिन्दनम । यथा—" यल्लज्जनीयमतिगोप्य मदर्शनीय, बीभत्समुल्वणमलाविलपूतिगन्धि । तद् याचतेऽङ्गमिह कामकृमिस्तदेव, किं वा दुनोति न मनोभववामता मा ॥ १ ॥ " इत्यादि । ' स्वतत्त्वचिन्ता च ' स्त्रीकडेवराणा वस्तुतत्त्वपर्यालोचन वा योपिदङ्गानाम् । तदुक्तम्—" का श्री श्रोण्यामजस्र श्रव दुदरदरीपूतिसान्द्रद्रवाया ?, का शोभा भूरिमासोद्भवगडुपु निपातोन्मुखेपु स्तनेपु ? । का वा लीला सुलीलाचालितजललवालोलकेष्वीक्षणेपु ?, स्त्रीणा किं चास्ति रम्य वदत वुधजना । यत्र मर्ति विन्ध्म ? ॥१॥ शुक्रशोणितसंभूत, नवच्छिद्र मलोल्वणम् । अस्थिशृङ्खलिकामात्र, हन्त योपिच्छरीरकम् ॥ २ ॥ " इत्यादि । ' तद्विरतेपु च ' अब्रह्मविरतेपु च यतिपु बहुमान —अन्तरङ्गप्रीतिरूप । यथोक्तम्—" तीरात्तीरमुपैति रौति करुण चिन्ता समालम्बते, किंचिद् ध्यायति निश्चलेन मनसा योगीव युक्तेक्षण । स्वा छायामवलोक्य धूनति पुन कान्तेति मुग्ध खगो, धन्यास्ते भुवि ये निवृत्तमदना धिग् दु खिता कामिन ॥ १ ॥ तणमथारनिसरणो, वि मुणिवरो भट्टरागमयमोहो । ज पावइ मुत्तिसुह, कत्तो त चक्कवट्टी वि ? ॥ २ ॥ ज विसयविरत्ताण, सोक्ख सज्झायभावियमईण । त मुणइ मुणिवरो चिय, अणुहवओ न उण अन्नो त्ति ॥ ३ ॥ " इत्यादि । इति गाथार्थ ॥ ११६ ॥

सुत्तविउद्धस्स पुणो, सुहुमपयत्थेसु चित्तविन्नासो ।
भवठिइनिरूवणे वा, अहिगरणोवसमचित्ते वा ॥ ११७ ॥

" सुत्त " गाहा व्याख्या—' सुप्तविबुद्धस्य पुनः ' निद्रापगमेन जाग्रतस्तु श्रावकस्य ' सूक्ष्मपदार्थेषु ' कर्मात्मपरिणामादिषु ' चित्तविन्यासः ' मानसावेशनं करणीय इति गम्यते । ' भवस्थितिनिरूपणे ' संसारसंभवद्भावपर्यालोचने चित्तविन्यास इति प्रकृतम् । यथोक्तम्—" पिता दासो दासो भवति जनको बन्धुरहितो, रिपुर्बन्धुर्माता भवति दुहिता साऽपि जननी । अनिष्टः स्यादिष्टः परिणमति शर्माऽसुखतया, जनो धिक् संसारे तदपि रमति नो विरमति ॥ १ ॥ " इत्यादि । वाशब्दः पूर्वापेक्षया पक्षान्तरद्योतकः । ' अधिकरणोपशमचित्ते वा ' प्रवृत्तकलहक्षामणापर्यालोचने वा, कृष्यादीनि वाऽधिकरणानि । शेषं सुगमम् । इति गाथार्थः ॥ ११७॥

तथा—

आउयपरिहाणीए, असमंजसचेट्ठियाण व विवागे ।
खणलाभदीवणाए, धम्मगुणेसुं च विविहेसुं ॥ ११८ ॥

" आउय " गाहा व्याख्या—' आयुःपरिहाणौ ' प्रतिक्षणायुष्कक्षयलक्षणायां चित्तन्यास इति योग. । यथोक्तम्—"आयुरपूर्वापूर्वैः, पूर्वोपात्तैरुपात्तमिदमनिशम् । क्षपतितरां तीव्रातपपरिशोषितशेपमम्भ इव ॥ १ ॥ अविहतगति. समन्तात्, प्रतिदिनमासन्नतां समभ्येति । मृत्युस्तथापि जानन्, विश्रब्धः स्वपिषि रजनीषु ॥ २ ॥ " इत्यादि । ' असमञ्जसचेष्टितानां वा विपाके ' इति असदाचरितानां—प्राणिवधादीनाम्, वा शब्दः प्राग्वत्,

विपाके—नरकादिद्वारेण फलदायकत्वे चित्तन्यास इति प्रतिपदमस्य योग । यथोक्तम्—" वहमारणअब्भक्खाणदाणपरधणविलोवणाईणं । सव्वजहण्णो उदओ, दसगुणिओ इक्कसिकयाणं ॥ १ ॥ तिव्वयरे उ पओसे, सयगुणिओ सयसहस्सकोडीगुणो । कोडाकोडिगुणो वा, हुज्ज विवागो बहुतरो वा ॥ २ ॥" 'खणलाभदीपनाया ' क्षणे—कालविशेषे स्तोकेऽपि काले इत्यर्थ , लाभस्य—कर्मनिर्जरापुण्योपार्जनादेर्दीपना—प्रकाशना क्षणलाभदीपना तस्याम् । यथोक्तम्—" ज अण्णाणी कम्म, खवेइ बहुआहिँ वासकोडीहिं । त णाणी तिहिँ गुत्तो, खवेइ ऊसासमित्तेण ॥ १ ॥ जह चिरसंचिअमिंधणमनलो पवणसहिओ दुअ डहइ । तह कम्मिंधणममिअ, खणेण झाणानलो डहइ ॥ २ ॥" तथा—"नरएसु सुरवरेसु अ, जो बधइ सागरोवम एक्क । पलिओवमाण बधइ, कोडिसहस्साणि दिवसेणं ॥ १ ॥ एम कओ नरएसु वि, बुहेण नाऊण नाम एअ पि । धम्मम्मि कह पमाओ, निमेसमित्त पि कायव्वो ? ॥ २ ॥" ' धर्मगुणेषु च विविधेषु ' धर्मगुणेषु—ज्ञानादिगुणेष्विहलोकपरलोकार्थसाधनेषु विविधेषु—बहुविधेषु । यथोक्तम्—" जीवतस्स इह जसो, कित्ती य मयस्स परभवे धम्मो । सगुणस्स निग्गुणस्स य, अयसोऽकित्ती अहम्मो अ ॥ १ ॥ " तथा—" निर्जितमदमदनाना, वाक्कायमनोविकाररहिताानाम् । विनिवृत्तपराशानामिहैव मोक्ष सुविहितानाम् ॥ १ ॥ स्वशरीरेऽपि न रज्यति, शत्रावपि न प्रदोषमुपयाति । रोगजरामरणभयैरव्यथितो य स नित्यसुखी ॥ २ ॥ " इत्यादि । इति गाथार्थ ॥ ११८ ॥

तथा—

बाहगदोसविवक्खो, धम्मायरिए य उज्जुयविहारे।
एमाइचित्तनासो, संवेगरसायणं देइ ॥ ११६ ॥

" बाहग " गाहा व्याख्या—बाधकदोषाः–अर्थोपार्जनानुरागादयो ये यस्याध्यवसायकालुष्यहेतवः स तद्विपक्षे–तदपगमहेतौ चित्तन्यासं विदध्यादिति योजना । यदुक्तम्—" जो जेणं बाहिज्जइ, दोसेणं वेअणाइविसएण। सो खलु तस्स विपक्खं, तव्विसयं चेव भावेजा ॥ १ ॥ अत्थम्मि रागभावे, तस्सेव उ अज्जणाइसंकेसं। भावेज्ज धम्महेउं, अभावमो तह य तस्सेव ॥ २ ॥ दोसम्मि य सयमेत्तं, माइत्ताई य सव्वजीवाणं। मोहम्मि अहाथूरं, वत्थुसहावं सुपणिहाणं ॥ ३ ॥ " इत्यादि । ' धर्माचार्ये ' धर्मदातरि गुराविर्त्यर्थः । यथोक्तम्—" इच्छे वेयावडिअं, गुरुमाईणं महाणुभावाणं । जेसि पभावेणेयं, पत्तं तह पालिअं चेव ॥ १ ॥ तेसि नमो तेसि नमो, भावेण पुणो वि चेव तेसि नमो । अणुवकयपरहियरया, जे एयं देंति जीवाणं ॥ २ ॥ " इत्यादि। ' उद्यतविहारे ' अप्रतिबद्धमासकल्पादिविहारे साधुगत इति गम्यते, धर्माचार्यविशेषणं वा । यथोक्तम्—" त्रिधा शुद्धं भैक्षं जलमपि मितं प्रासुकतमं, मलैः क्लिन्नं गात्रं वसनमसदेवावृतिकरम् । अमूर्छावृत्तित्वं क्वचिदपि शमः कोऽपि मनसो, नमस्यामः साधूंश्चरितमिति येषामभिमतम् ॥१॥ " एवं च चित्तविन्यासं फलनिर्देशद्वारेण निगमयति—' एवमादिचित्तन्यासः ' एवंप्रकारमन्यदप्यात्मप्रमादनिन्दादिचिन्तनम् । यथोक्तम्—" शिवशर्ममूलमेकं, दुरापमा-

प्रोऽसि जीव ! जिनधर्मम् । तद्यदि सपदि तदिच्छसि, नोयच्छसि किमिति तत्र तराम् ? ॥ १ ॥ इत्यादि । किम् ? 'सवेगरसायन' सवेग –ससारनिर्वेदो मोक्षानुरागो वा रसायन–श्रमृत निर्वृतिहेतुत्वात्सवेगरसायन तद् 'ददाति' प्रयच्छति, एवचिन्तने हि सवेग उत्पद्यते । इति गाथार्थ ॥ ११९ ॥

तत —

गोसे भणिश्रो य विही, इय श्रणवरय तु चिट्ठमाणस्स ।
भवविरहबीयभूश्रो, जायइ चारित्तपरिणामो ॥ १२० ॥

"गोसे" गाहा व्याख्या—'गोसे' प्रत्युपसि भणितश्च विधि, चशब्दस्य एवकारार्थत्वात् प्रत्युपसि प्राक्प्रतिपादित एव विधि, यथा—"नवकारेण विबोहो" इत्यादिक । एव च प्रतिदिनानुष्ठान फलप्रदर्शनद्वारेण निगमयति—'इति' प्रागुक्तप्रकारेण 'अनवरत' सन्तत 'चेष्टमानस्य' प्रदर्शितमनुष्ठान विदधत श्रावकस्येति गम्यम् । किं भवति ? 'भवविरहबीजभूत' ससारवियोगकारणकल्प 'जायते' सपद्यते चारित्रपरिणाम सर्वविरतिपरिणातिरिति योऽर्थ । एव हि देशविरतिमभ्यस्यते, उपायप्रवृत्तेरवश्य भवविरहबीजभूतश्चारित्रपरिणामस्तत्रान्यत्र वा भवे भवेदिति हृदयम् । इह च "विरह" इति सिताम्बरश्रीहरिभद्राचार्यस्य कवेरङ्क । इति गाथार्थ ॥ १२० ॥

एव श्रीहरिभद्रसूरिरचिते तन्त्रेऽत्र वृत्तिं मया,
प्राय पूर्वनिबद्धवृत्तिवशतो लिङ्गमात्ररूपामिमाम् ।

शक्त्या नाम निबध्नता यदविधं किञ्चिन्निबद्धं भवेत्,
तत् सिद्धान्तविचक्षणैः क्षमिजनैः क्षम्यं विशोध्य तथा ॥१॥
इति विहितवतोच्चैर्वृत्तिमेतां स्वशक्त्या,
यदभिमतसमीहापूरि पुण्यं मयाऽऽप्तम् ।
तदुदितशुभभक्त्या धर्ममेवेति भव्याः !,
विदधतु यतिभक्ताः साधुसन्मानदेवाः ॥ २ ॥

इति श्रीमानदेवसूरिविरचिता श्रावकधर्मविधिप्रकरणस्य
वृत्तिः परिसमाप्तेति ॥

ग्रन्थाग्रमुद्देशतोऽनुष्टुप्परिकल्पनया पञ्चदशशतानि[1] षड्विंशत्यु-
त्तराणि अङ्कतोऽपि १५२६[2] ॥

॥ समाप्तमिदं सवृत्तिकं श्रावकधर्मविधिप्रकरणम् ॥

---

१ " चतुर्दश " अ । २ " १४२६ " अ ।

आत्मानन्दग्रन्थरत्नमालायामद्यावधिमुद्रितानां ग्रन्थानां सूची.

१ समवसरणस्तव
२ क्षुल्लकभवप्रकरणम्
३ लोकनालिका
४ योनिस्तव
५ कालसप्ततिका
६ देहस्थितिस्तवो लघ्वल्पबहुत्व च
७ सिद्धदण्डिका
८ कायस्थितिस्तव
९ भावप्रकरणम्
१० नवतत्त्वप्रकरण (भाष्यविवृतिस मलङ्कृतम्)
११ विचारपञ्चाशिका
१२ बन्धषट्त्रिंशिका
१३ परमाणु–पुद्गल–निगोदषट्त्रिंशिका
१४ श्रावकव्रतभङ्गप्रकरणम्
१५ देववन्दनादिभाष्यत्रयम्
१६ सिद्धपञ्चाशिका
१७ अन्नायउञ्छकुलकम्
१८ विचारसप्ततिका
१९ अल्पबहुत्वगर्भितवीरस्तवनादि
२० पञ्चसूत्रम्
२१ जम्बूस्वामिचरित्रम्
२२ रत्नपालनृपकथानकम्
२३ सूक्तरत्नावली
२४ मेघदूतसमस्यालेख
२५ चतोद्गलम्
२६ अष्टाह्निकाव्याख्यानम्
२७ चम्पकमालाकथानकम्
२८ सम्यक्त्वकौमुदी
२९ श्राद्धगुणविवरणम्
३० धर्मरत्नप्रकरण (स्वोपज्ञटीकया समलङ्कृतम्)
३१ कल्पसूत्र सुबोधिकानाम्न्या टीकया भूषितम्)
३२ उत्तराध्ययनम् (भावविजयगणि विरचितटीकयोपेतम्)
३३ उपदेशसप्ततिका
३४ कुमारपालप्रबन्ध
३५ आचारोपदेश
३६ रोहिणयशोकचन्द्रकथा
३७ ज्ञानसाराष्टक (ज्ञानमञ्जरीनाम्न्या टीकया समलङ्कृतम्
३८ गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलक (टिप्पणिकया भूषितम्)
३९ समयसारप्रकरण सटीकम्
४० सुकृतसागरम्
४१ धम्मिल्लकथा
४२ धन्यकथानकम्
४३ प्रतिमाशतकम्
४४ चतुर्विंशतिस्तुतिसंग्रह

४५ रौहिणेयकथा
४६ क्षेत्रसमासप्रकरण (स्वोपज्ञटीकया भूषितम् ।)
४७ श्राद्धविधि (विधिकौमुदीनाम्न्या वृत्त्योपेतः)
४८ बृहत्संग्रहणी
४९ षटदर्शनसमुचय·
५० पञ्चसंग्रह·
५१ सुकृतसकीर्तनमहाकाव्यम्
५२ चत्वार· प्राचीनकर्मग्रन्था
५३ सम्बोधसप्तति
५४ कुवलयमाला कथा–सस्कृत
५५ सामाचारीप्रकरणं (स्वोपज्ञटीकया भूषितम्)
५६ करुणावज्रायुधनाटकम् ।
५७ कुमारपालचरित्रमहाकाव्यम्
५८ महावीरचरिय
५९ कौमुदीमित्राणन्दनाटकम्
६० प्रबुद्धरौहिणेयम्
६१ धर्माभ्युदयम्
६२ पञ्चनिर्ग्रन्थीप्रज्ञापनातृत्तीयपदसग्रहणीप्रकरणे
६३ रयणसेहरीकहा
६४ सिद्धप्राभृतम्
६५ दानप्रदीपम्
६६ नयहेतुदयत्रिभगी आदि
६७ धर्मपरीक्षा
६८ सप्ततिशतस्थानकम्
६९ चैत्यवदनमहाभाष्यम्
७० प्रश्नपद्धति
७१ कल्पकिरणावली
७२ योगदर्शनम्
७३ मंडलप्रकरणम्
७४ देवेन्द्रनरकेन्द्र सटीकम्
७५ सुमुखनृपादिकथानकम्
७६ श्रावकधर्मविधि सटीक·
७७ मेघदूत सटीकम्
७८ गुरुतत्त्वविनिश्चय· सटीक

छपायेला परचुरण संस्कृत ग्रंथो

१ मेरुत्रयोदशीकथा.
२ सुसडचरित्रम्
३ सुदर्शनाचरित्रम् (प्रथम भाग)
४ जल्पमजरी.
५ जैनव्रतक्रियाविधि
६ साधुआवश्यकक्रियासूत्राणि
७ नलदमयत्न्याख्यानम्
८ अनुत्तरोपपातिकदशासूत्रे

